SÂMÎ DİLLERİ TARİHİ

Gotthelf Bergsträsser

ANKA

dilbilim

ANKA YAYINLARI: 84
DİLBİLİM: 2

Kitabın orijinal adı:
Elsine-i Sâmîyye Tarihi

Kitabın adı:
Sâmî Dilleri Tarihi
© Anka Yayınları, 2006

Yazan:
Prof. Dr. Gotthelf Bergsträsser

Çeviren:
Prof. Dr. Hulusi Kılıç
Dr. Eyyüp Tanrıverdi

Yayın Editörü:
Erhan Güngör

ISBN: 975-9044-18-8
1. Basım: Şubat 2006

Kapak Tasarım:
Yalçın Yoncalık

Ofset Hazırlık:
Anka

Baskı-Cilt:
İstanbul Matbaacılık

Basım Yeri: İstanbul

ANKA YAYINLARI
Çatalçeşme Sk. Yücer Han No: 46/8 Cağaloğlu/İSTANBUL
Tel: (0212) 514 53 54 Faks: (0212) 514 53 55
www.ankakitâbevi.com anka@ankakitâbevi.com

Sâmî Dilleri Tarihi

Prof. Dr. Gotthelf Bergsträsser

Hazırlayanlar
Prof. Dr. Hulusi Kılıç *Dr. Eyyüp Tanrıverdi*

ANKA YAYINLARI

Gotthelf Bergsträsser (1886-1933): Alman şarkiyat geleneği içinde yetişen doğubilimci Bergsträsser, Leipzig'den mezun olduktan sonra bir süre lise öğretmenliği yaptı. 1911'de Leipzig'de doktorasını tamamladı. 1912'de Sâmî dilleri ve İslâm bilimleri öğretim üyesi oldu. Türkiye, Suriye, Mısır ve Filistin'de bulundu. 1915-1918 yılları arasında Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde profesör olarak ders verdi. Berlin (1919), Königsberg (1919-1922), Breslau (1922), Heidelberg (1923) ve Münih (1926) üniversitelerinde Sâmî dilleri ve İslâm ilimleri dersleri okuttu. Kahire Üniversitesi'nde misafir profesör olarak uzmanlık alanında konferanslar verdi. *Orientalistische Literaturzeitung, Beitrage zur semitischen Philologie und Linguistik* ve *Orient und Antike* gibi birçok bilimsel şarkiyat dergisinin editörlüğünü yapan yazar, Münih'te bir Kur'ân müzesi kurmuştur. Bergsträsser, İslâmî ilimler, Sâmî dilleri, Arap dili ve lehçeleri, İbranî dili ve Türk dili gibi alanlarda birçok eser ve makale yazmış, konferanslar vermiştir. Çalışmaları özellikle Sâmî dilleri, Arap ilim tarihi, Kur'ân kıraatleri alanında yoğunlaşmış, Sâmî dilleri ve İbranî grameri alanında ün yapmıştır. Bergsträsser, Alplerde geçirdiği bir kaza sonucu hayatını kaybetmiştir. Bazı eserleri şunlardır: *Die Negationen im Koran* (Leipzig 1911), *Hunain ibn Ishak und seine Schule* (Leiden 1913), *Verneinungs - und Fragepartikeln und verwamdtes im Kur'an ein beitrag zur historische grammatik des Arabischen* (Leipzig 1914), *Neuaramäishe Märchen, I-II,* (Leipzig 1915), *Sprachatlas von Syrien und Palästina,* (Leipzig 1915), *Hebraische Grammatik* (Leipzig 1918), *Glossar des neuaramäischen dialekts von Ma'lûla,* (Leipzig 1921), *Zum Arabischen Dialekt von Damaskus* (Hannover 1924), *Einführung in die semitischen Sprachen* (München 1928), *Usûl nakdi'n-nusûs ve neşri'l-kutub,* (haz. M. Hamdî el-Bekrî, [Kahire] 1969), *Türk Fonetiği,* (çev. M.Şükrü Akkaya, İstanbul 1936).

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ 7

ELSİNE-İ SÂMİYYE TARİHİ 13

ELSİNE-İ SÂMİYYE TARİHİ 15

BİRİNCİ BÂB

AKKADCA YAHUT BABİLÎ-ASURÎCE 19

BİRİNCİ FASIL 21
Babilistan ve Asuristan'ın Mulahhas Tarihi 21
Eski Babil İmparatorluğu Devri 22
Asuristan İmparatorluğu Devri 23
Yeni Babil İmparatorluğu Devri 24
İKİNCİ FASIL 25
Babilî-Asurî Yazısı (Mıh Yazısı) 25
ÜÇÜNCÜ FASIL 37
Edebiyat 37

İKİNCİ BÂB

KENANCA 45

KENANCA 47

ÜÇÜNCÜ BÂB

ARAMCA 63

BİRİNCİ FASIL 65
Kitâbeler 65
İKİNCİ FASIL 69
Aramca Lehçelerinin Taksimâtı 69
ÜÇÜNCÜ FASIL 71
Kitâbı Mukaddes Aramcası 71
DÖRDÜNCÜ FASIL 73
Samirîce 73
BEŞİNCİ FASIL 75
Arz-ı Filistin Hıristiyan Aramcası 75
ALTINCI FASIL 77

Cebel-i Şarkî'nin Yeni Aramca Lehçesi ... 77
YEDİNCİ FASIL ... 79
Yahudilerin Aramca Lehçesi ... 79
SEKİZİNCİ FASIL ... 81
Mandayca ... 81
DOKUZUNCU FASIL ... 83
Süryanîce ... 83
ONUNCU FASIL ... 89
el-Yevm Tekellüm Olunan Aramca Lehçeleri ... 89

DÖRDÜNCÜ BÂB

CENUBÎ ARAPÇA VE HABEŞÇE ... 91

BİRİNCİ FASIL ... 93
Yazı ... 93
İKİNCİ FASIL ... 95
Cenubî Arapça ... 95
ÜÇÜNCÜ FASIL ... 97
Habeşçe ... 97

BEŞİNCİ BÂB

ŞİMÂLÎ ARAPÇA ... 101

BİRİNCİ FASIL ... 103
Kitâbeler ... 103
İKİNCİ FASIL ... 105
Arap Lisanının İnkişafı ve Lehçeleri ... 105
ÜÇÜNCÜ FASIL ... 113
Arapça Edebiyatı ... 113

ALTINCI BÂB

ASIL SÂMÎCE ... 125

ASIL SÂMÎCE ... 127
KAYNAKÇA ... 131
BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR ... 137
DİĞER KISALTMALAR ... 149
İNDEKS ... 151

ÖNSÖZ

Doğu ile Batı arasında, tarihî şartlar çerçevesinde, milâdın ilk yüzyıllarından günümüze kadar gittikçe gelişen bir kültür alışverişinden söz etmek mümkündür. Milâdî III. yüzyıldan itibaren Doğu, Batı'ya; özellikle Yunan felsefe kültürüne ilgi göstermiştir. Zamanla kültürel ilginin yönü değişmiş ve ilgili araştırmalar yeni mecralar geliştirmiştir. Fransa, İngiltere, İtalya ve Almanya başta olmak üzere Batıda, XII. yüzyıldan itibaren gelişerek kurumlaşan bir disiplin dahilinde doğubilim alanında sayısız bilimsel çalışma yapılmış, akademik kurum açılmıştır. Bu çalışmalar, akademik düzeyde kurumlaşıncaya kadar, genellikle yüksek rütbeli din ve devlet adamlarının teşvik ve himayesiyle gerçekleşmiştir. Nihayet günümüzde Batı'da Doğu'nun tarih, din, dil, edebiyat ve kültürleri ile ilgili çalışmalar, Doğu'yu bütün yönleriyle değerlendirebilecek kapasiteye sahip büyük bir literatür oluşturmuş bulunmaktadır.

Bu çerçevede doğubilimciliğin başta gelen araştırmacılarının, Sâmî dilleri ve edebiyatları tarihi alanında yazdıkları önemli bazı eserler şöylece anılabilir:

Ernest Renan, *Histoire générale et système comparé des*

langues semitiques (5. bs., Paris 1878); W.Wright, *Lectures on the Comperative Grammar of the Semitic Languages* (1890); O.E. Lindberg, *Vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen* (Göteburg 1897); M. Lidzbarski, *Handbuch der nordsemitischen epigraphik*, (Weimar 1898); Th. Nöldeke, *Die semitischen Sprachen* (2.b., Leipzig 1899); E. Littmann, *Semitic Inscriptions*, (New York 1905); C. Bezold, H. Gunkel, Th. Nöldeke, M. J. de Goeje, *Die Kultur der Gegenwart: Die Orientalischen Literaturen* (1906 Leipzig); C. Brockelmann, *Semitische Sprachwissenschaft* (Leipzig 1906); *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen I-II* (Berlin 1908, 1913); *Kurzgefasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen* (Berlin 1908); De Lacy O'Leary, *Comperative Grammar of the Semitic Languages* (New York 1923); G. Bergsträsser, *Elsine-i Sâmiyye Tarihi* (1332-1333 İstanbul), *Einführung in die semitischen Sprachen* (München 1928); H. Fleisch, *Introduction à l'étude des langues sémitiques* (1947); Sabatino Moscati (ed.), *An Introduction to the Comperative Grammar of The Semitic Languages* (Wiesbaden 1964); I. M. Diakonoff, *Semito-Hamitic Languages* (1965); C. F. Jean-J. Hoftijzer, *Dictionnaire des inscriptions sémitiques de l'ouest* (1965).

Arap dünyasında ise İsrail Welfenson'un *Târîhu'l-lugâti's-Sâmiyye* (Beyrut 1929) adlı eseriyle öncülüğünü yaptığı Sâmî dilleri araştırmalarına ilgi, gittikçe artmaktadır. Bu alanda Batı'da yapılmış çalışmaların Arapça'ya çevirilerinin yanı sıra özgün çalışmalar açısından da büyük bir mesafe alındığı söylenebilir.

Atatürk'ün Türk tarih ve kültürü ile ilişkisi bulunan bütün eski dillerin araştırılması ve öğretilmesi için gerekli birimlerin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde kurulması konusundaki direktifi ve desteği ile bu fakültede 1935'te Arap dili ve edebiyatı, 1936'da Hititoloji ve Sümeroloji ana bilim dalları kurulmuştur. Tarih ve kültür araştırmalarının yanı sıra filolojik araştırmalar da bu birimlerin amaç-

ları arasında yer almış, bu alandaki akademik araştırmalar, sözü edilen ana bilim dallarının çalışmaları ile gelişme yoluna girmiştir. Atatürk'ün büyük öneme sahip bu tarihî öngörüsünün ve çabasının ne yazık ki günümüzde bile hâlâ anlaşılamamış olması, Türk kültürü açısından büyük bir talihsizliktir. Bu talihsizliğin en basit karşılığı ise Batı ülkelerine nispetle Orta doğu ekseninde akademik bilgi birikimi; bu bilgiyi tanımlama kapasitesi ve yorumlama tecrübesi açısından Türkiye'nin çok fakir durumda kalmış olmasıdır.

Bu bakımdan Türkiye'de, alanın otorite ismi Gotthelf Bergsträsser'in (1886-1933) Sâmî dilleri ve edebiyatları alanında yetkin bilgi ve birikiminin ürünü olarak sistemli ve düzenli bir çalışma olup Türkçe yazılmış *Sâmî Dilleri Tarihi (Elsine-i Sâmiyye Tarihi)* adlı bu eserinin hazırlanarak yayınlanmasının kültürümüze önemli bir katkı olacağı düşüncesi ile eser çalışmaya konu olmuştur.

Alman doğubilimci ve dilbilimci G. Bergsträsser'in İstanbul'da Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde ders verdiği sırada *Sâmî Dilleri Tarihi (Elsine-i Sâmiyye Tarihi)* adıyla hazırladığı bu eser, Türkiye'de ve Türkçe yazılmış bilinen ilk Sâmî dilleri ve edebiyatları tarihidir. G. Bergsträsser, *Einführung in die semitischen Sprachen* adıyla (München 1928, 192 s. Aşağıdaki referanslar bu baskıya göredir) (notlandırma, ekler ve bazı tasarruflarla İngilizce'ye çeviri: Peter T. Daniels, *Introduction to the Semitic Languages* 2.b., Eisenbrauns 1983) yayınladığı eserini de Sâmî dillerine giriş düzeyinde bir eser olarak tasarlamıştır. Batı'da Sâmî dilleri çalışmaları alanında temel kaynak kabul edilen bu eser; Proto-Sâmîce (Ursemitisch s.3-19), Akkadca (Akkadisch, s.20-36), İbranîce (Hebräisch s.3659), Aramîce (Aramäisch s.59-96), Güney Arapçası-Habeşçe (Südarabisch-Äthiopisch s. 96-134) ve Kuzey Arapçası (Nordarabisch s. 134-180) ana başlıklarına ayrılmış, bütün alt başlıkların sonunda çevirileriyle beraber örnek metinlere yer verilmiştir.

Sâmî Dilleri Tarihi (Elsine-i Sâmiyye Tarihi) ise G. Bergsträsser'in Dârülfünûn'da Sâmî dilleri ve kültürleri kürsüsünde verdiği derslerde takip edilmek üzere düzenlediği notlardan meydana gelen bir eserdir. İçeriği ve metodu açısından doğubilimciliğin bilgiyi tasnif etme ve kullanma disiplininin güzel bir örneği olan bu eser, tarihî bir bakışla genel bir Sâmî dilleri çerçevesi oluşturmakta ve bu dillerin edebiyatları hakkında sistematik bilgi sunmaktadır. Akkadca, Kenanca, Aramîce, Güney Arapçası, Habeşçe, Kuzey Arapçası ve Ana Sâmî Dili ana başlıkları "bab", alt başlıkları da "fasıl" adı altında tasnif edilerek bu dillerin tarihî gelişimi, kitâbeleri, yazıları, tarihî dil ve edebiyat malzemesi düzenli bir şekilde işlenmiştir. Bu arada işlenen bütün bu diller ve edebiyatları ile ilgili Batı'da yapılmış başlıca çalışmalar da bibliyografik bilgileriyle beraber seçilmiş bir liste hâlinde sunulmuştur.

Eserin üzerinde çalışılan nüshası, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde 2383 numarada kayıtlıdır. İlgili katalogda yazarın ismi, "Berğ Eşterser Bey" şeklinde kayda geçmiş, eser hakkında "yayın yeri ve tarihi yok, 124 sayfa" denilmiştir. M. Seyfettin Özege ise yazarı "Berg İştedsser" şeklinde, eseri de "taş baskı 1332-1333/1916 İstanbul, 134 sayfa" bilgisiyle tanıtmıştır (M. S. Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu*, İstanbul 1979, V, 2210, no: 24452).

Haddizatında 1332/1333 (1916-1917) öğretim yılında İstanbul'da hazırlanan 134 sayfalık bu eser, rika hatlı el yazması olup muhtemelen çoğaltılmıştır. Ancak bütün araştırmalara rağmen ikinci bir nüshaya rastlanmamıştır. Söz konusu nüsha Şemseddin Günaltay'ın *İslâm Dini Tarihi* adlı eseri ile sonradan bir arada ciltlenmiş hâldedir. Bu derme de Ş. Günaltay tarafından Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne armağan edildiğine dair kayıt taşıyor. Öyleyse nüsha, Ş. Günaltay'a ait olup onun kitapları arasında Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'ne geçmiştir. Eser, Türkçe'ye çeviren ve

müstensihe dair hiçbir kayıt taşımıyor; ancak büyük olasılıkla çeviri, G.Bergsträsser'in Dârülfünûn'daki tercümanı ve yardımcısı Avram Galanti tarafından yapılmıştır.

Eser yayına hazırlanırken, yazarın yöntemine müdahalede bulunmamaya ve diline dokunmamaya özen gösterilmiş, hazırlayanların katkılarının yazarın emeği ile karışmayacağı ve açıkça görüleceği dipnot yöntemi tercih edilmiştir. Eser; çeviri yazı, notlandırma ve ilâveler yoluyla hazırlanmıştır. Ancak metnin içeriğine yönelik notlandırma yoluna gidilmemiş, sadece gerekli görülen haricî bilgi notları konulmuştur. Yazma metnin sonuna eklenen doğru yanlış cetvelindeki ilgili düzeltmeler yapılmış olup metinde köşeli parantez içine alınan metin doldurmaları ile bütün dipnotlar hazırlayanlara aittir. Özgün metnin sayfa numaraları da köşeli parantez içinde gösterilmiştir. Metin içinde hicrî/milâdî olarak görülen bütün tarihlerin milâdî kısmı, tarafımızdan konulmuştur. Çeviri yazıda günümüz dilinin ses değerleri esas alınmış, terkibe giren bütün kelimelerin özgün yapısı korunmuş ve bütün nispet ekleri gösterilmiştir. Metinde adı geçen doğubilimciler hakkında dipnotta kısa bilgi verilmiştir. Metin dışında kalan içindekiler, kaynakça, bibliyografya ve indeks gibi ekler tarafımızdan hazırlanmıştır. Bibliyografyada, kullanılan eserlerin yanı sıra konu ile ilgili özellikle Türkiye'de ulaşılması mümkün kaynaklara da yer verilmiştir. Yazmanın metni, eserin sonunda ek olarak sunulmuştur.

Çalışmanın akademisyenler, araştırmacılar ve ilgililer için yararlı olacağını umuyoruz. Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nden eserin bir kopyasını alıp bize ulaştıran yüksek lisans öğrencimiz Hasan Selim Kıroğlu'na, ayrıca söz konusu nüshayı bizim için fotoğraflayan Canan Seyfeli'ye teşekkür ederiz.

Hulusi Kılıç - Eyyüp Tanrıverdi
2005

Elsine-i Sâmiyye Tarihi

1332-1333 [1916-1917] sene-i dersiyyesinde Elsine-i Sâmiyye mukayeseli sarfı müderrisi Bergsträsser Bey tarafından takrir olunan derslerden müteşekkildir

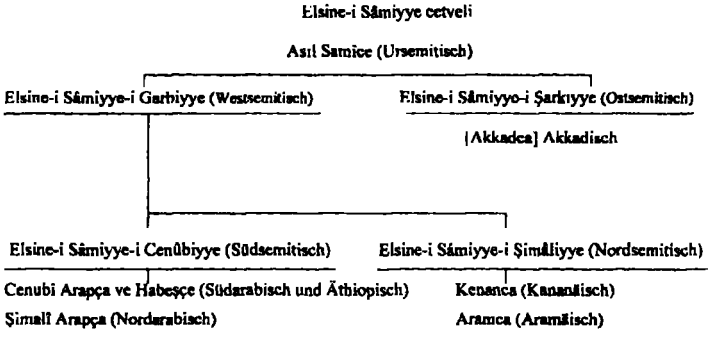
Elsine-i Sâmiyye Tarihi

[3] İki türlü elsine tarihi vardır: Biri dahilî, diğeri haricî elsine tarihidir.

Dahilî elsine tarihi, bir lisanın asvat, eşkâl ve terkibatî tebeddülâtını gösterir.

Haricî elsine tarihi, bir lisanın ne zaman, nerede ve hangi kavim tarafından söylendiğini ve lisân-ı mezkûrun ne gibi âsâr-ı atîka marifetiyle elde edildiğini gösterir.

Burada, yalnız haricî elsine-i Sâmiyye tarihinden bahsolunacaktır. [4]

Elsine-i Sâmiyye tarihi hakkında yazılan başlıca eser, Th. Nöldeke'nin[1] *Die semitischen Sprachen* eseri olup 1899'da Leipzig'de ikinci defa olarak tabolunmuştur. Fiyatı iki marktır. [5]

Elsine-i Sâmiyyenin mukayeseli sarf ve nahvine yazılan başlıca âsâr bunlardır:

1- C. Brockelmann'ın[2] *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen* iki ciltten ibaret eseri olup 1908 ve 1913'te Berlin'de tabolunmuştur. Fiyatı 72 marktır.

---

[1] *Ord. Prof. Dr. Theodor Nöldeke (1836-1930):* Önemli makamlarda görev yapmış ilim erbabı ve idareci bir ailede yetişen Nöldeke, Alman doğubilimciliğinin başta gelen ismidir. Sâmî dillerinin yanı sıra diğer Doğu ve Batı dilleri ile ilgilenen Nöldeke, Göttingen'de İslâm tarihi ve Sâmî dilleri öğretim üyeliği (1861) ve Kiel'de Tevrat, Sâmî dilleri, Sanskritçe ve Aramîce öğretim üyeliği (1864) yapmıştır. Sâmî halkları tarihi, Sâmî dilleri, kültürü ve edebiyatı, Habeşçe, Mandayca, Babil, Asur, Fenike ve Mısır dil ve edebiyatları gibi geniş alanlarda sayısız kitap ve makale yazmıştır. Nöldeke ayrıca birçok Arapça kaynağı neşretmiş, genellikle üzerinde çalıştığı Arapça eserleri Almanca'ya çevirmiştir. C. Brockelmann (1868-1956) ve Fr. Schwally (1863-1919) gibi ünlü doğubilimciler, Nöldeke'nin öğrencilerindendir. (Bkz. Necîb el-Akîkî, *el-Musteşrikûn, I-III*, 4.bs., Kahire, II, 379-382; Abdurrahmân Bedevî, *Mevsû'atu'l-musteşrikîn*, 3.bs., Beyrut 1993, 595-598;
http://www.bautz.de/bbkl/n/noeldeke_t.shtml (26.07.2005).

[2] *Ord. Prof. Dr. Carl Brockelmann (1868-1956):* Alman doğubilimci. Arap edebiyatı tarihi alanında ün yapmıştır. Bu alandaki abidevî eseri *Geschichte der Arabischen Litteratur* (:*GAL*), İslâm bilimleri araştırmalarında vazgeçilemez bir kaynaktır. Bir çok üniversitede Arap edebiyatı tarihi dersleri vermiş; ayrıca İslâm tarihi, tasavvuf, Yunanca, Ermenice, Kenanca ve lehçeleri, İbranîce, Aramîce, Süryanîce, Asurca, karşılaştırmalı Sâmî dilleri, Eski, Orta ve Yeni Türkçe, Hâmî dilleri, Eski Mısırca ve Habeşçe gibi geniş alanlarda yazdığı sayısız kitap ve makalenin yanı sıra muhtelif kütüphanelerdeki bu dillere ait yazmaların kataloglarını hazırlamış, Arap edebiyatı ve tarihi ile ilgili birçok kaynağın neşrini sağlamıştır. Sadece *İslâm Ansiklopedisi*'ne yazdığı maddelerin sayısı yüz otuz küsürdur. Birçok eseri Türkçe dahil pek çok dile çevrilmiştir. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 424-430; Bedevî, *a.g.e.*, 98-105; Nuri Yüce, "Brockelmann, Carl", *DİA*, VI, 335-336).

2- Mumaileyhin *Kurzgefasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen* eseridir ki 1908'de Berlin'de tabolunmuştur. Fiyatı 9 marktır.

3- Mumaileyhin *Semitische Sprachwissenschaft* eseri olup 1906'da Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 0.90 marktır.

Elsine-i Sâmiyye edebiyatı hakkında yazılan başlıca eser budur: [6]

Die Kultur der Gegenwart: Die Orientalischen Literaturen (C. Bezold[3], H. Gunkel,[4] Th. Nöldeke, M. J. de Goeje[5]). İşbu eser, 1906 senesinde Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 12 marktır.

Akvâm-ı Sâmiyye tarihi hakkında yazılan başlıca eser budur:

J. von Pflugk-Harttung,[6] *Weltgeschichte: Geschichte des*

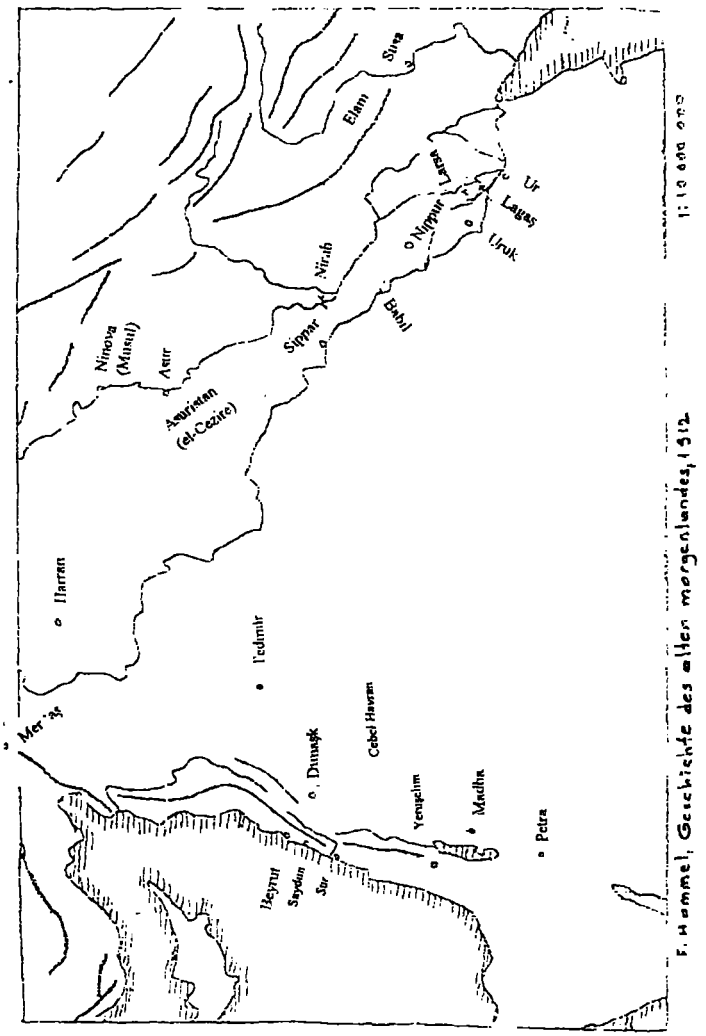
[3] *Ord. Prof. Dr. Carl Bezold (1859-1922):* Alman doğubilimci. Genel olarak Doğu dilleri dil felsefesi, Asur ve Keldanî kitâbeleri, çivi yazıları, Habeş tarihi ve Habeşçe üzerine çalışmıştır. C. Bezold, British Museum'da bulunan Asur tabletlerinin tasnifini yapmış, bu konuda beş ciltlik bir eser yazmıştır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 405-406; http://www.bautz.de/bbkl/b/bezold_k.shtml (26.07.2005).

[4] *Prof. Dr. Hermann Gunkel (1862-1932):* Alman Eski Ahit uzmanı. Eski Ahit tenkit yönteminin ilk temsilcilerindendir. Göttingen, Halle, Berlin ve Giessen üniversitelerinde Eski Ahit dersleri vermiştir; bu alanda çok sayıda eseri vardır. (Bkz. E.AU, "Hermann Gunkel", *EB*, X, 1036; http://www.bautz.de/bbkl/g/gunkel_h.shtml (26.07.2005).

[5] *Prof. Dr. Michael Jan de Goeje (1836-1909):* Hollandalı doğubilimci. R. Dozy'nin öğrencilerindendir. Özellikle İslâm tarihi, kültürü ve coğrafyası alanında yoğunlaşmış, pek çok İslâm kroniği ile Arap edebiyatı kaynağını yayına hazırlamıştır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 312-314; Bedevî, *a.g.e.*, 230-238; Davut Dursun, "Goeje, Michael Jan de", *DİA*, XIV, 98-99).

[6] *Prof. Dr. Julius von Pflugk-Harttung (1848-1919)*: Alman tarihçi ve kütüphaneci. Tübingen, Basel ve Berlin üniversitelerinde çalışmıştır. J. Von Pflugk-Harttung editörlüğünde 1907'de Berlin'de yayınlanmaya başlayan *Weltgeschichte: die Entwicklung der Menschheit in Staat und Gesellschaft, in Kultur- und Geistesleben* adlı eserin 653 sayfalık üçüncü cildi *Geschichte des Orients* adı altında Doğu ile ilgili olup 1910'da Berlin'de yayınlanmıştır. Adı geçen yazar hakkında bu bilgileri, Martin Luther Üniversitesi'nden Dr. Adam Volker bize ulaştırdı; kendisine teşekkür ede-

Orients (C. Bezold, C. Brockelmann). İşbu eser, Berlin'de tabolunmuştur. Fiyatı 20 marktır. [7]

riz. Ayrıca bkz. http://runeberg.org/nefca/0428.html (26.07.2005).

Birinci Bâb

Akkadca Yahut Babilî-Asurîce

BİRİNCİ FASIL

Babilistan ve Asuristan'ın Mulahhas Tarihi

Bu tarih hakkında yazılan başlıca eserler bunlardır:

H. Winckler'in[7] *Auszug aus der vorderasiatischen Geschichte* eseri olup 1905'te Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 3.5 marktır.

Ed. Meyer'in[8] *Geschichte des Altertums* eseri olup birinci cildin ikinci kısmı 1912'de Stuttgart'ta üçüncü defa olarak tabolunmuştur. Fiyatı 17.5 marktır. [9]

Babilistan-Asuristan'ın tarihine dair ileride malûmât-ı muhtasara vereceğiz.

---

[7] *Ord. Prof. Dr. Hugo A. Winckler (1863-1913):* Alman doğubilimci ve Kitâb-ı Mukaddes uzmanı. 1904'te ordinaryüs profesör oldu. Başta Asuroloji olmak üzere Mısır kültürü, Yahudi kültürü ve israiliyat gibi konular üzerinde çalışmıştır. (Bkz. M.A.-Y.HA, "Winckler, Hugo", *EJ*, XVI, 537).

[8] *Prof. Dr. Eduard Meyer (1855-1930):* Alman tarihçi. Grekçe, Lâtince, İbranîce ve Arapça'dan sonra Mısırca öğrenerek Mısır bilimi uzmanı olmuştur. 1877'de bir yıl süreyle İstanbul'da bulundu. Leipzig, Breslau, Halle ve Berlin üniversitelerinde antik tarih dersleri verdi. Onun *Geschichte des alten Ägyptens* (1877) adlı eseri, yayınlanmış ilk, kapsamlı ve detaylı Mısır tarihidir. Meyer özellikle *Geschichte des Altertums* (1884-1904) isimli beş ciltlik eseriyle ün yapmıştır. (Bkz. "Meyer, Eduard", *EA*, XIX, 2; http://www.bautz.de/bbkl/m/meyer_e.shtml (26.07.2005).

Babilistan'ın en eski kitâbeleri, kable'l-mîlâd 3000 senelik bir zamana aittir. İşbu memleketin o zamanki sahipleri Sümerliler olduğundan, mezkûr kitâbeler, Sümerce yazılmıştır. O zaman, Babilistan birtakım küçük devletlere ayrılmış idi. İşbu devletler, ekseriya yalnız bir şehir ile civar araziden ibaret birtakım yerlere hakim olup aralarında muharebe eksik değil idi. Galip gelen devlet, Babilistan'ı nüfuzu altına alırdı. Fakat bu nüfuzun hükmü, uzun müddet devam etmezdi. Bu devletlerin en mühimi ve ihtimal ki en eskisi, Nippur yani Niffer Devleti idi.

En eski Akkadca kitâbeler, Agade hükümdarı olan Sargani-sarri yani Sargon tarafından yazdırılmıştır. Hükümdâr-ı mezkûr, yalnız Babilistan'ı değil, belki Bahr-ı sefîd'den Acemistan'a kadar imtidâd eden araziyi dâire-i nüfûzu altına almıştır (kable'l-mîlâd 2500). [10]

Akkadca kitâbeleri yazdıran bu hükümdardan sonra Sümerlilere mensup bir âile-i hükümdârî tekrar umûr-ı idâreyi ele almıştır. Ur şimdiki Mukayyer şehrine mensup bu ailenin zamanına ve yine Sümerli olup Lagaş şimdiki Telloh şehri hükümdarı olan Gudea'nın zamân-ı saltanatına ait bilhassa pek çok kitâbeler bulunmuştur (kable'l-mîlâd 2300).

Babil şehrinin ilk âile-i hükümdârîsi zamanından itibaren şehr-i mezkûr, Babilistan'ın payitahtı olmuş ve hükümdarlarının kitâbelerinde daimî sûrette Akkadca kullanılmıştır (kable'l-mîlâd 2050 ile 1750'ye kadar). İşbu zamandan itibaren Babil hükümdarlarının esamisini müş'ir muntazam ve tam cetveller vardır ki onlardan en meşhur hükümdarların esamisini iktibas ediyoruz.

Eski Babil İmparatorluğu Devri

Hamurabi (tahminen 1948-1906): Hamurabi namıyla maruf meşhur kanunun vâzııdır.

Kaşşuların, [11] âile-i hükümdârîsi (tahminen 1750-1250): O zaman İran dağlarından gelmiş olan Kaşşular kavmi, icrâ-

yı hükm etmişti. Bu ecnebî âile-i hükümdârîye mensup hükümdarlardan yalnız Amarna mektuplarında zikrolunan hükümdarların oldukça ehemmiyeti vardır.

Kaşşuların zamanında Asuristan, Mitannileri mağlûp ve Ninova (Ninūa, Ninive) şehrini fethederek Babilistan'ın zaafından istifade ederek kesb-i istiklâl eylemiştir.

Birinci Nabu-kudur-usur yani Nebukadnezar (Buhtunnasr) (tahminen 1100 senesinden evvel): Hükümdâr-ı mezkûr, istiklâlini imha ettiği Asuristan'da icrâ-yı saltanat etmiştir. Bir müddet sonra Asuristan tekrar müstakil olmuştur.

Asuristan İmparatorluğu Devri

Bir takım fâsıla-i saltanatı havi olan bu devir, 1100 senesinden 626 senesine kadar devam etmiştir.

Devr-i mezkûrda icrâ-yı saltanat eden başlıca hükümdarlar bunlardır: [12]

Tukulti-apil-esara yani *Tiglatpileser (1100 k[able'l-mîlâd])*

Assur-nasir-apil (900)

II. Sulman-asaredu yani *Salmanassar (885- 825)*

III. Adad-nirari (815-783): Bu hükümdarın saltanatından sonra, Asuristan'ın inhitat devri ve bu inhitattan sonra i'tilâ-yı şân ve tevsî-i arâzî devri başlar.

III. Tukurleti-apil-esara (745-728)

Sarru-ken yani *Sargon (722-705)* zamanında Bahr-ı sefîd'den İran dağlarına ve Arabistan çöllerinden Toros dağlarına kadar imtidâd eden arazi, Asuristan'a tabi oldu.

Sin-ahe-erba yani *Sanherib (704-671):* Bu hükümdar, Babil şehrini fethettikten sonra ihrâk-bi'n-nâr etmiştir.

Assur-ahe-idina yani [13] *Assarhaddon (680-668):* Hükümdâr-ı mezkûr, Mısır'ı fethetmiş; fakat yedi sene sonra memleket-i mezkûre tekrar müstakil olmuştur.

Asur-bani-apil yani *Sardanapal (668-626):* Bu hükümdar uzun müddetten beri Asuristan'a karşı muharebe eden Elâm Devleti'ni mahvetmiştir.

Bu son hükümdarın saltanatından hemen sonra Asuristan, İran dağlarından gelen ve Hindu-Germen ırkına mensup Medyalılar tarafından imha edilmiştir. Medyalıların az süren saltanatından sonra, Keldanî (Kaldi) yani (Chaldäer) bir âile-i hükümdârînin idaresi tahtında olarak Yeni Babil İmparatorluğu kurulmuştur.

Keldanîler, 2000 senesinden sonra Cenubî Babilistan'a dahil olarak Akkadcayı kabul etmiş Sâmî bir kavimdir.

Yeni Babil İmparatorluğu Devri

Devr-i mezkûrda icrâ-yı saltanat eden en meşhur hükümdar, II. Buhtunnasr (605-562) idi. Bu imparatorluk, uzun müddet [14] beka bulmayıp kable'l-mîlâd 539 senesinde, Medyalılara karabeti olan Fârisîler (Persler) ve Keyhüsrev'in (Cyrus-Kurus) idare ettiği ordu tarafından müzmahil ve perişan olmuştur. Acemistan saltanatının teessüsüyle Babilîler ile Asurîlerin müstakil tarihleri hitam bulmuştur.

İKİNCİ FASIL

Babilî-Asurî Yazısı (Mıh Yazısı)

Babilî-Asurî yazısı hakkında yazılan başlıca eserler bunlardır:

R. Brünnow'un[9] *A Classified List of All Simple and Compound Cuneiform Ideographs* eseri olup 1887-1897'de Leiden şehrinde tabolunmuştur. Fiyatı 80 franktır.

B. Meissner'in[10] *Seltene Assyrische Jokeogramme* eseri olup 1906-1909'da Berlin'de tabolunmuştur. Fiyatı 90 marktır. [15]

Frd. Delitzsch'in[11] *Assyrische Lesestücke* eseri olup 1912'de Le-

---

[9] *Rudolph Ernst Brünnow (1858-1917):* Alman asıllı Amerikalı doğubilimci. Asuroloji alanında ün yapan Brünnow'un Babil-Sümer tarihi, kültürü ve edebiyatı ile Arap dili ve edebiyatı alanında da eserleri vardır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, III, 134-135).

[10] *Prof. Dr. Bruno Ernst Meissner (1868-1947):* Alman Asuroloji uzmanı. Babil'de arkeolojik kazılara katılmıştır. Babil, Asur dil, kültür ve edebiyatı ile ilgili eserleri vardır. Güney Irak halk edebiyatı ile ilgili ilk çalışma, Meissner tarafından yapılmıştır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 424).

[11] *Prof. Dr. Friedrich Delitzsch (1850-1922):* Alman doğubilimci. Sâmî dilleri ve Asuroloji uzmanıdır. Babil, Asur dil, edebiyat ve kitâbeleri ile İbranîce, Aramîce, Kitâb-ı Mukaddes ve Arap-Yahudi edebiyatı alanındaki çalışmaları ile ün yapmıştır. Sâmî dilleri uzmanı olan Prof. Dr. Franz Delitzsch'in (1813-1890) oğludur. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 393; http://www.bautz.de/bbkl/d/delitzsch_fri.shtml (26.07.2005).

ipzig'de beşinci defa olarak tabolunmuştur. Fiyatı 18 marktır.

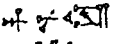
B. Meissner'in *Die Keilschrift* eseridir ki 1913'te Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 0.90 marktır.

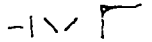
Sümerce, her ne kadar Sâmî bir lisan değil ise de yine onun ile iştigal etmekliğimiz lâzım gelir. Çünkü Sümerlilerin yazısı, Babilî-Asurî yazısının esası olduktan başka, lisanları ve edebiyatı da Akkadca üzerinde kuvvetli bir sûrette icrâ-yı tesîr etmiştir.

Sümerce hakkında yazılan başlıca eserler bunlardır:

1) Frd. Delitzsch'in *Grundzüge der Sumerischen Grammatik* eseridir ki 1914'te Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 17.5 marktır.
2) Mumaileyhin *Kleine Sumerische Sprachlehre* eseridir ki 1914'te Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 7.5 marktır. [16]
3) Mumaileyhin *Sumerisches Glossar* eseridir ki 1914'te Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 30 marktır.
4) Mumaileyhin *Sumerische Lesestücke* eseridir ki Leipzig'de derdest-i tab'dır. Fiyatı 15 marktır.

Gerek Sümerce gerek Akkadca, hatt-ı mıhî (keilschrift) ile yazılır. Bu yazıyı teşkil eden anasır bunlardır:

 meselâ Ta mabudu

 meselâ id

Hatt-ı mıhînin menşei, resim yazısıdır (bilderschrift). Eski zamanda ifadesi arzu olunan eşyanın resimleri tersim olunur idi; meselâ:

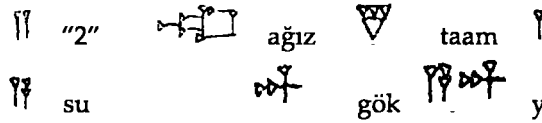
gurûb-ı şems gün balık yürümek kol

el adam yol dağ

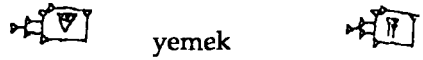
Allah

Bu sûretle ancak kābil-i rü'yet olan eşya tersim olunur ve gayr-i câmid (abstrakt) isimler, fiiller ilâ-âhirihi ise istiare veya terkip marifetiyle ifade olunabilir idi. [17]

(2) rakamının, "dammetmek" makamında kullanılması istiareye; ve "yemek" kelimesinin "ağız" ve "taam"; ve "içmek" kelimesinin "ağız" ve "su" işaretleriyle gösterilmeleri terkibe misaldir.

Terkip yapmak için bir işaret diğer bir işaret içine yazılabilir. Bu sûretle bu iki işaret başlı başına bir[er] kelime teşkil etmeyip ikisi birden yeni bir tabir ifade ederler.

Bir fikri ifade etmek için hem-manâ (synonym) iki kelime var ise ikisi de okunabilir. Meselâ Sümerce'de "karar vermek" fikrini ifade etmek için *"kud"* ve *"tar"* iki kelime mevcut olduğundan fikr-i mezkûru ifade eden işaret hem *"kud"* hem de [18] *"tar"* okunur.

kud tar karar vermek

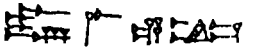
Şimdiye kadar zikrolunan vasıtalar yani resim, istiare ve terkip ile yazılması mümkün olmayan kelimât-ı sâirenin bir kısmını yazmaya hem-savtiyet (homonymie) imkân bırakmıştır. Meselâ "göz" manasını ifade etmek için bir gözün resmi kullanılır. İmdi Sümerce'de "göz" demek olan *"igi"* kelimesi "ön" râbıta-i ibtidâiyyesini (praposition) de ifade ettiğinden aynı resim, mezkûr rabıtayı da ifade edebilir.

igi göz ön dug kelime söylemek

Bu usûl, Sümerce için gayet kıymetli idi. Çünkü bu lisanda ekseriya fiiller ile isimler hem-savttır. Meselâ *"dug"* kelimesi, hem "kelime" ve hem de "söylemek" manasını ifade eder. Bu hâlde yazı ve işaret bir şeyi ve bir fikri değil, belki bir mâdde-i savtiyyeyi ifade eder. Bu prensibe [göre] [19] meselâ herhangi bir kelimede bulunan "ne" hecesini ifade etmek için Sümerce'de "ateş" demek olan ve onu ifade eden

"en" işareti istimal olunur.

ne ateş

in-lal-e-ne tartıyorlar

Bu usul iktizasınca, bu misâlde kelimenin işareti olan musavver fikir (ideogramm), hece işaretine münkalib olmuştur.

Hece işaretleri üç sınıfa ayrılır:

Birincisi, ya tek bir sâite (vokal) veya bir sâite ile bir sâmite (konsonant)tan ve bilmukabele ibârât, basit hece işaretlerini havidir; meselâ *"a, en, ba"*.

İkincisi, iki sâmite ile aralarında bulunan bir sâiteden ibaret mürekkep hece işaretlerini havidir; meselâ *"tar"*.

Bir mürekkep hecenin kendisine mahsus işareti yok ise veya kendisine mahsus işaretin istimali arzu edilmezse işbu mürekkep hece, iki basit hece [20] ianesiyle yazılabilir; meselâ *"tar"* tek hecesi, *"ta-ar"* iki hece işareti ile yazılabilir.

Üçüncüsü, iki müsavi sâite ile aralarında bulunan bir sâmiteden ibaret hece işaretlerini havidir; meselâ *"igi"*.

Bu kabil hece işaretleri kâfi miktarda bulunur ise, her bir kelime velev ki kendisine mahsus hiçbir musavver fikir bulunmasın hece işaretleriyle (mâdde-i savtiyyesine göre) yazılabilir. Bu savt yazısının (phonetische-scheschreibung) icadı, büyük bir hatve-i terakkî teşkil etmiştir. Bir cümle yalnız musavver fikirler ile daima gayr-i mükemmel bir sûrette yazılabilir. Çünkü bütün anâsır-ı nisbiyye (formelemente), işaretler ile gösterilemez. Onun için savt yazısı yalnız, hakikî bir yazı olabilir.

Bazen bir işaret müteaddit hece manasına maliktir. Bunun birkaç sebebi var ise de en mühimi budur: Bir musavver fikir, her ne kadar tek heceli müteaddit kelime ifade edebilirse, bu kelimelerden her birinin mâdde-i savtiyyesi, o musavver fikrin işaretiyle yazılabilir. Meselâ "karar vermek" manasını ifade eden ve yukarıda zikrolunan musavver fikir,

[21] hece işareti olarak *"tar"* ve *"kud"* hecelerini ifade eder. Binaenaleyh herhangi bir işaret, zîrde gösterilen veçhile, müteaddit manalara malik olabilir.

Evvelen; bir işaret, musavver fikir sıfatıyla, resmi olan şeyin bütün isimlerini ifade eder.

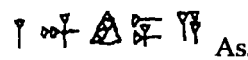
Sâniyen; aynı işaret, istiare ve terkip ianesiyle yeni manalara malik olabilir.

Sâlisen; aynı işaret, hece işareti sıfatıyla, ifade ettiği bütün tek heceli kelimelerin mâdde-i savtiyyelerini de ifade edebilir.

Bâlâdaki usûle atfen birkaç manaya malik pek çok işaretler vardır.

İşaretlerin kesret-i manâsı (polyphonie), kıraati fevkalâde müşkül kılar. Bu müşkülât, anahtarlar (determinativ) marifetiyle kolaylaşır. Kelime işaretinin önüne (nadiren nihayetine) kelimenin sınıfını müş'ir bir musavver fikir vazolunur. Meselâ bilcümle mabut isimlerinin önüne, "Allah" kelimesine mahsus musavver fikir; bilcümle eşhas [22] isimlerinin önüne, "1" rakamı vazolunur; ilâ-âhirihi.

 Allah meselâ Assur mabudu

 "1" rakamı meselâ Assur-bani-apil

Bu sûretle anahtar makamında istimal olunan işaretlerin kesret-i manâsı, bittabî bir kat daha tezayüd etmiştir.

Hatt-ı mıhînin menşei hakkında söylenilen şeyler, el-ân tamamıyla muayyen değildir. Yalnız, mevcut olan tahminen 500 Sümerce işaretten, azamî olarak, 40 işaretin resimden ibaret olan aslî şekillerine vakıfız. 40'tan gayrı olan işaretlerin bir küçük kısmının mürekkep ve hangi işaretlerden mürekkep olduklarını ispat edebiliriz. Baki kalan işaretlere gelince, biz bu bapta kısmen müphemat içinde yuvarlanıyoruz ve kısmen Babilistan ulemâsının ifâdâtına istinat ediyoruz. Ulemâ-yı mezkûreye göre işaretlerin yarısı terkip ve tadil marifetiyle teşekkül etmiştir. [23]

Akkadca'yı ifade etmek için Sümer yazısı elverişli değil idi. Sümerce'de hemze ve asvât-ı mutabbaka (emphatische laute) olmadığından bunlara mahsus işaret yoktur; "ḳ:ق" "ṣ:ص" "ṭ:ط" savtları. Bundan başka, hecenin sonunda bulunan savâmit, kâfi bir sûrette tefrik ve temyiz edilmezler: ad; at, ag; ak, ab; ap ilâ-âhirihi aynı işarete maliktirler:

 ad/t; ag/k; ab/p

"p", "b" hecenin iptidasında kısmen tefrik ve temyiz edilmez. Akkadlılar işbu yazıyı umumiyetle kendi lisanlarına göre münasip bir hâle ifrağ etmeyi ihmal ve yalnız bazı ahvâlde işaretleri tadil veya yeni işaretler icat etmişler. Meselâ "ḫ"savtını haiz hecenin işaretini değiştirerek, hemze savtını haiz heceleri ifade etmek için istimal etmişlerdir.

 aḫ iḫ uḫ ;'a 'i 'u ;a' i' u'

[24] Umumiyet itibariyle bu yazı gayr-i kâfî bir hâlde kalmıştır.

Akkadlılar, musavver fikirlerin istimaline devam; ve fakat musavver fikirlerin ifade ettikleri Sümerce kelimeleri, hem-manâ olan Akkadca kelimeler ile tebdil etmişlerdir.

işaret	mana	Sümerce	Akkadca
	Allah	Dingir	İlu
	karar vermek	tar ' kud	parâsu

Kezâlik yeni musavver fikirler ihtirâ' olunarak, yukarıda zikrolunduğu veçhile hece işaretleri sıfatıyla istimal olunmuştur. Bilhassa mürekkep hecelerin ekserisi, Akkadlılar tarafından yazılarına idhâl edilmiştir. Bu sûretle işaretlerin kesret-i manâsı gittikçe bir kat daha artmıştır. Bilakis pek çok eski kelime ve hece işaretleri ve bahusus hece işaretlerinin üçüncü sınıfı yavaş yavaş istimalden hariç kalmıştır. [25]

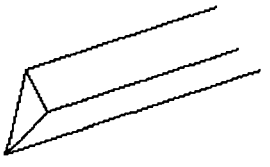
1- 2- 3- 4- 5- 6- 7-
8- 9- 10- 11- 12- 13-
14- 15- 16- 17- 18- 19-
20-   21-   22- 23-

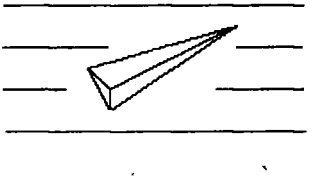
	musavver fikir	terkip	hece işareti	yukarıdaki mana
1	5	2	as rum dil til ina	ina...de
2	2	0	u	10 rakamı
3	7	1	bal pal bul pul	palû hüküm-darlık
4	2	0	mis mes	cem'in işareti
5	0	0	in	ya
6	1	0	0	8 rakamı
7	1	2	su	su
8	2	16	a (asa ai =a+a)	
9	2	1	0	nâru ırmak
10	0	1	10+8 rad rat rat	Purât Fırat nehri
11	1	0	e	e
12	1	0	bir pir	bir
13	2	1	er ri ue	alu şehr
14	1	5	ni tal sal li i	ni
15	4	4	sa gar nig nik	sâ; gar
16	6	2	dis tis tiz tis das gi ana	bir ism-i şahsın anahtarı
17	2	2	sa	sa
18	4	3	sn	an
19	1	1	ga ka	ga
20	1	0	ra	ra
21	5	4	sit sid rit rid lak lak mis mis mis	mis
22	8	1	kur mat mad sad	kasâdu fet-

			sat sat lat nat nad kin gin	hetmek
23	3	12	ud ut ut tu tam tam par pir lah lih his his	ud

[26] Umumiyetle denebilir ki en eski Akkad âsâr-ı atîkasından bed' ile son zamana gelinceye kadar (milâdın evâiline doğru) yazılan âsârda görülen yazı usulünün tebeddülâtı, pek ehemmiyetsizdir. Halbuki yazı şeklinin tebeddülâtı pek büyüktür.

En eski resim işaretleri başlıca hutût-ı müstakîme ve nadiren hutût-ı münhaniyeden ibaret çizgi işaretleridir. Bir müddet sonra hutût yerine mıhlar kaim olmuş ve bu ise yumuşak kilin malzeme makamında istimal olunması neticesi olmuştur. Amûden yontulmuş üç dılı'lı bir kalem, kile batırılıp kalemin ucu, baki kısımdan daha derin bir işaret yani mıhın başını çizer idi.

Artık kil ile yazılmadığı ve işaretlerin taş üzerine hakkedildiği vakit bile, şekl-i mıhî muhafaza olunmuştur. [27]

Mürûr-ı zamân ile yazının istikameti dahi değişmiştir. En eski zamanlarda, üzerine yazılması murat olunan satıhlar, ufkî bir takım aksama ayrılarak aksâm-ı mezkûre sağdan sola dar bir takım amûdî mıntıkalara taksim olunur ve işbu mıntıkalar üzerine yukarıdan aşağıya doğru yazılır idi. Sonra bütün şekil sola doğru çevrilmiştir. Binaenaleyh, aksamdan, birinci sol tarafta bulunan amûdlar, mıntıkalardan,

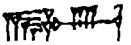
yukarıdan aşağıya doğru tenzil olunan satırlar husule gelmiş ve her bir işaret, sol tarafa doğru çevrilerek soldan sağa doğru yazılmaya başlanılmıştır.

Mıntıka

1	2	3
	Satır	kısım amûd
21	22	23....
41	42	43....
61	62	63....

[28] Nihayet, işaretlerin şekli, basit bir hâle ifrağ edilmiş ve bunun neticesi olarak birbirine benzeyen birkaç işaretin farkı kalmamıştır; meselâ:

 bar mas bar, mas

 un memleket, kavim un, memleket, kavim

 Iştar mabudu ri Iştar, ri

İşaretlerin eşkâline nazaran altı türlü yazı vardır:

1- Atîk (archaisch) yani çizgiden husûle gelmiş en eski resim yazısı.

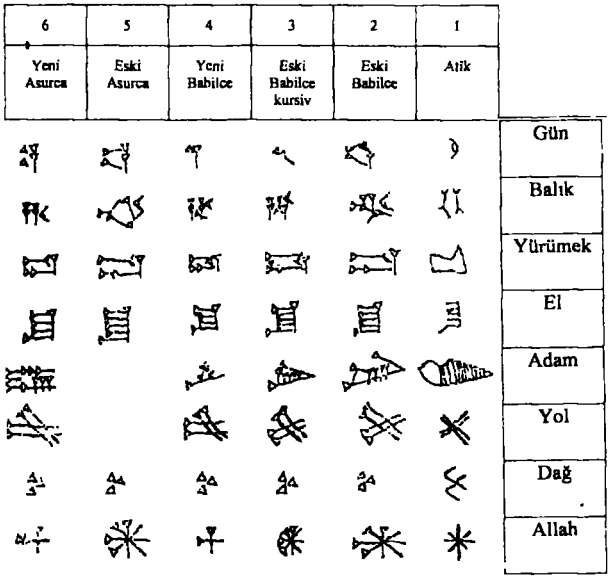
2- Hammurabi zamanına kadar istimal olunmuş eski Babil mıh yazısı.

3- Takriben Hammurabi zamanından itibaren, mektup mukavele ve saire yazmak için istimal olunagelmiş basit ve az kalın (kursiv) Babil yazısı. Eski Babil yazısı, Hammurabi zamanında yazılan resmî kitâbelerde istimale devam olunmuştur.

4- Babil (kursiv) yazısının daha basit bir hâle vazolunmasından husûle gelen yeni Babil yazısı.

5- Eski Babil yazısına benzer eski Asur yazısı. [29]

6- Yeni Asur yazısı: İşbu yazı eski Asur yazısının bir şekl-i basîti olup Asuristan'ın devr-i ikbâlinde istimal olunmuştur. Hatt-ı mıhî eşkâlinin en âdîsi ve el-yevm en ziyade müstamel olanı işbu son cins yazıdır.

[30] Akkadca ve Sümerceden başka, hatt-ı mıhî ile yazılmış müteaddit lisanlar vardır ki onlar da:

1- Elâmca (Elamisch): Payitahtı Susa olan Elâm memleketinin ve ağleb-i ihtimâle göre bâlâda zikri sebkat eden Kaşşuların lisanıdır.

Ahamenid (Achämeniden) kitâbelerinde görülen Yeni Elâmca, Eski Elâmcadan farklıdır.

2- Eski Farsça (Altpersisch): Bu lisan, Ahamenid âile-i hükümdârîsine mensup Keyhüsrev tarafından tesis olunan Fars memleketinin lisanıdır.

Eski Farsçanın hatt-ı mıhîsi, Babilî-Asurîcenin hatt-ı

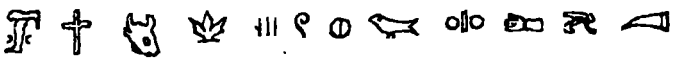
mıhîsinden daha basit olup Fars lisanının malûm olmasına mebni işbu hatt-ı mıhî, sair mıhî hatlardan evvel ve Ahamenid tarafından üç lisanda (Eski Farsça, Akkadca, Yeni Elâmca) yazdırılan kitâbeler marifetiyle bilâhare Elâmca ve bahusus Akkadca yazısı hall ve kıraat olunabilmiştir.

3- Mitannice (Mitannisch): Mitanni kavmi 1300 senesine [31] kadar Şimâlî el-Cezîre'de (Mesopotamien) beka bulmuştur.

4- Hattice (Hetitisch): Mitannilere karabeti olan Hattilerin aslı, Şarkî Anadolu'dur.

Payitahtları Boğazköy'üne yakın bir mahalde kâin idi. 1400 senesinden itibaren Hattiler, Suriye'ye hücum ederek istilâ etmişlerdir. Fakat 1100 senesine doğru Asurîler, Hattilerin istilâlarına nihayet vermişlerdir.

Hattilerin Arzava (Arzawa) denilen lisanı, ihtimal ki Hindu-Germen lisan grubuna aittir. Hatt-ı mıhî ile yazılan Hattice âsârdan başka, Hattilere atfolunan ve hususî bir nevi resim yazısıyla yazılan daha bir takım kitâbeler vardır.

5-Urartuca (Urartisch): Bu lisan, Şarkî Anadolu'da kâin Urartu memleketinin lisanıdır. Şimdiye kadar anlaşılamayan bu lisan, umumiyetle Eski Ermenice namıyla maruftur. [32]

ÜÇÜNCÜ FASIL

Edebiyat

Babilistan ve Asuristan edebiyatı hakkında başlıca eser, O. Weber'in *Die Literatur der Babylonier und Assyrer* eseridir ki 1907'de Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 5 marktır.

Babil-Asur âsâr-ı atîkasının küçük bir kısmı, umumiyetle Babil-Asur hükümdarlarının taş üzerine yazdırmış oldukları aslî kitâbeleri havidir. Âsâr-ı atîkanın en büyük kısmı, ekseriya kavrulmuş ve nadiren kurumuş kil levhalardan ibarettir. O zaman, kil tamamıyla kâğıt yerini tutar idi. Eski Mısır'da istimal olunan papirüs (papyrus) kâğıdın Babilistan ve Asuristan'da istimal edildiği de baîdü'l-ihtimâl değildir. Fakat bu son memleketlerde papirüs üzerine yazılmış eserler kalmamıştır. [33]

Babilî-Asurîce âsâr-ı atîkası hakkında birkaç kelime söyleyerek, âsâr-ı mezkûreyi, muhteviyatına göre tertip edeceğiz.

En mühim gruplar ve onların her birinde bulunan başlıca âsâr-ı atîka bunlardır:

1- Masal (mythen) ve rivâyâtı (lagen) havi grup: Bu sınıf âsârın en mühimi, *Gılgameş Destanı*'dır.

Bu destan, bir mabuda benzer Gılgameş namında bir kahraman ile Eugidu tesmiye olunan arkadaşının sergüzeştini hâkîdir. Gılgameş, arkadaşının vefatından pek ziyade müteessir olarak hayat u şebâbet-i ebediyyeyi aramaya koyulmuştur.

On iki levhada yazılmış bu destana muhtelif masallar sokulmuş ve bahusus tufan rivayeti dahi serdolunmuştur. Bundan başka hilkat-ı âlem rivayeti ile cehenneme müteallik bazı manzumeler vardır.

2- ***Mabutlara edilen dualar (gebete) ile okunan ilâhileri (hymnen) havi grup:*** Kısm-ı azamı iki [34] lisan yani Sümerce ve Akkadcada yazılmıştır.

3- ***Cinlerin şerrini defetmek için okunan müteaddit duaları [havi] grup:*** Bunların kısm-ı azamı iki lisanda yazılmıştır. Keşişlerin ibadet umûrunda ve bilhassa sihir işlerinde ne sûretle hareket edeceklerini ve cinlerin şerrinden ne yoldan tevakki edileceğini gösteren ibâdât ahkâmı (rituale) bu grupta dahildir.

4- ***İstikbal hakkında irat olunan es'ile ile verilen ecvibeyi havi grup (omina):*** İstikbali keşfetmek için vazolunan usullerin en mühimi, *"karaciğer muayenesi usulü"* idi. Yeni kesilmiş kurban hayvanlarının karaciğerleri muayene edilerek işbu ciğerlerin hâl-ı tabîîye mugayir evsâfı ve kezâlik ilm-i nücûm (astrologie) ianesiyle (yani nücûma bakarak) istikbal keşfolunurdu. Babilistan'da pek ziyade inkişâf eden bu son usûl, hey'et-i felekiyyenin (astronomie) mebâdîsinin terakkisine yardım etmiştir.

5- ***Tarihî âsârı havi grup:*** Eski Babilistan tarihî âsârının hemen kâffesi, cesameti pek küçük olan vakıf ve tahsis işlerine müteallik yazılardan ibarettir. Bu yazılar, bir mabuda vakıf ve tahsis kılınan eşya üzerinde bulunarak [35] eşyâ-yı mezkûrenin kimin tarafından ve hangi mabuda vakfedildiğini gösterirler. Vakıf kılınan şey, bir bina ise (ekseriya bir mabet) yazılar "ebniye yazısı" (bauinschriften) tesmiye olu-

nur. Bu yazılar, kilden yapılmış ustuvâne, menşûr veya çivi (?) üzerine yazılıp ecsâm-ı mezkûre binanın temeline konur idi. Bütün bu âsâr, hükümdarların isimleri ile elkabını havi ve bazen vakāyi-i harbiyyeyi hâkî oldukları için bir kıymet-i târîhiyyeyi haizdir.

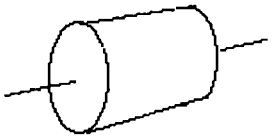
Yeni Babilistan tarihî âsârının kısm-ı azamı aynı cinstendir. İlk defa olarak en son Babilistan hükümdarları, uzun âsâr bırakmışlardır. Bunlar, kısmen ebniye yazısından ve kısmen bir vakanın tezkâr-ı hâtırası için onun vuku bulduğu mahalde rekzedilmiş nişanenin havi olduğu aslî tarihî yazılardan ibarettir.

Asuristan tarihî âsâr-ı atîkası (ebniye yazısı bulunsa bile) başlıca mufassal harp raporlarından ibarettir. Babilistan hükümdarlarının vakāyi-i harbiyyeden ancak birkaç defa ve Asuristan hükümdarlarının en ziyade harpten bahsetmeleri, bu son memleketin askerî bir memleket olduğuna [36] delâlet eder. Mezkûr tarihî âsârın en mühimleri, tarih sırasıyla gösterilmiş harp raporlarını (annaleninschriften) havi olanlardır. Bu büyük tarihî âsârdan maada, kabartmaların (reliefs) yanı başına ilâve olunan yazılar ile bahusus bânînin ismiyle binanın maksadını gösteren ve binalarda istimal olunan tuğlalara basılan damgalar vardır.

Şimdiye kadar zikrolunan ve hükümdarlara taalluk eden âsârdan başka Babilistan ve Asuristan inşâ-yı târîhîsinin (geschichtsschreibung) bakiyesi vardır ki eski Babilistan sene cetvellerinden (her sene, müddet-i mezkûre zarfında cereyan eden en mühim vakaya izafeten tevsîm olunur idi), Babilistan hükümdarlarının cetvelleriyle Asuristan'ın (eponymen) cetvellerinden (ekâbir-i ricâl-ı hükûmetin isimlerine izafeten seneler tevsîm olunurdu) ve Babilistan'ın vakāyi-i târîhiyyesinden (chroniken) ibarettir.

6- Kavânîni havi grup: Bunların en mühimi, Hammurabi'nin büyük kanunudur ki Susa'da yekpâre bir taş ve bundan başka kısmen [37] kil levhaları üzerinde bulunmuştur.

7- Mukavelenameleri havi grup: Büyük miktarda bulunmuş olan mukavelenameler, hukukun kâffe-i şuûbâtına aittir. İşbu mukavelenamelerin ekserisi, tarafeyn-i âkıdeyn ile şahitlerin ustuvâniyü'ş-şekl mühür damgalarını havidir. (Büyük miktarda bulunmuş bu mühürlerin mihverleri, istikametine doğru açılmış bir delikten geçirilen bir değnek marifetiyle tedvir olunmuş).

Arazi vesaiki kil levha üzerine yazılmış ve ekseriya taş üzerine hakkedilmiş olup hudut sütunu (kudurru) makamında kullanılmıştır.

8- Mektupları havi grup: Mektuplar, mukavelenameler gibi fevkalâde çoktur. En mühimleri, Amarna mektuplarıdır ki Mısr-ı süflâ'da kâin Tellu'l-Amarna'da bulunmuş olup, kable'l-mîlâd 1430-1385 senelerine doğru Mısır firavunları ile Garbî Asya hükümdarları arasında [38] hatt-ı mıhî ile ve kısm-ı azamı Akkadca ve yalnız birkaçı Mitannice veya Hattice yazılan ve teati olunan mektuplardır.

Lisan nokta-i nazarından mektuplar pek mühimdir. Bütün diğer yazılar, en eski zamandan başlayan, pek az tebeddülâta uğramış edebî bir lisanda yazılmıştır (Arapçada olduğu gibi). Bu mektuplar ise kısmen edebî lisana aşina olmayan kimseler tarafından yazıldığından yanlış, eksik değildir. Bundan, tekellüm edilen lisan hakkında bazı malûmat elde edilebilmiştir.

Mektuplar, kilden yapılmış mahfazalar derûnuna vazolunmuştur. Mahfazalarda mürsilin mühür damgasıyla mürsel-ileyhin adresi vardır.

9- İlm-i lisâna müteallik eserleri havi grup (philolo-

gische texte): Kitâbeti ve kıraâti müşkül olan hatt-ı mıhî ile Sümerceyi öğrenmeye mahsus vesait; yani hece cetveli (syllabare) denilen Sümerce ve Akkadca manaları ile işaretleri ve işaretlerin isimlerini havi cetveller; Sümerce-Akkadca, Eski ve Yeni Sümerce ve hatta Kaşşuca lügat; Sümerce sarfına dair emsile mecmuası ve eski [39] işaret şekillerinin cetvelleri bu grupta dahildir. Bütün bu eserler, hatt-ı mıhînin hall ve kıraat ve Sümercenin izah olunmasına pek çok yardım etmiştir.

İsim	nitû	Nitû	Nitû	nitû
İşaret				
Hece	sâ	Gar	ninni	nidâ

Akkadca	samû	ilû	kinunu	isatum	gallu
İşaret					
Sümerce	ana	dingir	ne	İti	bil
Mana	gök	Allah	mangal	Ateş	cinni

Akkadca	Sümerce	Mana
ittisu	ki-ni-ta	onun ile
ittisunu	ki-nene-ta	onlar ile
ittia	ki-mu-ta	benim ile
ittini	ki-me-ta	bizim ile
ittika	ki-tu-ta	senin ile
ittikunu	ki-tunene-ta	sizin ile

Taş üzerindeki yazılar, bilhassa umumî abidelere tahsis olunmuştur. Bu taşlar, umumiyetle rekz ve ikame edilen

mahall-ı aslîlerde bulunarak nadiren başka yerlere naklolunmuştur. Meselâ Hammurabi Kanunu'nu havi büyük yekpâre taş, ganâim-i harbiyye olmak üzere Elâmlılar tarafından Susa'ya naklolunmuştur. Kezalik saray duvarlarının tezyinâtına hadim kabartma levhalar üzerine yazılan yazılar, umumiyet üzere mahall-ı aslîlerde bulunmuştur. Bunun gibi temel yazıları ile [40] damgalı tuğlalar muayyen mahallere tahsis edilmiş olduğundan ale'l-ekser vazolundukları yerlerde bulunmuştur.

Yazıların en büyük bir kısmını teşkil eden kil levhalarının muhafaza mahalleri, muhteviyatının nevine göre idi. Meselâ mektuplar ve mukavelenameler, hususî yahut hükümet evrak mahzeninde (archive), mektuplar ve mukavelenameler ile dine müteallik her nevi âsâr, mabetlerin evrak mahzeninde toplanılır idi. Şimdiye kadar müteaddit evrak mahzeni bulunmuştur. Boğazköy'ünde bulunmuş levhalar, Hatti hükümetinin evrak mahzenini teşkil eder. Amarna'da böyle bir evrak mahzeninin bir kısmı bulunarak levhalarının kısm-ı azamı Berlin'e naklolunmuştur.

En mühim mabet evrak mahzenleri, Niffer yani Nippur, Telloh yani Lagaş ve Ebû Habbe yani Sippar'da bulunanlardır. Niffer Evrak Mahzeni, Amerikalılar tarafından icra edilen hafriyat esnasında ve Telloh Evrak Mahzeni, Fransızlar ve Ebû Habbe Evrak Mahzeni, İngilizler tarafından bulunmuştur.

Fâide-i umûmiyye arz eden her nevi âsâr, kütüphanelerde toplanılır. [41] Babilistan-Asuristan'ın zamân-ı kadîmine ait böyle kütüphanenin bir kısmı –ağleb-i ihtimâle göre yegâne kütüphanedir- icra edilen hafriyat esnasında bulunmuştur. Bu kütüphane, Asur-bani-apil'in malı olup Musul karşısında ve eski Ninova şehir harabelerinin tepesinde kâin Koyuncuk'ta bulunmuştur. El-yevm İngiliz Müzehanesi'nde (British Museum) mahfuz bulunan bu kütüphanenin kıymeti, gayr-i kābil-i takdîrdir. Asur-bani-apil, kütüphanesini

zenginleştirmek maksadına mebni lâ-yuad ve lâ-yuhsâ âsâr cemetmiş ve nesh ettirmiştir. Kıymet-i edebiyyeyi haiz Babil-Asur âsârının ekserisi işbu kütüphaneden çıkmıştır.

Akkadcaya dair yazılan başlıca âsâr bunlardır:

1- Frd. Delitzsch'in *Assyrische Grammatik* eseridir ki 1906'da ikinci defa olarak Berlin'de tabolunmuştur. Fiyatı 15 marktır.

2- A. Ungnad'ın *Babylonisch-Assyrische Grammatik* eseridir ki 1907'de Münih'te [42] tabolunmuştur. Fiyatı 3.5 marktır.

3- B. Meissner'in *Kurzgefasste Assyrische Grammatik* eseridir ki 1907 Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 3.5 marktır.

4- Frd. Delitzsch'in *Assyrisches Handwörterbuch* eseridir ki 1896'da Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 50 marktır.

5- W. Muss-Arnolt'un *Assyrisch-Englisch-Deutsches Handwörterbuch* eseridir ki 1905 Berlin'de tabolunmuştur. Fiyatı 95 marktır. [43]

İkinci Bâb

Kenanca

KENANCA

Elsine-i Sâmiyye-i şimâliyye kitâbeleri hakkında yazılan başlıca eser, M. Lidzbarski'nin[12] *Handbuch der nordsemitischen Epigraphik* kitabıdır ki 1898'de iki cilt olarak Weimar'da tabolunmuştur. Fiyatı 30 marktır.

Kenancanın en eski izlerini Hammurabi devrinde aramalıyız. Vaktiyle Kenânîler, Babilistan'a hicret etmiş olsalar gerektir. Çünkü o devir Babilistan'ın bazı ism-i hâsları ile mabut isimleri, Kenancadan mehûzdur. Kenanîler, hicretlerinden bir müddet sonra Akkadcayı kabul ettiklerinden, lisanlarından hiçbir iz kalmamıştır.

Kenanca lisanının ilk izleri, Amarna mektuplarında müşahede [44] olunur. Amarna mektupları meyanında bulunup Arz-ı Filistin'den Mısır'a yazılan mektuplarda, Akkadcada yazılmış kelimelere, onları izah eden Kenanca kelimelerinin ilâve yahut Akkadca bir kelime yerine doğrudan doğruya Kenanca bir kelimenin istimal edildiği birkaç defa vakidir.

---

[12] *Prof. Dr. Mark Lidzbarski (1868-1928):* Polonya asıllı Alman doğubilimci. Kuzey Sâmî kitâbeleri, dil felsefesi, Aramî, İbranî, Arap, Fars, Türk dil ve edebiyatları ile din alanında eserleri vardır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 423-424; http://www.bautz.de/bbkl/l/lidzbarski.shtml (26.07.2005).

Kenânîlerin 1400 senesine doğru Arz-ı Filistin'de bulundukları, bundan istidlâl olunur.

Amarna mektuplarında bulunan Kenanca izleri, hatt-ı mıhî ile yazılmıştır. İşbu hatt-ı mıhî, Akkadcanın ifadesine nispeten Kenancanın ifadesine daha az müsaittir. Çünkü Akkadcada "he" ve "ayn" bulunmadığından hatt-ı mıhî, bu iki savtı ifade etmek için hiçbir işarete malik değil idi.

Mürûr-ı zamân ile Kenânîler, husûsî bir yazı icat etmişlerdir. Bu Kenânî yazının usûlü, birbirine benzeyen Babil ve Mısır yazıları usûllerinden bambaşkadır. El-yevm Arap yazısında müstamel olan bu Kenânî usûl, her bir sâmiteyi daimî sûrette bir işaret marifetiyle ifade etmek ve savâiti umumiyetle işaretsiz bırakmaktan ibarettir.

Binaenaleyh her bir işaret yalnız bir savta maliktir. İşbu usûl, Babil-Mısır [45] yazı usûlüne nazaran yazının tahsil ve talimini basit ve sehl (?) kılmak için ileriye doğru atılmış büyük bir adım, halbuki savâiti gösteren hatt-ı mıhîye nazaran savâiti göstermeyen Kenanca hattı, lisanın sıhhat-ı ifâdesi zemininde geriye atılmış bir hatve teşkil eder (Mısır yazısı, savâiti işaretsiz bırakmıştır).

Kenanca yazısında, her bir savt, ismi aynı savt ile başlayan bir şeyin resmi marifetiyle ifade olunur. Meselâ "ayn" savtı, mezkûr savt ile başlayan ve "göz" demek olan "ayn"ın resmi marifetiyle gösterilir. Bu prensip kısmen Mısır yazısında bulunarak Kenânîlerin ondan istiare etmiş olmaları melhûzdur.

Kenânî işaret şekilleri ise, Suriye vasatında bulunan Kenânî bir kavim tarafından icat edilmiş; yahut Adalar denizinin merâkiz-i harsiyyesinden alınmıştır. Kenânî işaret şekilleri, ihtimal ki 900 senesinden evvel Fenikeliler vasıtasıyla Yunanistan'a geçmiştir. Yunanîler, yazıyı kendilerine vermek tavassutunda bulunmuş Fenikelilere, yazı mucitleri nazarıyla bakmakta iseler de bu, doğru değildir. Yunanîler, yazı usûlünü tadil ederek [46] Yunancada kullanılmayan

birkaç savâmite mahsus işaretleri, savâiti ifade etmek için istimal etmişlerdir. Yunan alfabesinden, bir taraftan Lâtince alfabesi (Lâtinceden de Alman alfabesi) diğer taraftan Rusça alfabesi neş'et etmiştir.

Âtîdeki işaret cetvelinde bulunan işaratın ekserisi, 43. sayfada[13] zikrolunan Lidzbarski'nin eserinden iktibas olunmuştur. Mezkûr cetveldeki alfabelerin bazısına dair, mutâlaât-ı âtiyye dermeyan olunur.

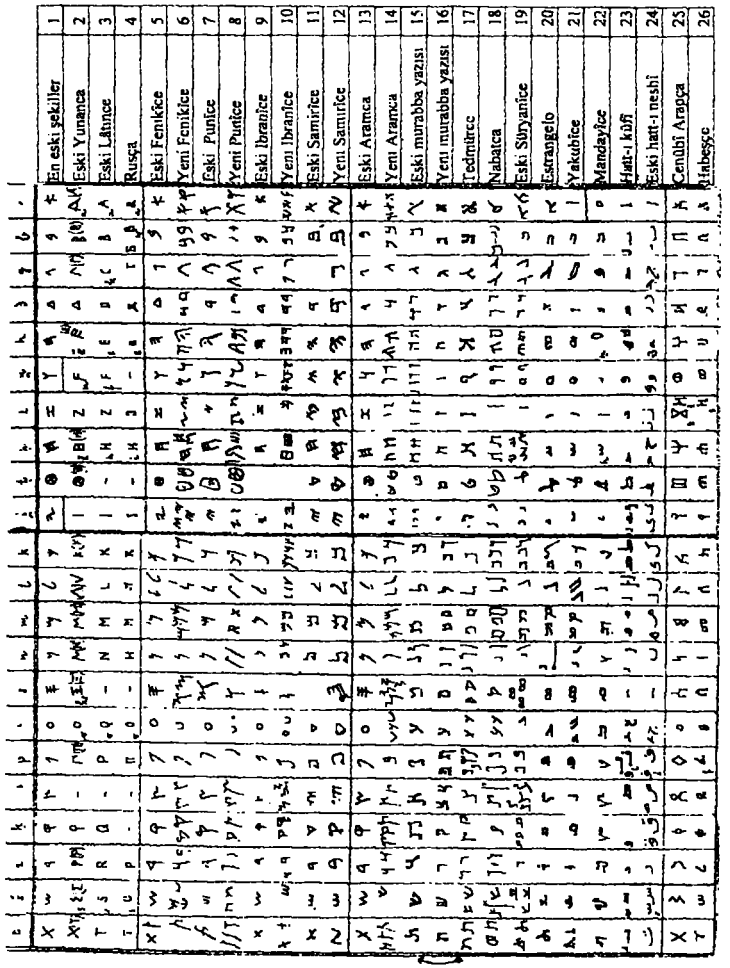
Numara 1: Birinci numaralı yazıdaki işaretlerin kâffesi yalnız bir kitâbede bulunmayıp muhtelif kitâbelerden iktibas olunmuştur.

Numara 10: Bu numaralı alfabenin şekilleri, İbranîceyi yazmak için istimal olunan Kenanca işaretlerinin en yeni şekilleridir. Bilâhare, İbranîce yazmak için Kenanca yazısı yerine, Aramca murabba' yazısı (numara 15, 16) idhâl olunmuştur.

Numara 14: İşbu numaralı alfabe, Tedmürce, Nabatca ve murabba' yazılarından sarf-ı nazarla en yeni Aramca işaretlerinden ibarettir.

Numara 19: İşbu numaralı alfabe, kitâbelerde bulunan en eski Süryanîce işaretlerinden ibarettir. [47-48]

[13] Yukarıda "Kenanca" bölümünün hemen başında adı geçen eser olup yazarı hakkında önceki dipnotta bilgi verildi.

[49] Harf yazısıyla yazılmış en eski Kenânî kitâbeler, takriben 1000 senesine aittir. Bu kitâbeler, Fenikecedir.

Fenikelilerin fevkalâde bir sûrette her tarafa yayılmalarına göre, Fenikece kitâbeler, Berr-i atîk'in en büyük kısmında bulunmuştur. Bunların bazıları en eski Garbî Sâmî kitâbelerine ait ise de, cesâmetçe en büyük kitâbe, takriben 400 senesine aittir. Bu kitâbe, Eşmûn-âzâr namındaki Cuble (Byblos) hükümdarının mezar sandukası olup İstanbul Müzehanesi'ndedir.

Fenikece kitâbeler meyanında Punice (Punisch) kitâbeleri, ayrıca bir grup teşkil ederler. Bu grup, Fenikelilerin müstemlekesi olan Kartacya ile onun müstemlekelerinde bulunmuştur. Bu grubun en büyük (cesametçe) ve muhteviyatına nazaran en mühim kitâbesi, kable'l-mîlâd IV.-II. asırlarına ait ve Marsilya şehri kurban tarifesini havi olandır.

Şekl-i aslîlerini oldukça kaybedip işaret şekillerini [50] havi ve kable'l-mîlâd I. ve II. asırlarda yazılmış Punice kitâbeleri, Yeni Punice tesmiye olunur. Bu kitâbeler, müteaddit olup ekserisi mezarlara vakfolunan hususâta müteallik olarak isim ve rumuzâtı havi olduklarından o kadar mühim değildir. Punice hakkında kitâbeler marifetiyle elde edilen malûmâttan başka Roma komedya muharriri Plautus'un[14] *Poenulus* eseri sayesinde de Punice yazılmış birkaç şiir parçasına kesb-i ıttılâ' olunmuştur.

Kenanca cesîm kitâbelerin en kadîmi olan Moabitîlerin (Moabiter) hükümdarı Mîşâ' zamanına ait olan kitâbedir ki Beni İsrail'e karşı ihraz olunan bir muzafferiyet vakasıyla bir mabede yapılan vakıf ve tahsis keyfiyetini hâkîdir. Yekpâre, cesîm bir taştan ibaret olan işbu kitâbe, Madba'da bulunmuş ve Araplar tarafından kırılmıştır. Parçaları, Paris Louvre Müzehanesi'ndedir. Her ne kadar bu kitâbenin aslı etrafında bir takım münakaşalar cereyan [51] etmiş ise de, şimdiye kadar müddeânın aksi tebeyyün etmemiştir. Zincirli'de bulunmuş olan Kalumu (Klmu) hükümdarının kitâbesi aynı tarihe aittir. Bu mahalde bulunan sair kitâbeler, Aramca olarak yazılmıştır.

Cesîm İbranîce kitâbelerin en eskisi, VIII. asrın evâsıtına aittir. Siloah Kitabesi (Siloahinschrift), namıyla maruf bu kitâbe, Kuds-ı şerîf civarında bulunan ve arasından su boru-

[14] *Titus Maccius Plautus (M.Ö.254?-M.Ö.154):* Dil ve edebî değeri haiz drama yazıcılığının öncü ismi Romalı drama yazarı. Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi mevcut değil. (Bkz. George, E. Duckworth, "Plautus, Titus Maccius", *EA*, XXII, 241).

ları geçen tünelin yapılmasına dair bir raporu havidir. Kitâbe-i mezkûre, el-yevm İstanbul Müzehanesi'nde mahfuzdur. Sair eski İbranîce kitâbelerin cesâmeti daha küçüktür. Bunların en mühimleri; sikke, mühür ve çanak enkazı üzerinde görülen yazılardır.

En eski zamandan beri, hatt-ı mıhîde olduğu gibi, Garbî Sâmî yazısının iki muhtelif şekli olduğu görünür. Bunlardan biri muntazam köşeli âbidevî (monumental) yazı; diğeri ise o kadar muntazam olmayan, yuvarlak işlek (kursiv) yazıdır. [52] Son cins yazı, kalem ile yazılarak elde edilmiş olup bilâhare taş üzerine de naklolunmuştur.

Eski Punice kitâbelerinin yazılarında kalemin tazyikinden; yahut adem-i tazyîkinden husûle gelen farklar, taş üzerinde bariz bir sûrette nümayan olur. Taş üzerine hakkedilmeyerek kalem ile yazılan bazı yazı bakiyesi, çanak enkazı (ostraka) üzerinde bulunmuştur.

Her bir işaretin şeklinden sarf-ı nazar ile bu iki cins yazının başlıca farkları, âbidevî yazıda amûdî bir sâk'a malik her harfin ayrı ayrı yazılmasından ve işlek yazıda ise, bilakis işaretlerin yekdiğerine raptedilmesi için sâk'ların sola doğru kesb-i inhinâ etmesinden ibarettir.

Hatt-ı mıhîde olduğu gibi çok defa, kelimeler tefrîk ve tankît edilmez. Bazı kitâbelerde kelimeler arasında bir; ve bazen iki nokta vardır.

Eski İbranîce sarf ve nahvi hakkında yazılan başlıca âsâr bunlardır: [53]

W. Gesenius'un[15] tasnif ve E. Kautzsch'un[16] tadil ve ikmâl

---

[15] *Prof. Dr. Heinrich Friedrich Wilhelm Gesenius (1786-1842):* Alman doğubilimci. İbranîce alanında otoritedir. Süryanîce, Keldanîce, Fenikece, Himyerîce ve Samirîce ile ilgili araştırmalar yapmıştır. Onun E. Rödiger tarafından 1858'de tamamlanan *Thesaurus Philologico-Criticus Linguae Hebraicae et Chaldaicae Veteris Testamenti* adlı eserinin yanı sıra, ünlü doğubilimcilerin katkılarının ilâvesiyle defalarca yayınlan *Hebräische Grammatik* eseri de alanında temel kaynak olmuştur. (Bkz. el-Akîkî,

ettiği *Hebräische Grammatik* eseridir ki 1909'da Leipzig'de yirmi sekizinci defa olarak tabolunmuştur. Fiyatı 8.5 marktır. (Eser-i mezkûr, işbu dersin müderrisi olan G. Bergsträsser tarafından tekrar tadil ve ikmal edilerek el-yevm tabolunmaktadır).

Bundan başka müteaddit küçük hacimli İbranîce sarfa ait âsârının mühimleri şunlardır:

1- H. L. Strack'ın[17] *Hebräische Grammatik* eseridir ki 1911'de Münih'te onuncu defa olarak tabolunmuştur. Fiyatı 4 marktır.

2- G. Beer'in *Hebräische Grammatik* iki ciltten ibaret eseri olup 1916'da Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 1.8 marktır.

Yeni İbranîce sarfı hakkında yazılan başlıca eser, [54] K. Albrecht'in[18] *Neuhebräische Grammatik* kitabıdır ki 1913'te Münih'te tabolunmuştur. Fiyatı 4 marktır.

Eski İbranîce edebiyatı hakkında yazılan müteaddit âsârın en mühimleri şunlardır:

1- C. Steuernagel'in[19] *Lehrbuch der Einleitung in das Alter*

---

a.g.e., II, 358; http://www.bautz.de/bbkl/g/gesenius_w.shtml (26.07.2005).

[18] *Ord. Prof. Dr. Emil Friedrich Kautzsch (1841-1910):* Alman Protestan ilâhiyatçı. Leipzig, Basel, Tübingen ve Halle üniversitelerinde öğretim üyeliği yaptı. Eski Ahit, İbranîce ve din alanında çalışmaları vardır. (Bkz. "Kautzsch, Emil Friedrich", *EA*, XVI, 322).

[17] *Prof. Dr. Hermann Leberecht Strack (1848-1922):* Alman doğubilimci. Eski Ahit uzmanıdır. Alanında ilk modern çalışma olan *Introduction to the Talmud* adlı eseri, sonraki çalışmalar için bir örnek olmuştur. (http://www.bautz.de/bbkl/s/s4/strack_h_l.shtml (26.06.2005).

[18] *Kraft Albrecht (1816-1847):* Avusturyalı doğubilimci. Kitâbe, sikke ve ikonlar üzerine çalışan Albrecht, Doğu dilleri çevirmenliği ve Doğu dilleri yayınları editörlüğü yapmış, Viyana Doğu Cemiyeti Kütüphanesi'ndeki Türkçe, Arapça ve Farsça yazmaların katalogunu hazırlamıştır. Doğu ve Arap edebiyatı ile ilgili pek çok makale yazmıştır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 278).

[19] *Prof. Dr. Carl Steuernagel (1869-1958):* Alman, Kitâb-ı Mukaddes uzmanı. Halle Üniversitesi'nde Kitâb-ı Mukaddes dersleri okuttu, Breslau Üniversitesi'nde profesör oldu. Üretken bir bilim adamı olan Steuernagel'in Kitâb-ı Mukaddes üzerine çok sayıda eseri bulunmaktadır. (Bkz. Z.G.,

Testament eseridir ki 1912'de tabolunmuştur. Fiyatı 20 marktır.

2- C. H. Cornill'in[20] *Einleitung in die Kanonichen Bücher des Alten Testaments* eseridir ki 1913'te yedinci defa olarak tabolunmuştur. Fiyatı 6 marktır.

3- S. R. Driver'in[21] *Introduction to the Literature of the Old Testament* eseridir ki 1898'de yedinci defa olarak Edinburgh'da tabolunmuştur.

Yeni İbranîce edebiyatı hakkında yazılan başlıca eser; [55] J. Winter[22] ve A. Wuensche'nin[23] *Die Jüdische Litteratur seit Abschluss des Kanons* üç ciltten ibaret kitabıdır ki 1894-1896'da tabolunmuştur. Fiyatı 40 marktır.

Ahd-i Atîk'in müteaddit tefsirleri vardır ki en küçüğü müteaddit ulema tarafından telif ve E. Kautzsch tarafından neşrolunan *Die Heilige Schrift des Alten Testaments*'tir ki üçüncü defa olarak 1909-1910'da Tubingen'de tabolunmuştur. Fiyatı 25 marktır.

Kitâbelerden başka, âsâr-ı edebiyye marifetiyle dahi ma-

"Steuerna-gel, Carl", *EJ*, XV, 401;
http://www.bautz.de/bbkl/s/s4/steuernagel_c.shtml (26.07.2005).

[20] *Prof. Dr. Carl Heinrich Cornill (1854-1920):* Alman doğubilimci ve Kitâb-ı Mukaddes uzmanı.
(Bkz. http://www.bautz.de/bbkl/c/cornill_k_h.shtml (26.07.2005).

[21] *Prof. Dr. Samuel Rolles Driver (1846-1914):* İngiliz, Kitâb-ı Mukaddes uzmanı. Çeşitli üniversitelerde İbranîce öğretim üyeliği yapmış, Eski Ahit'i İngilizceye çeviren ekipte yer almıştır. İbranîce ve Eski Ahit ile ilgili eserleri vardır. (Bkz. "Driver, Samuel Rolles", *EA*, IX, 337).

[22] *Jacob Winter (1857-1941):* Alman kökenli Yahudi din bilgini ve bilim adamı. En önemli eseri, yukarıda anılan, biyografik ve tarihî-edebî incelemelerle zenginleştirilmiş şiir ve nesir antolojisidir. J. Winter'in Alman doğubilimci August Wuensche ile beraber hazırladığı bu eser, Kitâb-ı Mukaddes sonrası İbranîce çalışmalarının temel referans kaynağı olarak kabul edilmektedir. Yaptığı akademik çalışmalardan ötürü, Sakson kralı tarafından, Winter'e fahri profesörlük unvanı verilmiştir. (Bkz. "Winter, Jacob", *EJ*, XVI, 552).

[23] August Wuensche (1838-) Alman İbranî dili uzmanı.
http://www.ccel.org/s/schaff/encyc/encyc12/htm/ii.xxvi.xv.htm (26.07.2005).

ruf olan yegâne Kenanca lisan İbranîcedir. Eski İbranîceye taalluk eden ve el-yevm mevcut olan kâffe-i âsâr -bir istisna ile- *Ahd-i Atîk*'te cemedilmiştir. *Ahd-i Atîk*'te bulunmayan İbranîce âsârdan birkaçının hiç olmazsa tercümeleri elimize vasıl olmuştur.

Bunlar, *Ahd-i Atîk* ile ilişiği olan sıhhati meşkûk (apokryphen) [56] kitaplar ile nâm-ı müsteâr tahtında yazılmış (pseudepigraphen) birtakım kitaplardan ibarettir. Bu kitaplar, eski Hıristiyan kiliselerinde kıraat olunur idi; fakat *Ahd-i Atîk* ve *Ahd-i Cedîd* gibi mukaddes addolunmazdı.

1896-1901'de İbranîce olarak telif olunan aslının büyük parçaları eski Kahire senâdîsinin (?) eski kitap dolabında (genîzâ)[24] bulunan *Sîrâ Kitabı*[25] dahi bu sınıf kitaplara aittir. Bu eser, bâlâda zikri sebkat eden yegâne istisnayı teşkil eder. *Ahd-i Atîk*, ileride zikredilecek bazı Aramca aksamından maada tamamıyla İbranîcede yazılmıştır.

---

[24] *Kahire Genizası*: 882 yılında kurulan ve Fustat-Kahire Sinagogu'nda keşfedilen Eski Yahudi Yazmaları Arşivi. Kitâb-ı Mukaddes'in yazmaları, çevirileri, eski Yahudi ilâhiyatı ve Orta Çağ'da Arap-Yahudi ilişkileri açısından büyük öneme sahip bu arşivdeki materyaller, 1890'dan sonra Oxford Üniversitesi Bodleian Kütüphanesi, New York Yahudi İlahiyat Fakültesi Kütüphanesi, Cambridge gibi çeşitli kütüphanelere nakledilmiştir. (Bkz. A.M.H. "Genizah/Cairo genizah", *EJ*, VII, 403-407).

[25] *Bin Sîrâ Kitabı*: Alfabetik olarak düzenlenmiş 22 Aramîce ve 22 İbranîce atasözü ile bu atasözleri üzerine efsane ve masallarla zenginleştirilmiş bir yorum içeren küçük bir kitap. (Bkz. "Ben Sira, wisdom of", *EJ*, IV, 550-553).

Ahd-i Atîk, şekl-i hâzırına nazaran, aksam yani kütüb-i âtiyeye taksim olunmuştur:

	Almanca	İbranice
1- Tevrat	Pentatuch	Tōrā
1- Tekvîn-i mahlûkāt	Genesis	Berēşit
2- Huruç	Exstus	Şemōt
3- Levililer	Leviticus	Neyikra
4- A'dâd	Numeri	Bemidbār
5- Tesniye	Deuteronomium	Debārīm
2- Enbiya	Profeten	Nebī'īm
- Enbiyâ-yı mütekaddimîn	Vordere Pr.	Nebī'īm rişōnīm
6- Yeşû'	Josua	Yehōşūa'
7- Hakimler	Richter	Şōfetīm
8- I. ve II. Samûil	I. II. Samuel	Şemū'ēl I. II.
9- I ve II Mulûk	I. II. Könge	Melākīm I. II.
- Enbiyâ-yı müteahhirîn	Hintere Pr.	Nebī'īm ahrōnīm
10- Işayâ	Jesaja	Yeşa'iāh
11- Eremyâ	Jeremia	Yeremiāh
12- Hazkiyâl	Hesekiel	Yehezeki'il
13- 12 Enbiyâ-i sugarâ	12 Kleinen Pr.	Trī 'aşar
- Hoşa'	Hosea	Hōşēa'
- Yûîl	Joel	Yū'ēl
- Amos	Amos	'Amōs
- Obediyâ	Obadja	'Ōbadiā
- Yûnus	Jona	Yiōnā
- Mîhâ	Micha	Mīķā
- Nâhûm	Nahum	Nahūm
- Habakûk	Habakuk	Habakķūķ
- Sıfatiyâ	Zafanja	Tsefaniā
- Hagay	Haggai	Haggai
- Zekeriyâ	Zachari	Zekariā
- Malâhiyâ	Maleachi	Mel'ākī
3- Kütüb-i sâire	Hagiographen	Ketūbīm
14- Mezâmîr	Psalmen	Tehillīm
15- Emsâl-ı Süleymân	Sprüche	Mişlē
16- Eyyûb	Hiob	Iyōb
17-21 5 Yemle	5 Zestrollen	5 Megillōt
- Uğniyetü'l-ağânî	Hoheslied	Şīr haşşīrīm
- Rût	Ruth	Rūt
- Mersiyeler	Klagelieder	Ēkā
- Vaiz	Prediger	Kōhelet
- Ester	Esther	Ester
22- Dânyâl	Daniel	Deni'ēl
23- Ezra ve Nohemiyâ	Ezra und Nohemia	Ezrā vē Nehemiā
24- I. ve II. Tevârîh	I. II. Chronik	I. II.Dibrē hayāmīm

[58] Eski Hıristiyan kilisesi tarafından kabul olunup Yahudilerin tesâmu' (tradition) tarîkiyle elde ettikleri malûma-

ta göre kütüb-i mezkûreye verilen isimler, ale'l-ekser onların muharrirleri add ve eşkâl-ı hâzırasına göre bu kitapların cem ve tedvin ameliyesi Ezra'ya atfolunur (Ezra, kable'l-mîlâd V. asırda yaşamıştır). Bunun doğru olmadığı kısmen eskiden beri taayyün etmiştir.

Son zamanda *Ahd-i Atîk* ve bahusus *Tevrat*'ın (*Tevrat* tabirinde, bu hususta Yeşu kitabı dahi dahildir) tenkîd-i edebî usûlü meydana gelmiştir. *Tevrat*'ta aynı vakayi hakkında müteaddit ve bazen yekdiğerini nâkız metinler bulunduğu malûmdur. Bundan *Tevrat*'ta müteaddit rivâyât-ı târîhiyyenin birbiriyle karışmış olduğu istidlâl olunur. *Tevrat*'ta Allah isminin kâh "Jahwe" (İahwē) ve kâh "Elōhīm" ile ifade olunması, bu rivâyât-ı târîhiyyeyi birbirinden tefrik eden vasâit-i temyîzin en ziyade göze çarpanını teşkil eder. Bundan *Tevrat*'ın esası, biri "Elōhīm", [59] diğeri "Jahwe" kelimelerini istimal eden iki mahezden teşekkül ettiği istihraç olunur. Binaenaleyh mezkûr mahezler bu isimlere izafeten "Jahwist" ve "Elohist" tesmiye olunur.

Mürûr-ı zamân ile her bir maheze tahsis kılınmış rivayetlerin aslen tam ve müstakil bir tarih teşkil ettiği ve bu iki tarihten her birinin birtakım ahvâl-ı husûsiyyeye malik olduğu görülmüştür. Ahvâl-ı husûsiyye-i mezkûre kısmen lisan ve uslûb-ı hâssalarından ve kısmen her bir mahezin esasını teşkil eden mülâhazât-ı dîniyye ve ahvâl-ı medeniyye ve siyâsiyye ve coğrâfiyyeden ibarettir. Bilâhare Elohist kitabı yine tenkit edilerek, kendisinin, bahusus kavânîn metinlerinden ibaret olan ve Kâhinler kitabı (Priesterschrift) tesmiye olunan ayrıca bir kitabı havi olduğu anlaşılmıştır.

Tevrat'ın bütün bu taksimatında, mahezleri mezc ve tevhit eden ve el-yevm mevcut *Tevrat* metin ve sûretini meydana getiren [60] muharrirlerin, aslî mahezlerin metinlerini his olunacak bir sûrette tebdil etmediklerini farz ederiz. Bu sûretle birkaç defa, bir cümle, her biri bir maheze ait olmak üzere müteaddit kısma taksim olunabilmiştir. *Tevrat*'ın 1-4'üncü

kitapları, Yeşu kitabı, mezkûr üç mahezden teşekkül etmiş ise de beşinci kitap, ayrıca bir mahezden teşekkül etmiştir.

Tenkîd-i edebî usûlünün en salâhiyettar sengi, Wellhausen[26] olup işbu usûl ismine izafeten "Wellhausen usûlü" tesmiye olunmuştur. İşbu tenkîd-i edebînin netâyic-i mu'addalası, muğlak ve müşkül olduğundan, burada buna dair uzun uzadıya malûmat vermekten sarf-ı nazar ediyoruz.

Her mahezin kıdemine gelince, tenkîd-i edebî usûlü, kıdem-i mezkûru, tesâmu' tarîkiyle vakayiye vakıf olanların farz ettiklerinden daha az eski bir zamana ve Jahwist kitabının kable'l-mîlâd IX. ve Elohist kitabının VIII. [61] ve Deuteronomium yani Tesniye kitabının VII. ve Kâhinler kitabının da V. asra ait olduğunu addediyor.

Kıdem tayinine hadim vesait, bir taraftan muhteviyat ve keyfiyet-i umûmiyye ve kıdemleri malûm kitaplar ile olan münasebât, diğer taraftan ise aynı zamanda cereyan etmiş ahvale ve tehaddüs etmiş vakayiye edilen telmihten ibarettir.

Ahîren tenkîd-i edebî usûlü, birkaç taraftan icra edilen ve adem-i muvaffakıyetle neticelenen birtakım hücumlara maruz kalmıştır.

Beni İsrail tarihi sekiz devreye taksim olunabilir:

1- Beni İsrail Hükümdarlığı'nın teşekkülünden evvel güzerân eden müddet.

2- İşbu hükümdarlığın iki; yani Yehuda ve İsrail kısımlarına inkısamına kadar (kable'l-mîlâd tahminen 1010-930).

3- İsrail Hükümdarlığı'nın mahvına kadar (723).

4- Yehuda Hükümdarlığı'nın mahvına kadar (586).

5- Yahudilerin Babilistan'a nefiy ve iclâları devresi [62] (tahminen 458'e) kadar (Yahudilerin bir kısmı 539'da

---

[26] *Prof. Dr. Julius Wellhausen (1844-1918):* Alman doğubilimci. Yahudi ve İslâm tarihi özellikle Tevrat tenkidi konusunda yaptığı çalışmalarla ün yapmıştır. Bazı eserleri Arapça, Türkçe ve İngilizceye çevrilmiştir. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 386-387; Bedevî, *a.g.e.*, 408-410; http://www.bautz.de/bbkl/w/wellhausen.shtml (26.07.2005).

Babilistan'dan Arz-ı Filistin'e avdet etmiştir).

6- Yahudilerin Babilistan'dan Arz-ı Filistin'e avdetlerinden itibaren, arz-ı mezkûrun Yunanîler tarafından işgaline kadar (330).

7- Yunan devresidir (64'e kadar). Bu devrenin bir kısmı esnasında Yahudiler, Makabelerin (Makkabäen) sülâlesi taht-ı idâresinde olarak tekrar kesb-i istiklâl ettiler (167-130).

8- Roma devresidir ki Yahudilerin tekrar Arz-ı Filistin'den teb'îdlerine kadar devam eder (bade'l-mîlâd 135). Bu devre esnasında (bade'l-mîlâd 70) Kuds-ı şerîf, Romalılar tarafından ihrâk-bi'n-nâr edildi.

Eski İbranîce edebiyatını birkaç gruba taksim ederek her bir grubun ihtiva ettiği başlıca âsârın hangi edvâra ait olduklarını gösterelim:

Birinci grup: Âsâr-ı târîhiyye: Âsâr-ı târîhiyyenin en eskileri, üçüncü devrenin evailine ait Jahwist kitabı ile Eski Kahramanlar (Hâkimler) ve Davud aleyhisselâmın tarihlerine dair olup Yeşu ve Samuel aleyhisselâmın kitaplarında telhisan bulunan rivayât. Âsâr-ı mezkûreden daha yeni yani üçüncü devrenin [63] evahirine ait olan Elohist kitabı ile Davud ve Samuel aleyhimusselâm zamanlarına ait olup aynı tarzda telhis edilen ve Samuel aleyhisselâmın kitaplarında bulunan rivayât.

Kitâb-ı mülûk'un en büyük kısmı, Tesniye (Deuteronomium) kitabı ile dördüncü devreye aittir. Âsâr-ı târîhiyyenin en yenileri, altıncı devreye ait olup Ezra ve Nehemya, tevârih kitaplarından ibarettir. Kezalik Rut ve Ester kitapları bu gruptan maduttur.

İkinci grup: Kavânîn: Kavânînin en eskisi, ikinci devreye aidiyeti muhakkak olan ve kısm-ı azamı Huruç kitabında bulunan Ahit kitabıdır (Bundesbuch). Dördüncü devreye ait Deuteronomium kitabı, rivâyât-ı târîhiyyeden başka kavânîn de havidir. Takdis Kanunu tabir olunan ve kısm-ı azamı, Levililer (Heiligkeitsgefctz) kitabında bulunan kavânîn, beşinci devreye aittir. [64] Altıncı devreye ait Kâhinler kitabı, birkaç rivâyât-ı târîhiyyeden başka ekserisi, yeni ve fakat

bir kısmı oldukça eski bir zamana ait kavânîni havidir.

Üçüncü grup: Kütüb-i enbiyâ: Kütüb-i enbiyânın bir kısmının târîh-i telîfi tayin edilemez ise de kısm-ı dîğerin târîh-i telîfi tayin olunabilmiştir. Amos, Hoşea, üçüncü devre evahirine; İşaya, Mika, üçüncü devrenin evahiri ile dördüncü devrenin evailine; Nahum, Tsefanya ve bahusus Eremya dördüncü devreye; Hazkiyal ve ismi malûm olmayıp eseri, şimdiki İşaya kitabının ikinci kısmını teşkil eden bir peygamber (Deuterojesajas) beşinci devreye; Haggay, Zekeriya, Malaki altıncı devreye aittir.

Daniel kitabı, yedinci devreye ve bahusus 164. senenin iptidasına ait olduğundan, kütüb-i enbiyâdan madut değildir.

Dördüncü grup: Eş'âr: Eş'ârın en eski; ve tarih nokta-i nazarından en mühimi, Yeşu kitabında bulunan [65] Debora Manzumesi'dir ki Beni İsrail'in büyük bir muzafferiyetini hâkîdir.

Bundan başka, âsâr-ı târîhiyyede dinî ve gayr-i dinî müteaddit küçük eş'âr bulunur. İbranîce eş'ârının en büyük kısmı dinîdir. Ekserisi Zebur (Mezâmîr) kitabında ve Eremya'nın mersiyelerinde cemolunmuştur. En eskileri, dördüncü ve bazı ahvalde, belki de üçüncü, fakat çoğu altıncı ve belki kısmen yedinci devrelere aittir. Uğniyetu'l-Ağânî, dinî eş'ârdan sayılarak *Ahd-i Atîk*'e idhâl edilmiş ise de hakîkat-ı hâlde gayr-i dinî ve aşk şarkılarını havi ve altıncı devreye aittir.

Beşinci grup: Hikmet ve Felsefe: Emsâl-ı Süleymân, Vaiz, Eyyûb kitapları. Bu gruba ait âsâr, beşinci ve bahusus altıncı devrede telif olunmuştur. Emsâl-ı Süleymân kitabı ve kezalik nâm-ı müsteârla yazılmış âsârdan addolunan *Sîrâ Kitabı*, nasâyıh ve cümel-i hikemiyye ve Vaiz kitabı bedbîn bir felsefe muhtevidir. Eyyûb kitabı ise Hazreti Eyyûb'un sergüzeştini hâkîdir. Kitâb-ı mezkûrda Hazreti Eyyûb'un züht ve takva içinde imrâr-ı hayât etmesine rağmen maruz kaldığı bunca [66] felaketin esbâbı, taharri ve sual olunur.

Eyyûb kitabı ile, İşaya ve Mezâmîr'in bir kısmı, İbranîce

edebiyatının en parlak aksamından maduttur.

Beşinci devreden itibaren, beyne'l-avâm İbranîce yerine vaktiyle Babilistan'da ve Suriye'de tekellüm olunan Aramca, tedricen istimal olunmaya başlamıştır. Yalnız âsâr-ı edebiyyenin bir kısmı ile ibâdât merasiminde Eski İbranîce ve âsâr-ı edebiyyenin diğer bir kısmı ile mekteplerde Aramcanın kuvvetli tesiri tahtında kalmış İbranîce istimal edilmeye devam olunmuştur.

Aramcanın tesiratına tabi ve *Ahd-i Atîk*'teki İbranî lisanından (Eski İbranîce) farklı olan lisana, Yeni İbranîce (Neuhebräische) tesmiye olunur. Yeni İbranîcenin en mühim âsâr-ı edebiyyesi, Mişnâ denilen ve *Ahd-i Atîk*'in bahusus ahkâm-ı kânûniyyesini ikmal ve tefsir eden ve sûret-i husûsiyyede onların cihet-i tatbîkini gösteren ve milâdın takriben 200'üncü senesinde cem ve tedvîn olunan kitap ile Midraşlar (Midrāşīm) tesmiye olunan ve *Ahd-i Atîk*'in ve bahusus *Tevrat*'ın metinlerini din nokta-i nazarından izah ve nadiren ahkâm-ı kânûniyyeyi tefsir eden külliyâttır. Mişnâ'nın cem [67] ve tedvîninden sonra çok geçmeden külliyât-ı mezkûrenin telif ile cem ve tedvînine mübâşeret edilerek bu ameliye, XII. asra gelinceye kadar devam etmiştir.

Mişnâ'nın ve en eski Midraşlar'ın zamân-ı tedvînlerine değin İbranîce, bahusus mekteplerde, bir dereceye kadar zinde bir lisan iken, bilâhare yani Yahudilerin kurûn-ı vustâ ve cedidedeki kesîr olan edebiyatının İbranîcesi sun'î ve mürde bir şekil almıştır (işbu edebiyat, "Rabbânî edebiyatı" [Rabbinische Literatur] namıyla maruf olup lisanı da muahhar Yeni İbranîcedir).

Ahîren İbranî lisanı, memâlik-i muhtelifede yaşayan Yahudiler beyninde bir vâsıta-i tefhîm hâli almış ve tekellüm edilen bir lisan şeklinde yine kesb-i zindegî etmiştir. Bu sûretle İbranîcenin en ziyade inkişâf ettiği yer, Arz-ı Filistin ve bahusus Kuds-ı şerîf'tir.

İbranîce hakkında yazılan başlıca lügat kitapları bunlardır:

W. Gesenius'un telif ve F. Buhl'un[27] tadil ettiği *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch* eseridir ki 1915'te on altıncı defa [68] olarak tabolunmuştur. Fiyatı 20 markdır. Ancak Eski İbranîceye dairdir.

G. H. Dalman'ın[28] *Aramäisch-neuhebräisches chald Wörterbuch zu Targum Talmud und Midrasch* eseridir ki 1901'de Main nehri üzerindeki Frankfurt'ta tabolunmuştur. Fiyatı 14 marktır.

J. Levy'nin[29] *Neuhebräisches und Chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim* dört ciltten ibaret olan eseridir ki 1876-1889'da Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 140 marktır.

M. Jastrow'un[30] *[A] Dictionary of the Targumim the Talmud Babli and Yerushalmi and the Midrashic Literature* eseridir ki 1886-1903'te New York'ta tabolunmuştur.

J. Levy'nin *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim* [69] eseridir ki 1881'de Leipzig'de üçüncü defa olarak tabolunmuştur. Fiyatı 18 marktır. [70]

---

[27] *Prof. Dr. Frantz Buhl (1850-1932):* Danimarkalı doğubilimci. Doğu dilleri ve ilâhiyat öğrenimi görmüş, dil tarihi alanında doktora yapmıştır. Tevrat ve İsrail tarihi alanında çalışmalarının yanı sıra Kur'ân ve İslâm tarihi ile ilgili çalışmaları da vardır. Gesenius'un *Karşılaştırmalı Sâmî Dilleri Etimoloji Sözlüğü*, Buhl tarafından tamamlanmıştır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 522-523; M. Manazır Ahsan, "Buhl, Frantz," *DİA*, VI, 377-378).

[28] *Prof. Dr. Gustaf Herman Dalman (1855-1941):* Alman doğubilimci. Özellikle Filistin ve Suriye tarihi, kültürü, edebiyatı ve lehçeleri ile ilgilenmiştir. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 402; http://www.bautz.de/bbkl/d/dalmann_g.shtml 26.05.2005).

[29] *Dr. Jacob Levy (1819-1892):* Alman Yahudi din bilgini ve doğubilimci. Asuroloji, Sâmî dilleri, Doğu tarihi, Yahudi ilâhiyatı ve Tevrat alanında uzmandır. Akkadca ve Yahudilik ile ilgili çalışmaları vardır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, III, 153-154).

[30] *Dr. Marcus Jastrow (1829-1903):* Amerikalı Yahudi din bilgini, Talmud uzmanı. *The Jewish Encyclopedia*'da Talmud materyalinin editörlüğünü yapmıştır. Geniş bilgi için bkz. http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=170&letter=J&search=jastrow (25.07.2005)

Üçüncü Bâb

Aramca

BİRİNCİ FASIL

Kitâbeler

Aramca edebiyat ve lehecâtı hakkında yazılan başlıca eserler bunlardır:

J. Chabot'un[31] *Les Languages et les littératures aramisches* eseri olup 1910'da basılmıştır. Fiyatı 2.5 franktır.

S. Schiffer'in *Die Aramäer* eseridir ki 1911'de Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 8.5 marktır.

Aramcada dahi, en eski lisan âsârı kitâbelerdir. Yalnız en eski zamana değil, muahhar zamana dahi ait müteaddit Aramca lehçelerine -Kenancada olduğu gibi- yalnız kitâbeler marifetiyle vakıfız. Kıdem ve menşe mahalli itibariyle, Aramca kitâbeleri, âtîdeki gruplara taksim olunabilir:

1- Eski Aramca Kitâbeleri: Bu kitâbelerin en eskileri, vaktiyle Hattilerin taht-ı idâresinde bulunarak Şem'el denilen

---

[31] *Jean-Baptiste Abbe Chabot (1860-1948):* Fransız doğubilimci. Süryanî dil ve edebiyatı, Süryanî kaynaklarına göre Moğol-Avrupa ilişkileri, Süryanî kaynaklarına göre Yezidîler, haçlı seferleri tarihi, Urfa okulu tarihi ve muhtelif kütüphanelerde bulunan Süryanîce eserler üzerine çalışmış, kataloglar hazırlamıştır.

[71] küçük bir memleketin payitahtı olan Zincirli'de keşfolunanlardır. (Zincirli, Bağdat şimendiferi güzergâhında ve Antakya şimalinde kâin Karasu vadisindedir).

Birinci ve İkinci Panamu hükümdarlarının kitâbeleri, VIII. asra aittir. Panamu ile yukarıda da zikri sebkat eden Klmu, Hattice iki isim olduğundan şimâl memleketinin en eski hükümdarlarının Aramcada kitâbe hakkettirmelerine rağmen kendilerinin Hattî oldukları isimlerinden istidlâl olunur. Şimal memleketi hükümdar kitâbeleri lisanı, sırf Aramca olmayıp Kenanca ve Aramcadan teşekkül etmiş bir halîta-i lisâniyyedir.

Kezalik Hamâ hükümdarı olan Zâkir'in kitâbesi ile Babilistan'da ve Asuristan'da bulunmuş olan Aramca yazılarının yani mıhî yazıların ve bahusus mukavelenamelerin yanı başına li-ecli'l-îzâh yazılan yazı ilâvelerinin en eskisi, VIII. asra aittir.

Şâm-ı şerîf şimâlinde kâin Nerâb'ın mezar kitâbeleri yukarıda [72] zikrolunan kitâbelere nispeten daha yeni ve bir vakıf; ve tahsis keyfiyetini hâkî Teymâ (Medîne-i münevvere'nin şimâlinde) kitâbelerinin en eskisi, evvelkinden daha yenidir (kable'l-mîlâd V. asırda). Bu son kitâbede Arapçanın Aramca üzerindeki tesiri müşahede olunur.

2- ***Nabatca Kitâbeleri (Nabatäisch):*** İşbu kitâbeler, Nabat memleketine aittir. Payitahtı, Petra yani Vâdî Mûsâ'dır. Şimalî Arabistan'a hakim olan ve bazen Havrân'a ve hatta Şâm-ı şerîf'e kadar imtidâd eden işbu Nabat memleketi, kable'l-mîlâd 170 senesinden itibaren ba'de'l-mîlâd 106 senesine kadar müstakil yaşamış, badehu Romalılara tabi olmuştur.

Tarihli Nabat kitâbelerinin en eskisi, kable'l-mîlâd takriben 40 senesine aittir. Bu kitâbelerdeki isimlerin Arap olmasına nazaran Nabâtîlerin Arap oldukları ve Aramcayı ancak yazı lisanı olarak istimal ettikleri istidlâl olunur. Kısm-ı a'zamı mezar taşlarından ibaret olan bu kitâbelerin en mühimleri ve

hacmen en büyük olanları, Medîne-i münevvere'nin şimâl-ı garbîsinde kâin el-Hicr'de bulunan kitâbelerdir.

3- Tedmürce Kitâbeleri: [73] İşbu kitâbeler, Şâm-ı şerîf'in şark-ı şimâlîsinde kâin Tedmür (Palmyra) şehrine aittir. Tedmür, târîh-i mîlâttan bed'ile tedrîcen kesb-i satvet etmiş ve 260 senesinden sonra bütün Suriye'yi idaresi tahtına almıştır. Bu memleket, 273 senesinde Romalılar tarafından istilâ edilerek merkezi olan Tedmür şehri harap olmuştur.

En eski tarihli kitâbe, kable'l-mîlâd, 9. seneye aittir. Bu kitâbelerin en çoğu, mezar ve vakıf ve tahsis kitâbeleridir. Bundan başka, ekseriya bir abidenin temelinde bulunan ve abidenin ne sebebe mebni ve kimin şerefine rekz ve ikame edildiğini bildiren bir nevi tarihî kitâbeler ile müteaddit Tedmürce kitâbelerde olduğu gibi iki lisanda yani Yunanca-Aramcada yazılmış ve 137 senesine ait Tedmür gümrük tarifesi kitâbesi dahi bu cümledendir.

4- Sînâca Kitâbeler (Sinaitisch): Tûr-i Sînâ civarında mîlâttan itibaren IV. asra kadar berâ-yı ziyâret Cebel-i Sînâ'ya gidenler tarafından sanatkârâne bir sûrette hakkedilmeyip belki kayalarda oyulmuş gayet kısa, ekseriya bir selâm ve bir ismi havi kitâbelerdir. [74] Zincirli ve Zâkir kitâbelerinin yazıları, Eski Garb Sâmîce (Kenanca) yazısıdır (47. sayfada gösterilen cetvele[32] müracaat, yazı numarası 13). Muahhar Eski Aramca kitâbelerinde Aramcaya mahsus bir yazı (yazı numarası 14) istimal olunmuştur.

Beni İsrail'in altıncı devresinden itibaren tedrîcen İbranîceye idhâl olunan ve el-yevm İbranîceyi yazmak için müstamel murabba' yazı (auadratschrift) işbu yazıdan çıkmıştır (yazı numaraları 15 {kitâbe yazısı} ve 16 {kitâbe yazısı}). Murabba' yazının işlek bir yazıdan neş'et etmesi, işaretleri birbirine raptetmek için işaret sâk'larının sola doğru bir inhinâsı vuku bulduğundan istidlâl olunur. Buna rağmen,

[32] "Kenanca" bölümünde yer verilen alfabeler cetveli.

bilâhare işârât-ı mezkûre birbirinden ayrılarak murabba' yazı âbidevî bir şekil almıştır.

Tedmürce yazı sâk'larının şekilleri ve birkaç defa istimal edilmiş olan râbıtalar (ligaturen) yüzünden işlek bir yazı ise de, gayet muntazam ve tezyinât yazısı olduğundan, âbidevî bir yazı sanılmalıdır (yazı numarası 17). Bilakis, Nabatca yazısı, müteaddit râbıtalara [75] malik ve her bir işareti basit kılan işlek bir yazıdır (yazı numarası 18). Sînâca kitâbeleri, daha basit bir hâle ifrâğ edilen Nabatca işaretleri ile dahi yazılmıştır. Nabat yazısı, Aramcadan Eski Arapçaya (Kûfîce) (yazı numarası 23) olan bir nevi hatt-ı vasıldır. Diğer taraftan Nabatca yazısından Süryanîce yazısı çıkmıştır (yazı numaraları 19 {kitâbe yazısı}, 20 {en eski kitâbe yazısı}). [76]

İKİNCİ FASIL

Aramca Lehçelerinin Taksimâtı

Birtakım lisanî farkların iânesi ile Aramca lehçeleri iki büyük kısma yani Garbî ve Şarkî Aramcaya tefrik olunmuştur. Yalnız, kitâbeler sayesinde maruf lehçelerin kâffesi, Garbî Aramcaya ait ise de, edebiyata malik olan yahut el-yevm tekellüm edilen lehçelerin ekserisi, Şarkî Aramcaya aittir. Bu lehçeler zîrde gösterilir.

A- Garbî Aramca (Westaramäisch)

Kitâb-ı Mukaddes Aramcası (Biblisch-Aramäisch) fasıl 3.

Samirîce (Samaritanisch) fasıl 4.

Yahudi Aramcasından bir kısmı (Jüdisch-Aramäisch) fasıl 7.

Arz-ı Filistin Hıristiyan Aramcası (Christlich-palästinisches Aramäisch) fasıl 5.

Cebel-i Şarkî Yeni Aramca Lehçesi fasıl 6.

B- Şarkî Aramca (Ostaramäisch) [77]

Mandayca (Mandäisch) fasıl 8.

Yahudi Aramcasından diğer kısmı fasıl 7.

Süryanîce (Syrisch) fasıl 9.

El-yevm tekellüm edilen Şarkî Aramca lehçeleri fasıl 10.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Kitâb-ı Mukaddes Aramcası

Kitâb-ı Mukaddes'in Aramca sarfı hakkında yazılan eserin en müstameli, H. L. Strack'ın *Grammatik des Biblisch-Aramäischen* eseridir ki 1911'de beşinci defa olarak Münih'te tabolunmuştur. Fiyatı 2.5 marktır.

Bu lisan, Ezra ve Daniel kitaplarının bazı aksamının lisanıdır. Bi'n-nisbe küçük olan bu aksamın lisanı -savâmite nispeten- Eski Aramca kitâbe lisanının aynıdır. Ezra kitabının Aramca fasılları bazı vesaik havidir ki kitâb-ı mezkûrun ifadesine göre, vesâik-i mezkûre Acem hükümdarlarından [78] sudûr etmiştir. Acem hükümdarlarının bu vesaiki Aramcaya yazdırmaları, bir aralık gayr-i mümkün ve binaenaleyh bu ve başka esbaptan dolayı vesâik-i mezkûrenin sıhhati meşkûk olduğu addolunmuş idi.

Fakat yeni keşfiyât bu şüpheyi izale etmiştir. Keşfiyât-ı mezkûre, 1904-1908 senelerinde el-Cezîre'de (Elephantine) ve Asvân'da (Assuan) bulunmuş papirüs kâğıtlarından ibarettir ki elsine-i Sâmiyye için gayet mühim keşfiyâttan maduttur. Bu papirüsler, Yahudi asâkîr-i müste'ceresinin mensup olduğu cemaate ait olup cemâat-ı mezkûre ile Acem hükümet memurları arasında teati olunan resmî birtakım vesaiki havidir. Bunlar, lisânen ve uslûben Ezra kitabındaki vesaike ben-

zediğinden, bundan Ezra kitabı vesaikinin hâlis oldukları tezahür eder. Acem hükümet memurlarının Aramcada vesaik yazmalarının sebebi, Acem memleketinin garp kısmında, Aramca, resmî lisan olmasından ileri gelmiştir.

Mezkûr resmî vesaikten başka birtakım husûsî vesaik ile Acem hükümdarlarından Dara (Darius) tarafından rekzedilen ve yukarıda zikrolunan Ahamenid kitâbelerinden biri olan Behistūn [79] (Bisūtūn) yani Behişt Kitâbesi'nin Aramca tercümesinin bir kısmı ve Sindban (Ahîkār Sindban) ve Lokman ve sairenin Süryanîce, Arapça hikâyâtının esası olan Aramca Ahîkār rivayetinin parçaları dahi vardır.

DÖRDÜNCÜ FASIL

Samirîce

Kable'l-mîlâd 586'da, Buhtunnasr, Yahudileri Bâbilistan'a nefiy ve iclâ ettiği vakit, vaktiyle Şomeron (Şōmerōn, Samaria) tesmiye olunan Nablus şehri ile bu şehrin civar sekenesi kendi memleketlerinde bırakılmış ve hükümdâr-ı mezkûr tarafından memleketlerinde tavtîn edilen ecnebîlere karışmıştır. 539'da Keyhüsrev'in müsaadesiyle Kuds-ı şerîf'e avdet eden Yahudilerin bir kısmı, ecnebî kavimlere karışmış Samirîleri, milletlerinden addetmezlerdi.

Bu sebeptendir ki Samirîler o zamandan beri husûsî bir millet teşkil ederek *Ahd-i Atîk*'ten yalnız o vakit mukaddes addolunan *Tevrat*'ı kabul ettiler. [80] Samirîlerin hem kendilerine mahsus bir *Tevrat*'ı hem de *Tevrat*'ın Aramca bir tercümesi vardır. Bundan başka Aramcada dine müteallik birkaç eser dahi yazılmıştır. Arapların Arz-ı Filistin'i istilâlarından çok geçmeden Samirîler, Samirîce yani Aramca yerine Arapçayı kabul etmişler ise de yine edebiyatında kâh Arapçaya karışmış İbranîce ve kezalik kâh Arapçaya karışmış Aramca istimal etmeye devam ettiler. Kullandıkları yazı, Eski İbranîce yazısından çıkmıştır {yazı numaraları 11 (kitâbe yazısı), 12 (kitap el yazısı)}. [81]

BEŞİNCİ FASIL

Arz-ı Filistin Hıristiyan Aramcası

Arz-ı Filistin'de sakin Hıristiyanlar, evvelemirde yâ Yunanca, yâ Süryanîcede yazılmış Kitâb-ı Mukaddes'in tercümesini ve dine müteallik kitapları istimal ettiler. Fakat V. asırdan itibaren ve bahusus VI. asırda Süryanîler ile aralarında vuku bulan dinî bir şikaktan dolayı mezkûr Hıristiyanlar, Kitâb-ı Mukaddes'i tekellüm ettikleri lehçeye tercüme; ve dine müteallik kitapları dahi mezkûr lehçede telif etmeye başladılar.

Bu edebiyatın kıymeti, Yunancanın taht-ı tesîrinde bulunduğundan o kadar yüksek değildir. Arz-ı Filistin Hıristiyanları, Süryanîlerden evvel kendi lisanlarını terk ederek Arapçayı kabul etmişler ise de XII. asra kadar, bahusus Antakya civarında, kendi lehçelerinde yazılmış kitapları okumaya devam ettiler. Arz-ı Filistin Hıristiyan edebiyatı bakiyesinin ekserisi, Tûr-i Sînâ Manastırı'nda bulunmuştur. Bunların istimal ettikleri yazının "estrangelo" tesmiye olunan Eski Süryanîce yazısına karâbeti vardır. [82]

ALTINCI FASIL

Cebel-i Şarkî'nin Yeni Aramca Lehçesi

Cebel-i Şarkî'nin mütûn-ı muhtelifesi hakkında yazılan eser, G. Bergsträsser'in iki ciltten ibaret *Neuaramäische Märchen*'dir ki 1915'te Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 6.5 marktır. Vaktiyle bütün Arz-ı Filistin'de ve Garbî Suriye'de tekellüm oluna gelmiş Aramca lehçesinin el-yevm yalnız bir bakiyesi vardır ki o da Cebel-i Şarkî'nin üç köyünde yani Ma'lûla, Bah'a ve Cubba'dîn'de takriben 3.000 kişi tarafından tekellüm olunan ve Arapçanın taht-ı tesîrinde bulunan Aramca lehçesinden ibarettir. [83]

YEDİNCİ FASIL

Yahudilerin Aramca Lehçesi

Yahudi Aramcası sarf ve edebiyatı hakkında yazılan başlıca âsâr bunlardır:

1- G. Dalman'ın *Grammatik des jüdisch-palästinischen aramäisch* eseridir ki 1905'te Leipzig'de ikinci defa olarak tabolunmuştur. Fiyatı 13 marktır.

2- M. L. Margolis'in[33] *Lehrbuch der aramäischen Sprache des babylonischen Talmuds* eseridir ki 1910'da Münih'te tabolunmuştur. Fiyatı 10 marktır.

3- H. L. Strack'ın *Einleitung in der Talmud* eseridir ki 1908'de Leipzig'de dördüncü defa olarak tabolunmuştur. Fiyatı 3.20 marktır. [84]

Yahudilerin Aramcası kısmen Garbî Aramcaya ve kısmen Şarkî Aramcaya aittir. Garbî Aramcanın hacimli eserlerinin en eskisi "targum"lardır ki *Ahd-i Atîk*'in Aramca ter-

---

[33] *Prof. Dr. Max Leopold Margolis (1866-1932):* Amerikalı İbranî dili ve edebiyatı uzmanı, Sâmî dilleri öğretim üyesi. *Journal of the American Oriental Society*'nin editörü (1922), (Bkz. "Margolis, Max Leopold", *EA*, XVIII, 281).

cümesi demektir. Targumların en eskisi, Onkelos'a atfolunan *Tevrat* targumudur ki milâdın III. asrında vücuda getirilerek milâdın 500 senesine doğru sûret-i kat'iyede tesvîd edilmiştir. Kütüb-i enbiyânın targumları biraz daha yeni olarak telifi, Jonathan'a atfolunur. Bu iki targumdan daha yeni olan Kitâb-ı Mukaddes'in aksâm-ı sâiresinin targumları yani Aramca tercümeleri ile *Tevrat*'ın sehven Jonathan'a atfolunan ikinci bir targumu vardır. Mişnâ ve Midraşlar'ın birkaç parçaları da Aramcada yazılmıştır.

Targumlardan maada, biri Yeruşalmî (Jeruschalmi) diğeri Babilî iki Talmud vardır ki birincisi, Arz-ı Filistin'de ve Garbî Aramca lehçesinde, ikincisi Babilistan'da ve Şarkî Aramca lehçesinde kaleme alınmıştır. (Yeruşalmî [85] Talmudu, takriben V. asırda ve Babilî Talmudu takriben bir asır sonra ikmal olunmuştur). Mezkûr hacimli eserlerden maada müteaddit ufak tefek yazılar ile Yeni İbranîce âsârı meyanında yazılmış müteaddit fıkralar dahi Aramcada yazılmıştır.

Çok zaman geçmeden Yahudiler, ikamet ettikleri memleketlerin lisanlarını kabul ettiklerinden, el-yevm Yahudi Aramca lehçesi, hiçbir yerde tekellüm edilmez. [86]

SEKİZİNCİ FASIL

Mandayca

Mandayca Lehçesi hakkında yazılan sarf, Th. Nöldeke'nin *Mandäische Grammatik* eseridir ki 1875'te Halle'de tabolunmuştur. Fiyatı 15 marktır.

Mandaylılar, kendilerine mahsus bir din sahibi olduklarından, ikamet ettikleri memleketin yani Cenubî Irak'ın sekenesinden ayrıldılar. Dinleri putperestlerin dininin Hıristiyan bir taifenin akāid-i dîniyyesine karışmasından husûle gelmiştir.

Kütüb-i dîniyyesi ne İbranîce, ne de Yunancanın taht-ı tesîrinde bulunmadığından elsine-i Sâmiyye mukayeseli sarf nokta-i nazarından hâiz-i kıymet olan has Aramca bir lehçede kaleme alınmış ve Eski Süryanîceden çıkmış bir yazı ile yazılmıştır (yazı numarası 22). El-yevm Irak'ta Mandayca tekellüm olunmaktadır. [87]

DOKUZUNCU FASIL

Süryanîce

Süryanîce lügat kitaplarının başlıcaları şunlardır:

1- J. Paine-Smith'in *Thesaurus Syriacus* iki ciltten ibaret eseridir ki 1879 ile 1897 senelerinde tabolunmuştur. Fiyatı 345 franktır.

2- C. Brockelmann'ın *Lexicon Syriacum* eseridir ki 1895'te Berlin'de tabolunmuştur. Fiyatı 30 marktır.

Süryanîce hakkında yazılmış başlıca sarf kitapları bunlardır:

Th. Nöldeke'nin *Kurzgefasste Syrische Grammatik* eseridir ki 1898'de ikinci defa olarak Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 12 marktır.

C. Brockelmann'ın *Syrische Grammatik*'tir ki 1912'de üçüncü defa olarak Berlin'de tabolunmuştur. Fiyatı 9 marktır.

A. Ungnad'ın *Syrische Grammatik*'tir ki 1913'te Münih'te tabolunmuştur. Fiyatı 5.5 marktır.

Süryanîce ve akvâm-ı sâire-i Hıristiyâniyye edebiyatı hakkında yazılan başlıca âsâr bunlardır:

A. Baumstark'ın[34] *Die Chrisltichen Literaturen des Orients* [88] iki ciltten ibaret eseridir ki 1911'de Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 1.80 marktır.

Müteaddit alim tarafından yazılmış *Die Literaturen des Orients*'in yedinci cildinin kısm-ı sânîsini teşkil eden; *Die Christlichen Literaturen des Orients*'tir ki 1907'de Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 6.5 marktır.

R. Duval'ın[35] *les Aucienucs Littératures Chretiennes* eseridir ki 1907'de üçüncü defa olarak Paris'te tabolunmuştur. Fiyatı 3.5 franktır.

Süryanîcede müteaddit kitâbeler vardır. Tarihli kitâbelerinin en eskisi milâdın 74 senesine aittir. Kitâbe yazısı (yazı numarası 19) Nabatca yazısından inkişaf etmiştir. En eski el yazısı kitaplarda hemen gayr-i mütebeddil bir hâlde istimale devam ve "estrangelo" tesmiye olunan yazıdır (yazı numarası 20). Muahharen Yakubîler ve Nesturîler, "estrangelo" yazısından [89] çıkmış yeni bir nevi yazı icat ettiler.

Süryanîce edebiyatı, hem Aramca, hem de Şark Hıristiyan edebiyatının en mühimidir. Süryanîler, Hıristiyanlığı kabul etmezden evvel dahi Süryanîceyi edebiyat lisanı olarak istimal etmiş olsalar gerektir. Fakat o eski zamana ait pek az bakiye vardır.

Süryanîce edebiyatının inkişâfı üç devreye ayrılır: Birincisi, Eski Süryanîce devresi olup en eski zamandan bed' ile V. asra; ikincisi, ihtilâfât-ı mezhebiyye devresidir ki V. asır-

---

[34] *Prof. Dr. Anton Baumstark (1872- 1948):* Alman doğubilimci. Hıristiyanlık, Doğu Hıristiyanları dil ve edebiyatı tarihi, Süryanî edebiyatı ile Yunancadan Süryanîce ve Arapçaya yapılan çeviriler konusunda eserleri vardır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 431; http://www.bautz.de/bbkl/b/baumstark_a.shtml 26.07.2005).

[35] *P. Rubens Duval (1839-1911):* Fransız doğubilimci. *College de France* Süryanîce hocalarındandır. Süryanîce dil ve edebiyatı ile Süryanîce-Arapça sözlük ve karşılaştırmalı dilbilimi üzerine çalışmalar yapmış ayrıca Ma'lûla lehçesi ile ilgilenmiştir. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, I, 200).

dan VIII. asra; üçüncüsü, İslâm idaresi devresidir ki VIII. asırdan bed' ile Süryanîce edebiyatının nihayeti addolunan XIV. asra kadar devam etmiştir.

Birinci devrede yaşamış müelliflerin en meşhuru, Efrem'dir ki 373 senesinde vefat etmiştir. Efrem, Süryanî Kilisesi merkezi olan Urfa (eski ismi Edessa) şehrinde Acem mektebi namıyla bir ilâhiyat mektebi tesis etmiş ve kendisi bu mektebin en nüfuzlu ve en meşhur müderrisi olmuş idi. [90]

V. asırda, ihtilâfât-ı mezhebiyyeden dolayı Süryanî Kilisesi, biri Bizans memleketine tabi Yakubî, diğeri Acem memleketine tabi Nesturî kiliselerine olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu sebepten naşi a'sâr-ı tâliyede, Yakubî yani Garbî Süryanîce ve Nesturî yani Şarkî Süryanîce tevsim olunan iki lehçe inkişâf etmiştir.

İkinci devre esnasında Süryanîce lisan ve edebiyatı üzerinde icrâ-yı nüfûz etmekte bulunmuş olan Yunan lisanı ile edebiyatının tesiri tedrîcen tezâyüd etmiştir.

Üçüncü devrede, Süryanîce edebiyatı, Yunan ulûm ve fünûnunu Araplara devretmeye vasıta olmuş ve bu sûretle Arapça edebiyatı üzerinde fevkalâde büyük bir tesir icra etmiştir. Badehu, tedricen, Süryanîcenin tekellümü istimalden sakıt oldu. Fakat buna rağmen Süryanîce ve bahusus Yakubî edebiyatı, tekrar şaşaalı bir devreye dahil olmuştur ki devre-i mezkûre, XIII-XIV. asırlara münhasır kalmıştır. Bu devre-i intibâhın en maruf mümessili, Gregorius Barhebraeus yani Ebu'l-Ferec'tir. [91]

Süryanîce edebiyatının en mühim grupları bunlardır:

1- Kitâb-ı Mukaddes'in metinleri: Kitâb-ı Mukaddes'in, aslı İbranîce ve Yunancadan ve bazen *Ahd-i Atîk*'in Yunanca tercümesinden yapılan müteaddit Süryanîce tercümeleri vardır ki -*Ahd-i Cedîd*'in birkaç aksamından sarf-ı nazarla- en eskisi ve en mühimi "Peşito" tesmiye olunan tercümedir. Kitâb-ı Mukaddes'in apokryphenleri dahi Süryanîceye tercüme ve birkaçı Süryanîce'de te'lif edilmiştir.

2- Kilise tertîbât ve merâsim-i dîniyyesi edebiyatı: Bu edebiyatın eserleri, bazen Yunancadan tercüme edilmiş ve bazen Süryanîcede kaleme alınmıştır. Süryanîceyi tekellüm eden tavâifin müteaddit olmalarına nazaran bu eserler mütenevvidir.

3- Fennî tercümeler: IV. asırda başlayarak ve bahusus IX. asırda, başlıca ilâhiyat, felsefe ve tıbba müteallik Yunan âsârı Süryanîceye tercüme olunmuştur. Mütercimlerin en meşhuru, Huneyn ibn İshâk'tır ki 873'te vefat etmiştir. Araplarda ulûm-ı [92] tabîiyye, tıbbiyye ve riyâziyyenin inkişâfına yardım eden Yunanca âsârı, evvelemirde, Yunancadan Süryanîceye ve badehu Süryanîceden Arapçaya ve yalnız son zamanda doğrudan doğruya Yunancadan Arapçaya tercüme olunmuştur. Eski tercüme faaliyetinin merkezi, Harran'dır.

4- İlâhiyat edebiyatı: Bu kısım edebiyat, Kitâb-ı Mukaddes'in tefsirleri ile akaid ve ahlâka dair eserlerden ibarettir.

5- Felsefe: Aristo ve Yeni Eflâtunî mezhep felsefesinin esaslarına ve üçüncü devrede inkişâf etmiş Arap felsefesine istinaden Süryanîce felsefe âsârı yazılmıştır.

6- Ulûm ve fünûn: Yunancadan tercüme olunmuş ve son zamanlarda Arapça yazılmış âsâra istinaden ulûm-ı riyâziyye, hey'et ve tıbba dair Süryanîce âsâr kaleme alınmıştır. Bundan başka bazen Yunanca, bazen Arapça sarfının taht-ı tesirinde olarak Süryanîce sarfı inkişâf etmiş ve pek kıymetli ve hacimli Süryanîce lügatleri tedvîn edilmiştir. En mühimleri, İşû Bar Alî ve Bar Behlûl'un lügatleridir. [93]

7- Hukuk ve fıkıh: Kısmen Acem ve kısmen Bizans'ın hukukunun taht-ı tesîrinde olarak hukuk ve fıkıh külliyâtı yazılmıştır.

8- Kilise tarihine müteallik âsâr: Kilise tarihine müteallik yani din uğrunda terk-i hayât ve meselâ 524'te Cenûbî Arabistan'da vefat edenlerin sergüzeştlerini ve meşhur piskoposlar ile rahiplerin tercüme-i hâllerini havi kitaplar, manastır ve şehir tarihleri.

9- Tevârîh-i sâire: Bunların en yenisi ve fakat en meşhuru, Ebu'l-Ferec'in Süryanîce ve bilâhare birkaç ilâveler ile Arapça yazmış olduğu tarihtir.

10- Avam edebiyatı: Bu kısma bahusus Sanskritten Pehlevîye ve Pehlevîden Süryanîceye ve sonra Süryanîceden Arapçaya tercüme olunmuş *Kelîle ve Dimne* (*Hümâyûnnâme*) emsal külliyâtı aittir.

11- Türküler: Ale'l-ekser dua zamanında okunan neşîdeler bu kısma dahildir.

12- Muhtelif manzumeler: *Mimra* tesmiye olunan mütenevvi ve fennî mevzuları havi manzumeler bu cümledendir. [94]

ONUNCU FASIL

el-Yevm Tekellüm Olunan Aramca Lehçeleri

Irak, el-Cezîre ve Ermenistan'ın müteaddit yerlerinde el-yevm Şarkî Aramca lehçeleri tekellüm olunur ki en mühimleri bunlardır:

Birincisi: Urmiye şehri ile civarında tekellüm olunan Yeni Süryanîcedir ki bu lehçe ekseriya İngilizceden tercüme ve Nesturî harfleriyle tabedilmiş ve dine ve başka mevzulara taalluk eden âsârı havi bir edebiyata maliktir. Bu edebiyat, Amerikan misyonerleri tarafından ihdas olunmuştur.

İkincisi: Musul şehrinde tekellüm olunan Fellîhî ile Musul'a yakın et-Tûr'da, Turanî tesmiye olunan ve Süryanîceye aidiyeti olan lehçedir. Fellîhîcede birkaç eser yazılmıştır. [95]

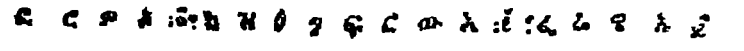
Dördüncü Bâb

Cenûbî Arapça ve Habeşçe

BİRİNCİ FASIL

Yazı

Cenûbî Arapça ve Habeşçeye mahsus olan, "elif", "vâv" ve "ye" harflerini sâite harfleri olarak havi olmayan bir alfabe vardır ki işaretlerinin ekserisi Kenanca alfabesinin işaretleriyle karâbeti var ise de, mezkûr Cenûbî Arapça alfabesinin Kenanca alfabesinden çıktığı veya ikisinin de daha eski ve izleri kalmayan diğer bir alfabeden inkişâf ettiği malûm değildir (yazı numarası 25). Bu alfabenin her bir harfi -cüz'î tegayyürât ile- mütenevvi sâitleri havi hece işareti şekline ifrağ edilerek Habeşçe yazmak için bir hece yazısı icat edilmiştir. 26. numaralı yazıda yalnız *"a"* sâitesini havi hece işaretleri zikrolunur. Sair savâitin misalleri ber-vech-i zîrdir:

Bu yazı, birkaç tagayyürât ile yalnız Habeşçede değil, Habeşçeden [96] çıkmış ve Habeşçe ile münasebetleri olan yeni lehçelerde dahi, şimdiye kadar istimal olunur.

İKİNCİ FASIL

Cenûbî Arapça

Eski Cenûbî Arapça lehçeleri, ancak kitâbeler marifetiyle tanılır. Bu lehçeleri tekellüm eden akvâmın tarihi, şimdiye kadar, tamamıyla malûm değildir. En eski zamanda, en parlak bir medeniyet devresini idrak etmiş Main memleketinin kable'l-mîlâd tahminen VIII. asırda, Sebâlılar tarafından istilâ ve yine Sebâlıların kable'l-mîlâd II. asırda Himyerliler tarafından mağlûp edildiği, ağleb-i ihtimâldir. Main, Sebâ, Himyer kitâbelerinden maada, zamanı malûm olmayan Katabân kitâbeleri dahi vardır.

Cenûbî Arabistan'ın medeniyeti pek yüksek bir derecede bulunduğundan, medeniyet-i mezkûre Arabistan'ın cihât-ı sâiresi üzerinde şedîd bir tesir icra etmiştir. Ekseriyet üzere kitâbeler, vakıf ve tahsîs-i [97] umrân veya umûr-ı husûsiyyeye müteallik kitâbelerdir ki pek çok rumûzât ve ebniyeye dair ıstılâhâtı havi olduğundan, hall ve kıraati müşküldür.

Eski Cenûbî Arapça lisanından maada, eski kitâbelerin lisân-ı lehçelerine taalluk eden ve fakat doğrudan doğruya onlardan neş'et etmeyen ve el-yevm tekellüm olunan üç

lehçe vardır ki onlar da Mehrî, Şahâverî ve Sokotrî'dir. Birinci ile ikinci, Arabistan'ın sevâhil-i cenûbiyyesinde; ve üçüncü, Sokotra adasında tekellüm olunur.

ÜÇÜNCÜ FASIL

Habeşçe

Habeşçe sarfı hakkında yazılan başlıca âsâr bunlardır:

A. Dillmann'ın[36] *Grammatik der ätthiopischen Sprache* eseridir ki 1899'da Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 15 marktır.

F. Präetorius'un[37] *Grammatica Aethiopica* [98] eseridir ki 1886'da Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 6.80 marktır.

Habeşçe hakkında yazılan lügat kitabı, A. Dillmann'ın *Lexicon linguae Aethiopica*'dır ki 1865'te Leipzig'de tabolunmuştur. Fiyatı 80 marktır.

---

[38] *Ord. Prof. Dr. Friedrich August Dillmann (1823-1894):* Alman doğubilimci. Habeş dili, edebiyatı ve tarihi hakkında yaptığı araştırmalarla ün yapmış, Almanya'da Habeş araştırmalarının başlıca ismi olarak tanınmıştır. Sâmî dilleri, Sanskritçe ve ilâhiyat ile de ilgilenmiştir. Ünlü doğubilimci Th. Nöldeke (1836-1930), Dillmann'ın öğrencilerindendir. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 375; http://www.bautz.de/bbkl/d/dillmann_a.shtml 26.07.2005).

[37] *Prof. Dr. Franz Präetorius (1847-1927):* Alman doğubilimci. Habeş dili felsefesi ve kitâbeleri üzerine yaptığı çalışmalarla tanınmıştır. Doğu dilleri ve kültürü, Sâmî dilleri, Kenan yazısı, İbranî kitâbeleri, Habeşçe, Asurca ve Emharca alanlarında eserler yazmıştır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 390; http://www.bautz.de/bbkl/p/praetorius_f.shtml 26.07.2005).

Eski zamanda Habeşistan'da tekellüm edilen ve tekellüm eden kavmin ismine izafeten Ge'ez tesmiye olunan Habeşçe lisanının, Cenûbî Arapça lisanıyla sıkı bir karâbeti vardır. En eski ve harekesiz Sebâca yazısıyla yazılmış Habeşçe kitâbesi, kable'l-mîlâd IV. asra aittir. Çok zaman geçmeden Habeşçe hece yazısı istimal olunmaya başlanmıştır. Kitâbelerin çoğu Aksûm memleketinin en parlak devresi addolunan milâdın III-V. asırlarına aittir. V. asırda Habeşler, Hıristiyanlığı kabul ettikleri için bütün Habeşçe edebiyatı, Falaşa tesmiye olunan Yahudilere ait birkaç eserden maada, Hıristiyan'dır. En eski Habeşçe âsârı, Kitâb-ı Mukaddes'in birkaç kısmının tercümeleridir ki [99] Habeşlerin Hıristiyanlığı kabul ettikleri zamanı takip eden asırlarda kaleme alınmıştır.

XIII. asırda, Habeşistan'da "Suleymânî" tesmiye olunan bir âile-i hükümdârî hükümdarlığı ele aldı. O zamandan itibaren Ge'ez lisanının tekellümden sakıt olmasına rağmen Arapçanın taht-ı tesîrinde olarak Habeşçe edebiyatının bir intibâh devresi başlamıştır. XVI. asırda Yesuîlerin, Habeşleri Katolik dinine davet etmeye çalışmaları üzerine Yesuîler aleyhine Habeşçe eserler yazılmıştır. En son zamanda misyonerlerin himmetiyle Ge'ez lisanı yeniden birkaç eserde istimal olunmuştur.

Habeşçe edebiyatının başlıca grupları bunlardır:

1- Kitâb-ı Mukaddes'in tercümeleri

2- İbâdâta mahsus dualar ve neşîdeler ve din uğrunda vefat edenler ile rahipler hakkında rivayât ve tercüme-i hâller

3- Ahkâm (Fetha Nagaşt): Yani ahkâm-ı mülûk tesmiye ve XVI. ve belki XVII. asırlarda Arapçadan tercüme olunan külliyat ile [100] *"Ser'ata Mangeşt"* yani "usûl-ı tanzîm" ve "idâre-i memleket" tesmiye olunan ve kısmen XIV. asra ait olan evamir külliyâtı.

4- Tevârîh (Kebra Nagaşt): Yani fahrü'l-mülûk tesmiye olunan ve Suleymânî âile-i hükümdârîsinin tahta cülûsuna taalluk eden bir eserden başka bir takım rivâyât.

5- Avam edebiyatı ve bahusus sihre müteallik dualar

6- Ekseriyet üzere Arapçadan tercüme olunmuş ilâhiyata müteallik âsâr ile felsefeye dair küçük fakat pek mühim iki risale

Habeşistan'ın cenûbunda tekellüm olunan ve Sâmî bir lisan olan Habeşçe ile gayr-i Sâmî bir lisandan husûle gelip Emharca (Amharisch) denilen halîta-i lisâniyye, XIV. asırdan itibaren edebiyatta istimal oluna gelmiş ve Ge'ez üzerinde ve bahusus da tarihlerde şiddetli bir tesir bırakmıştır. Habeşçeden neş'et ederek Tigre ve Tigranya (Tigrina) tesmiye olunan iki lehçe, Emharca gibi şimdiye kadar tekellüm olunur ve bu lehçelerde nadiren yazılır ve eser basılır. [101]

Beşinci Bâb

Şimâlî Arapça

BİRİNCİ FASIL

Kitâbeler

En eski Şimâlî Arapça kitâbeleri, el-yevm Arapça tesmiye olunan yazı ile yazılmayıp Cenûbî Arapça yazısına karâbeti olan ve şimdiye kadar tamamıyla okunamayan bir alfabe ile yazılmıştır.

Hakklarında eser-i sanat görülmeyen işbu kitâbeler, uzun metinleri havi değildir. Muhteviyâtı yalnız isimler ve birtakım küçük rumûzâttan ibarettir. Bunlar, Vustâ Arabistan ile Havrân arasında bulunan bir nahiyede bulunmuştur.

Yazıya ve kısmen bulundukları mahalle atfen bu kitâbe[ler] Safâ, Semûd ve Lihyân kitâbeleri namıyla üç sınıfa ayrılır. Cenûbî Arapça yazısı ile yazılan kitâbelerin lisanı, Şimâlî Arapça ile münasebeti var ise de ondan birkaç noktada farklıdır.

Şimâlî Arapça yazısıyla yazılan kitâbelerin en eskisi, 328 [102] senesinde İmruulkays tesmiye olunan bir emîrin mezarı üzerinde hakkedilmiş ve Şâm-ı şerîf'in şark-ı cenûbîsinde kâin en-Nemâre köyünde bulunmuş kitâbedir ki lisanı, hemen tamamıyla Şimâlî Arapça lisanından ibarettir.

Mezkûr kitâbeden maada, kable'l-İslâm aynı "cahiliyet"

zamanına ait birkaç kitâbe vardır. Bunlarda istimal olunan yazı, Nabatca yazısından çıkan ve Arapça yazısının en eski nevini teşkil eden, hatt-ı kûfîdir (yazı numarası 23). İşbu hat ile beraber, hicretin ilk asırlarından itibaren daha basit, yuvarlak ve işlek olmak üzere diğer bir nevi hat meydana gelmiştir ki o da hatt-ı-neshîdir (24 numaralı yazı hatt-ı neshînin IV. asrına ait bir misaldir).

Mürûr-ı zamân ile harfler daha basit bir şekil alarak bir kaçı birbirine benzemeye başladı. Bu müşâbeheti izale etmek için bir vâsıta-i tefrîk ve temyiz taharrisine lüzum görülüyordu. Tedmürce ve Nabatca yazılarına imtisalen Süryanîce yazısında "dâl" [103] ve "re" harflerini yekdiğerinden tefrik etmek için "dâl" harfinin altına ve "re" harfinin üstüne bir nokta kondu.[38]

Bu usûl, Arapça yazısında da kabul olunmuştur. Bir taraftan birbirine benzemeye başlayan eski harfler ile diğer taraftan eski yazıda yalnız bir işarete malik muhtelif harfleri yek diğerinden ayırır noktalar istimal olunmuştur. Birbirine benzeyen muhtelif harfler:

ب , ت ; ي , ن , ر ; ز , ر ; ق ,ف ve yalnız bir işarete malik muhtelif asvât:

ت , ث ; س , ش ; ح , خ , ج ; ص , ض ; ط , ظ ; ع , غ 'dır.

[38] Süryanîcede "dâl"; yani "dolet" "ܕ" ; "re"; yani "rîş" "ܪ" işaretiyle gösterilir.

İKİNCİ FASIL

Arap Lisanının İnkişâfı ve Lehçeleri

Elsine-i İfrenciyyede Arapça sarf ve nahvi hakkında yazılan başlıca âsâr bunlardır:

C. Caspari'nin[39] Almanca telif ve W. Wright'ın[40] tercüme

---

[39] *Carl Paul Caspari: (1814-1892):* Alman doğubilimci. Çeşitli üniversitelerde Arapça, ilâhiyat ve kilise tarihi hocalığı yapmış, Tevrat tefsiri ile ün yapmıştır. Arap grameri ile ilgili iki ciltlik eseri, alanındaki önemini hâlâ korumaktadır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 370; http://www.bautz.de/bbkl/c/caspari_c_p.shtml 26.07.2005).

[40] *Prof. Dr. William Wright (1830-1889):* İngiliz doğubilimci. Reinhart Dozy'nin öğrencilerindendir. Arapça, Farsça, Sanskritçe öğrenimi görmüştür. Caspari'nin Arapça gramere dair Almanca eserini düzeltme, ilâve ve karşılaştırmalar yaparak *A Grammar of the Arabic Language* adıyla İngilizceye çevirmiştir. Arap dili ve edebiyatının yanı sıra Süryanî edebiyatı, Sâmî kitâbeleri ile de ilgilenmiş, çeşitli üniversitelerde Sâmî dilleri dersleri vermiştir. Yazmalarla ilgilenmek üzere görevinden ayrılınca British Museum'da görevlendirilmiş ve buradaki Süryanîce ve Habeşçe yazmaların kataloglarını hazırlamıştır. Başta *Kelîle ve Dimne* olmak üzere bazı Arapça eserleri İngilizceye çevirmiş, el-Muberred'in *el-Kâmil*'i gibi bazı eserleri ilk defa yayına hazırlamıştır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 62-63; Bedevî, *a.g.e.*, 273-274).

ettiği *A Grammar of The Arabic Language*[41] [104] iki ciltten ibaret eseridir ki 1896-1898'de üçüncü defa olarak Leiden'da tabolunmuştur. Fiyatı 27.5 şilindir.

M. Howell'in *A Grammar of The Classic Arabic Language* dört kısımdan ibaret eseridir ki 1880-1911'de Allahabad'da tabolunmuştur. Fiyatı 70 marktır.

A. Socin'in[42] telif ve C. Brockelmann'ın tadîl ettiği *Arabische Grammatik* eseridir ki 1913'te Berlin'de yedinci defa olarak tabolunmuştur. Fiyatı 8.5 marktır.

Arapça elsine-i İfrenciyyede yazılan başlıca lügat kitapları bunlardır:

J. B. Belot'un[43] *Vocabulaire arabe-français* eseridir ki 1911'de üçüncü defa olarak Beyrut'ta tabolunmuştur. Fiyatı 8 franktır.

E. W. Lane'nin[44] *[An] Arabic English Lexicon* [105] sekiz

---

[41] Caspari tarafından Lâtince (ilk baskı 1848) yazılan bu eser daha sonra Almanca dört baskı yapmış, Fransızcaya ve William Wright tarafından Almancadan birçok düzeltme ve ilâve yapılarak İngilizceye çevrilmiştir (1859-1863). Çevirinin üçüncü baskısı hazırlanırken Wright ölünce (1889), R. W. Smith baskıyı hazırlamayı üstlendi; ancak onun da baskıyı tamamlayamadan 1894 yılında ölmesi üzerine bu baskıyı De Goeje hazırladı (1896-1898 Cambridge).

[42] *Prof. Dr. Albert Socin (1844-1899):* İsviçreli doğubilimci. Turabdin, Musul ve Mardin Süryanî lehçeleri, Arap dili ve edebiyatı, Suriye ve Filistin Arap lehçeleri üzerine çalışmıştır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, III, 12-13; http://www.bautz.de/bbkl/s/socin_a.shtml (25.07.2005).

[43] *Jean Baptiste Belot (1822-1904):* Fransız ilâhiyatçı doğubilimcilerdendir. Fransızca-Arapça (1890, 1900, 1952 Beyrut) sözlüğüyle ün yapmıştır. Belot, Hıristiyanlık hakkında Arapça eserler yazmış, Lübnan'da Katolik matbaası ile *el-Beşîr* gazetesinin yöneticiliğini yapmıştır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, III, 289-290; Bedevî, *a.g.e.*, 153; S. Tülücü, "Belot, Jean-Baptiste", *DİA*, V, 426-427).

[44] *Edward William Lane (1801-1876):* İngiliz doğubilimci. 35 yıllık bir çalışma ve birikim sonunda meydana gelen *An Arabic-English Lexicon* isimli dev yapıtıyla ün yapmıştır. Eski ve modern Mısır medeniyeti uzmanı olan Lane; ayrıca İslâm medeniyeti, Arap dili ve edebiyatı alanında telif ve ter-

ciltten ibaret eseridir ki 1863-1893 Londra'da tabolunmuştur. Fiyatı 200 şilindir.

R. P. A. Dozy'nin[45] *Supplément aux dictionnaires Arabes*[46] iki ciltten ibaret eseridir ki 1881'de Leiden'da tabolunmuştur. Fiyatı 160 marktır.

Arap lisanının târîh-i inkişâfı üç devreye ayrılır:

Birinci devre, Eski Arapça (Klassisches Arabisch), ikinci devre, Vustâ Arapça, üçüncü devre, Yeni Arapçadan ibarettir.

---

cüme yoluyla ortaya koyduğu eserleriyle döneminin sayılı doğubilimcileri arasına girmiştir.

Yazar, *An Arabic English Lexicon*'u hazırlarken, *el-Kāmûsu'l-muhît*'i kaynak olarak almış, *Tâcu'l-'arûs* ve *es-Sıhâh*'tan da yararlanmıştır. Sözlüğü hazırlarken Ezher şeyhi İbrâhîm bin Abdulgaffâr ed-Dusûkî'den yardım alan E.W. Lane, eserinin ancak *"kad"* maddesi ile biten beşinci cildini tamamlayabilmiştir (1. cilt 1863, 5. cilt 1876). Son üç cilt (6, 7 ve 8), Lane'nin yeğeni Stanley Lane Poole (1832-1895) tarafından tamamlanmıştır. Edebî eserlerin taranmasıyla elde edilmiş pek çok yeni kelime ve anlamlara da yer veren eser, özenli ve güvenilir bir kaynak olarak kabul görmüştür. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 54-55; Bedevî, *a.g.e.*, 523-526; İsmail Durmuş-Philip Sadgrove, "Lane, Edward William", DİA, XXVII, Ankara 2003, 99-100).

[45] *Prof. Dr. Reinhart Pieter Anne Dozy (1820-1883):* Fransız asıllı Hollandalı doğubilimci. Doğubilimci bir alleye mensuptur. Dozy, Sâmî dillerinin yanı sıra Batı dilleriyle de ilgilenmiştir. Endülüs tarih, kültür ve edebiyatı alanında sayısız yetkin çalışmasıyla bu alanın ilk otorite uzmanı olmuş ayrıca bu alanın Arapça yazmalarının neşrini sağlamış, bir çok yazma koleksiyonunun kataloglarını hazırlamış, pek çok ilmî dergi ve kuruluşun üyeliğini yapmıştır. *History de musulman de espagne* ile iki ciltlik *Supplément aux dictionnaires Arabes*, (Leiden 1877-81, Leiden-Paris 1927), Dozy'nin başyapıtlarıdır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 308-310; Bedevî, *a.g.e.*, 259-263; Mehmet Özdemir, "Dozy, Reinhart Pieter Anne", *DİA*, IX, 513-514).

[46] Tarihî metinlerin taranmasıyla meydana gelen bu sözlük özellikle Endülüs ve Mağrib ile ilgili tarihî ve coğrafî metinlerinin çözülmesinde oldukça önemlidir. Bu sözlük, temel sözlüklerde kaydedilen anlamların dışında kaynaklarını da göstermek sûretiyle yerel kullanım ve anlamlara da yer vermiştir (Leiden 1877-81, Leiden-Paris 1927).

Câhiliye zamanına, ait eş'âr ve rivayâtta, Arabistan'ın kâffe-i nevâhîsinde gayet yüksek bir derecede inkişâf eden ve his olunmayacak farklara malik olan bir lisan istimal olunmuştur. Bu hâle rağmen o kadar vâsi' bir dairede tekellüm olunan Arapçanın her yerde bir olması mümkün değil idi. "Nahviyyûn"un beyanâtında ve nadiren eş'ârda ve rivayâtta lehçe farkları müşahede olunur. Şiir lisanıyla, tekellüm olunan lisan arasında her hâlde ufak tefek farklar olsa gerektir. Eski şiir lisanı [106] bütün Arapça lehçeleri câmi' olmadığından lisân-ı mezkûr, lügat nokta-i nazarından fevkalâde zengindir.

Şiir lisanının merkezi, Necid idi. Necid lisanından biraz farklı olan Hicaz lisanı -harekelerden sarf-ı nazar ile- Kur'ân-ı Kerîm'de müşahede olunur. Harekeler yani Kur'ân-ı Kerîm'in kıraati hakkında muhtelif mezhepler vardır. Mezâhib-i mezkûre, Kur'ân-ı Kerîm'i okuyanların ikamet ettikleri şehirlerin lehçelerine göre vücut bulmuştur. Binaenaleyh Kur'ân-ı Kerîm'in kıraati, Arapça farklı lehçelerin en eski izlerinden addedilmeli.

Araplar, Asya ve Afrika'nın bir kısmını istilâ ettikten sonra Arapça, başka lisan tekellüm eden akvâm tarafından kabul olunmuştur. Bir taraftan Arapların mağlûp ettikleri akvâmın tekellüm ettikleri lisanların tesirâtı, diğer taraftan lisanların, mürûr-ı zamân ile her hâlde uğramaktan hâlî kalmadıkları inkişâfât yüzünden mezkûr istilâ zamanından itibaren tekellüm olunan Arapça pek çok değişmiştir.

Hükûmet-i Abbâsiyyenin iptidasından itibaren Vustâ Arapçanın devresi başladığı denilebilir. [107] Buna rağmen bu devre-i Abbâsiyye edebiyatının en mühim bir kısmında ve bahusus şiirlerde Eski Arapça istimal olunmaya devam olunmuştur. Binaenaleyh Vustâ Arapçanın izleri nadiren ve bahusus ulûm-ı tabîiyye âsârında ve kısm-ı azamı, Süryanîceden yâ Yunancadan tercüme olunan âsâr ile avama mah-

sus edebiyatta ve meselâ *Elf leyle ve leyle*[47] kitabında müşahede olunur. Bundan başka "nahviyyûn"un âsârında irat olunan ve beğenilmeyen avamın lisan hataları, tekellüm olunan lisanın izlerinden sayılır.

Arapça edebiyatı meyanında bulunan avam lisanının en eski âsârı bunlardır:

Hezzu'l-kuhûf[48] unvanıyla, hicretin 1098/1687 senesinde

---

[47] *Elf leyle ve leyle (Binbir gece masalları):* Bir çerçeve hikâye içinde pek çok hikâyeden oluşan; kaynağı, yazarı ve yazılış tarihi bilinmeyen Arapça masal koleksiyonu. Arapça metin, ilk defa Maximilian Habicht (1775-1839) tarafından yayınlanmıştır. Bu koleksiyon, 1814 yılından itibaren Mısır, Hindistan, Avrupa ve Beyrut'ta defalarca basılmış ve bir çok dile çevrilmiştir.

Avrupa'da ilk defa Antoine Galland (ö.1715) tarafından yedi cilt hâlinde Fransızcaya (Paris, 1704-1717), Edward William Lane tarafından üç cilt (Londra, 1839-1841), John Payne tarafından dokuz cilt (Londra 1882-1884) ve Sir Richard Burton tarafından 16 cilt hâlinde (Londra 1885-1888) İngilizceye, Enno Littmann tarafından altı cilt hâlinde (Leipzig 1921-1928) Almancaya, A. E. Krymsky (Moskova 1904) ve Sale tarafından (1929, 1939, 1958) Rusçaya çevrilmiştir.

Binbir gece masallarının Türkçe çevirisi ise Abdülmecid döneminde Ahmed Nazif Efendi tarafından dört ve altı cilt hâlinde iki defa, 1927-1928'de de bir seçki hâlinde yeniden yayınlanmıştır. Daha sonra yapılan çeşitli çevirilerin yanı sıra Alim Şerif Onaran, Fransızcadan tam bir metin çevirisi yapmıştır (Afa Yayınları 1992-1993, Yapı Kredi Yayınları 3.bs. 2001). (Geniş bilgi için bkz. Veli Ulutürk, "Binbir Gece", *DİA*, VI, İstanbul 1992, 180-181).

[48] *Hezzu'l-kuhûf bi şerhi kasîdeti Ebî Şâdûf*: eş-Şirbînî'nin Mısır halk diliyle yazdığı eleştirel eseri. Eser, iki bölümden oluşur. Giriş niteliğinde olan birinci bölümde Mısır çiftçileri tasvir edilmiş, haşin töreleri, yiyecekleri, düğün törenleri gibi gelenekleri anlatılmıştır. Birinci bölüm, anlatılan gelenekleri fasih dille özetleyen bir urcûze ile biter. İkinci bölüm ise 47 beyitlik bir kasideden oluşur. Mısır halk lehçesiyle yazılan bu kaside, Ebû Şâdûf adlı hayali bir kişiye nispet edilmiştir. Her beyit ayrıca fasih Arapça ile şerh edilmiş, alaycı nükte ve hikâyelerle genişletilmiştir. eş-Şirbînî sadece çiftçilerle yetinmemiş, şehirlilerin yaşam biçimlerini de ele almıştır. *Hezzu'l-kuhûf*, Kahire'de tarihsiz olarak taş baskı sûretiyle, 1289'da İskenderiye'de, 1274 ve 1308'de Bulak'ta, 1322'de yine Kahire'de ayrıca M. Kandil el-Baklî tarafından 1963'ta yine Kahire'de basılmıştır. (Bkz. M. Ben Cheneb-P. Cachia, "al-Shirbînî", *EI*^{2}, IX, 483; *GAL*, II, 278, *Suppl.*, II, 387).

Mısır'da vefat eden eş-Şirbînî'nin[49] telif ettiği eser, Mısır lehçesinde yazılmıştır.

Hicretin 555/1160 senesinde Endülüs'te vefat eden şâir İbn Kuzmân'ın[50] *Dîvân*'ı ile Pedro de Alcala'nın[51] *İspanyolca Arapça Lügat'i* Endülüs lehçesinde yazılmıştır (Bu lügatin Arapça kısmı, Lâtin hurufuyla yazıldığından Arapçanın o zamanki telaffuzu hakkında bir fikir edinmiştir). [108]

Mezkûr âsârdan başka, Arapça edebiyatı, sarf ve nahiv

---

[49] *Yûsuf bin Muhammed bin Abdu'l-cevâd bin Hıdr eş-Şirbînî* (1098/1687): *Hezzu'l-kuhûf* adlı eseriyle tanınan Mısırlı yazar ve şair. *Terhu'l-meder li halli'l-âlâ'î ve'd-durer fi'l-va'z, Şerhu'l-Kasîdeti'l-lâmiyye* adlı eserleri de vardır. (Bkz. M. Ben Cheneb- P. Cachia, "al-Shirbînî", *EI*^{2}, IX, 483; *GAL*, II, 278, *Suppl.*, II, 387; Kehhâle, *Mu'cemu'l-mu'ellifîn*, III, 329; İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn*, II, 567; İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknûn*, II, 83.)

[50] *Ebû Bekr bin Kuzmân (ö. 555/1160):* Kurtubalı halk şâiri. Halk muvaşşahalarını geliştiren bir şair olup yine bir tür halk şiiri olan zecelin başlıca temsilcisidir. Petersburg'da bulunmuş olan *İsâbetu'l-ağrâz fî zikri'l-a'râz* isimli tek nüsha divanı, Günzburg tarafından 1896'da Berlin'de yayınlanmıştır. (Bkz. C. F. Seybold-Fehim Bajtaktareviç, "İbn Kuzmân", *İA*, V/II, 763-766).

[51] *Pedro de Alcala (ö. XVI. yüzyıl başları):* İspanyol doğubilimci. İlk doğubilimcilerdendir. Avrupa'da Arapça öğretmeye yönelik ilk gramer kitabı ile ilk İspanyolca Arapça sözlüğün yazarıdır. Gırnata/Tuleytula başpiskoposu Fernando de Talavera tarafından Gırnata'da Müslümanlarla Hıristiyanlar arasında yakınlaşmayı sağlamak amacıyla elçi olarak görevlendirilmiştir. Alcala, Antonio de Nebrija'nın *Dictionarium Latino-hispanicum et hispanico latinum* (1495) isimli İspanyolca-Lâtince sözlüğünü esas alarak *Vocabulista aravigo en letra castellana* isimli 22 bin madde içeren Arapça-Kaştalca sözlüğü hazırlamıştır (1501). 1505'te Gırnata'da basılan bu eserde Arapça harfler, Lâtin harfleri ile yazılmış ve ilk defa Lâtince karşılığı olmayan harfler için transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır. Alcala, bu eserin giriş kısmını tekrar ele alarak Gırnata halk Arapçası ile aynı lehçeyle yazılmış muhtelif konulara ilişkin metinler de ilâve ederek *Arte para ligeramente saber la lengua araviga* adıyla müstakil olarak yeniden yayınlamıştır. Bu eser de 1505'te Gırnata'da iki defa basılmıştır. Eser ayrıca tahkikli olarak de la Torre (ö. 1819) tarafından 1805 yılında ayrıca her iki eser bir arada Paul de Lagarde tarafından 1883'te Göttingen'de tekrar basılmıştır. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, II, 180-181; Bedevî, *a.g.e.*, 77-78; S. Erdem, "Alcala, Pedro de", *DİA*, II, 350-352).

cihetinden eski ve fakat el-yevm tekellüm olunan avam lehçesinin kuvvetli tesiri tahtında bulunan Arapçada yazılmıştır. El-yevm bile gazete ve mektup yazanlar, Eski Arapça sarf ve nahvi dairesinde yazmaya çalışır.

Tabirât ve efkâr-ı cedîdeyi ifade etmek için ihdâsı zarurî olan kelimelerden dolayı el-yevm istimal olunan lisan -lügat nokta-i nazarından- eski lisandan oldukça farklıdır. Avam lisanında tabolunan âsâr fevkalâde nadirdir. Osmân Celâl[52] namında Mısırlı bir şair, Mısır avam Arapçasına Fransızcadan birkaç tiyatro tercüme etmiştir. Bundan başka avama mahsus şarkılar ve masallar avam lehçesinde basılır. El-yevm tekellüm olunan Arapça avam lehçeleri yek diğerinden fevkalâde farklıdır. Bu farklar, evvelâ bedevî lisanıyla gayr-i bedevî (hadar) lisanı arasındaki farklardan, sâniyen nevâhî-i muhtelife-i Arabiyye ahalisi lehçeleri beynindeki farklardan ibarettir.

Bedevîler ale'l-ekser sırf Arap olduklarından her nahiyede bulunan bedevîlerin lehçeleri birbirine benzer. Bilakis gayr-i bedevîler, Arap'tan gayrı anâsır [109] ile karışık olduklarından lehçeleri hem bedevîlerin lehçesinden hem de yek diğerlerin lehçelerinden çok farklıdır.

Eski zamanda Arabistan'da tekellüm olunan muhtelif lehçeler ile el-yevm istimal olunan lehçeler arasında umumiyetle münasebet yoktur. Bu ise, Arapların fütuhâtı zamanında muhtelif kabâilin tamamıyla birbirine karışmasından ileri gelir.

Yeni Arapça lehçeleri hakkında bir cetvel tanzim etmek mezkûr lehçelerin yalnız küçük bir kısmının malûm olması ve lehçeleri malûm olan yerler arasında lehçeleri malûm

---

[52] *Muhammed Osmân Celâl bin Yûsuf (1829-1898):* Mısırlı yazar ve romancı. Kahire dil okulunda dil öğrenimi gördü. Tercüme kalemleri ve çeşitli bakanlıklarda görev aldı. Corneille ve Racine'nin trajedilerini edebî dil ile Arapçaya çevirdi. Molière'in bir komedisini halk dilini kullanarak Mısır muhitine ustalıkla uyarladı. *es-Siyâsetu'l-Hidiviyye fi'l-ekâlimi'l-bahriyye, et-Tuhfetu'l-fenniyye fî lugateyi'l-Arab ve'l-Ferensiyye, Rivâyetu's-sukelâ* gibi eserleri vardır. (Bkz. Kehhâle, *a.g.e.*, X, 281-282).

olmayan nevâhî-i vâsia bulunması hasebiyle, şimdiye kadar kabil olamadı.

Şimdiye kadar malûm olan lehçelerin en mühim grupları ber-vech-i zîr tadat olunur.

Birinci grup: Âtîdeki Şarkî lehçeleri havidir:

Arabistan lehçelerinden Necid, Umân, Hadramevt ve Sebe lehçeleri ile bir dereceye kadar Mekke-i mükerreme lehçesi [110].

El-Cezîre ve Irak lehçelerinden Musul, Mardin, Bağdat lehçeleri ile köylüler ve bedevîlere mahsus lehçelerin bir kısmı.

Suriye ve Arz-ı Filistin lehçeleri: Bedevîlerin lehçesinden maada bahusus şehir ve Şimâlî Suriye lehçeleri, Aramcanın taht-ı tesîrinde bulunurlar. Kuds-ı şerîf ile civarı, Saydâ, Beyrut, Şâm-ı şerîf, Halep ve Arz-ı Filistin'in cenûb-ı şarkî bedevî lehçeleri malûmdur.

Mısır lehçesi: Kıptî lisanının taht-ı tesîrinde kalmış Kahire lehçesinden başka, Mısır fellâhlarının ve bedevîlerinin lehçesi bir dereceye kadar malûmdur.

İkinci grup: Âtîdeki Garp lehçeleri havidir. Bütün Garbî lehçeler -bedevîlerin lehçelerinden maada- his olunacak bir derecede Berber lisanlarının kuvvetli tesiri tahtında bulunurlar.

1- Trablusgarb lehçesi ile ona yakın bedevîlerin lehçesi.

2- Tunus şehri lehçesi [111].

3- Cezayir memleketinin muhtelif şehirlerinin lehçeleri.

4- Merrakeş memleketinin birkaç şehir ve nahiyesinin ve bahusus Tanca şehrinin lehçeleri.

5- Kendilerine dair birkaç malûmat istihsal edilen Sahrâ ve Vustâ ve Şarkî Afrika lehçeleri.

6- Malta lehçesi: Bu lehçenin hususî bir ehemmiyeti vardır. Zira, Normanların (Normannen) Malta'yı istilâ ettikleri tarihten yani 1090'dan itibaren, İslâm memleketlerinden tamamıyla ayrılmış Maltızlar, Hıristiyanlığı kabul etmişler ve lehçeleri, İtalyancanın tesiri tahtında kalmıştır. Malta lehçesi, edebiyata malik yegâne Arabî lehçesidir. İşbu lehçe, takriben altmış seneden beri Lâtin hurufuyla yazılmaktadır. [112]

ÜÇÜNCÜ FASIL

Arapça Edebiyatı

Arapça edebiyatı hakkında elsine-i ecnebiyyede yazılan başlıca âsâr bunlardır:

C. Brockelmann'ın iki ciltten ibaret *Geschichte der arabischen Litteratur*[53] eseridir ki 1898-1902'de Weimar-

---

[53] Kısa adıyla "*GAL*", cahiliye döneminden eserin telif edildiği tarihe kadar Arapça eser yazmış müelliflerin, bilim dallarına göre tasnif ve kendi içinde kronolojik olarak biyografisini, eserlerini, bunların şerh, muhtasar, zeyil gibi ilgili eserleri basım yer ve tarihleriyle, yazmaları da nüshalarıyla gösteren, ilgili kaynakları kaydeden bir müracaat kitabıdır (Weimar 1898-1902). Yazar, bu eseri ikmal etmek üzere *Supplementband*'ı yazmıştır. *Supplementband*, üç cilt hâlinde 1937-1942 yılları arasında, "*GAL*" de 1943-1949 yılları arasında Leiden'de yeniden yayınlanmıştır.

Eserin Arapçaya çevirisini Abdulhalîm en-Neccâr başlattı (3 cilt, 1959-1962). Onun ölümü üzerine çeviriyi Seyyid Ya'kûb Bekr ve Ramazân Abduttevvâb devam ettirdi (3 cilt, 1975-1977). Kalan kısım ise Mahmûd Fehmî Hicâzî ve ekibi tarafından sürdürüldü (I-IX, 1992-1995). Daha önce yapılan altı ciltlik çeviri, bu son çevirinin ilk üç cildini oluşturmuştur. Arapça çeviride asıl ve ek ciltlerdeki bilgiler birleştirmiş ve notlandırma yapılmıştır. (Eser hakkında bilgi için bkz. Kenan Demirayak, M.Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 2.bs., Erzurum 1995, 230-231; Mehmet Kanar, "Geschichte Der Arabischen Litteratur", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, 35-37).

Berlin'de tabolunmuştur. Ciltsiz olarak fiyatı 50 marktır.

C. Huart'ın[54] *Littérature arabe*[55] eseridir ki 1902 Paris'te tabolunmuştur. Ciltsiz olarak fiyatı 5 franktır.

Arapça edebiyatı tarihi, aksâm-ı âtiyyeye ayrılabilir:

Birinci Kısım: Milli Arapça edebiyatı: Bu kısım üç devre ihtiva eder. [113]

Birinci devre: Kable'l-İslâm yani câhiliyet devresi: Evvelce ağızdan ağza naklolunan ve bu devreye ait olan bedevîlerin müteaddit kasideleri ve muhtelif rivâyât, hicretin ilk asırlarında kaleme alınmıştır. Bu devrede yaşamış başlıca şairler; Antara,[56] İmruulkays,[57] Zuheyr,[58] en-Nâbiğa'dır.[59]

---

[54] *Clémant Imbault Huart (1854-1927):* Fransız doğubilimci. İstanbul konsolosluğu ve elçiliği, çeşitli kademelerde mütercimlik gibi görevlerden sonra bürokratlığı bırakarak tamamen doğubilim çalışmalarına yönelmiştir. *Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes* (:Fransa Yaşayan Doğu Dilleri Okulu)'te Türkçe, Arapça ve Farsça öğretim üyeliği yapmıştır. Birçok bilimsel kuruluşun üyeliğini yapmış, Türkiye dahil pek çok ülkeden plaket almıştır. Arap, Fars dil, edebiyat, kültür ve tarihi ile tasavvuf alanlarında sayısız kitap ve makale yazmıştır. Bazı eserleri, Almanca, İngilizce ve Türkçeye çevrilmiştir. (Bkz. el-Akîkî, *a.g.e.*, I, 212-216; S. Eyice, Huart, "Clémant Imbault", *DİA*, VIII, 262-264).

[55] Bu eserin ilk kısmı Cemal Sezgin tarafından *Arap ve Arap Dilinde İslâm Edebiyatı* (İstanbul, 1944) daha sonra tamamı yine Sezgin tarafından *Arap ve İslâm Edebiyatı* (Ankara 1971) adıyla Türkçeye çevrilmiştir. (Eser hakkında bilgi için bkz. Demirayak-Çöğenli, *a.g.e.*, 84-85).

[56] *Antara (ö. 610):* Antara bin Şeddâd el-Absî. Savaşlarda gösterdiği kahramanlıklarla ün yapan cahiliye dönemi Arap şairi. *Muallaka* sahibi olup hayatı etrafında büyük bir masal külliyâtı oluşmuştur. (Bkz. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, V, 269; *GAL*, I, 22; *Suppl.*, I, 45; *GAS*, II, 113-115).

[57] *İmruulkays (ö. 540):* Asıl adı, Cunduh bin Hucr el-Kindî'dir. *Muallaka* sahibidir. Divanı defalarca basılmıştır (Paris, Bombay, Mısır). (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 351-352; *GAL*, I, 24, *Suppl.*, I, 48-50; *GAS*, II, 122-126).

[58] *Zuheyr (ö. 627):* Zuheyr bin Ebî Sulmâ. *Muallaka* sahibi cahiliye şâiri. Divanı basılmıştır (Leiden 1888, Mısır 1323). (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, 86-87; *GAL*, I, 23, *Suppl.*, I, 47-48; *GAS*, II, 118-120).

[59] *en-Nâbiğa (ö. 604):* Ünlü cahiliye şâiri. Hîre ve Gassân kralları ile yakınlık kurmuştur. *Muallaka* sahibidir. Divânı, W. Ahlwardt tarafından hazırlan-

*İkinci devre: Hazreti Muhammed yani vakt-ı saâdet devresi*dir ki Kur'ân-ı Kerîm ile hadîs-i şerîften başka müteaddit şairlerin ve bahusus Hassân bin Sâbit,[60] Lebîd,[61] el-A'şâ,[62] Ka'b ibn Zuheyr'in[63] âsârı buna aittir.

*Üçüncü devre: Emevîler devresi*dir ki bunda hem bedevîlerin şiir usûlüne devam ve hem de diğer yeni nevi şiir icat olundu. Ömer bin Ebî Rebîa,[64] el-Ahtal,[65] Cerîr,[66] el-Ferezdak[67] devre-i mezkûrede yaşamış meşâhîr-i şuarâdır.

---

mış, Hartwig Derenbourg tarafından yayınlanmıştır (1844-1908, 1869, 1899). (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, III, 92; *GAL*, I, 92; *GAS*, II, 110-113).

[60] *Hassân bin Sâbit (ö. 54/674):* Peygamber şâiri lâkabıyla ünlenen Hassân, muhadram şâirlerdendir. Divânı defalarca basılmıştır. (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II, 188; *GAL*, I, 38; *Suppl.*, I, 67-68; *GAS*, II, 289-292).

[61] *Lebîd (ö. 41/661):* Ebû Akîl Lebîd bin Rebî'a el-Âmirî el-Mudarî. Muhadram şâirlerdendir. Dinî hikmet şiirleri söylemiştir. *Muallaka* sahibidir. Divânı, Viyana ve Leiden'de basılmıştır. (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 104; *GAL*, I, 36-37; *Suppl.*, 64-65; *GAS*, II, 126-127).

[62] *el-A'şâ (ö. 629):* Ebû Busayr Meymûn bin Kays el-Bekrî. *Muallaka* sahibi medih şâiridir. Divânı basılmıştır (R. Geyer, London, 1928; M. Huseyn, Kahire, 1950). (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VIII, 300-301; *GAL*, I, 37; *Suppl.*, I, 65-67; *GAS*, II, 130-133).

[63] *Ka'b bin Zuheyr (ö. 24/662):* Unlü cahiliye şâiri Zuheyr'in oğludur. Muhadram şâirlerdendir. Önceleri Peygamber'i hicveden şiirler söylemiş, ölüm emri verilince nazmettiği *Bânet Su'âd* adlı kasidesi sayesinde affedilmiş ayrıca Peygamber, şâire hırkasını hediye etmiştir. (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, VI, 81; *GAL*, I, 38-39; *Suppl.*, I, 68-70; *GAS*, II, 229-235).

[64] *Ömer bin Ebî Rebîa (ö. 93/711):* Ebu'l-Hattâb Ömer bin Ebî Rebîa el-Mahzûmî. Aşk şâiridir. Divânı bir çok kere basılmıştır (Leipzig 1893, Mısır 1893, M. M. Abdulhamîd 1952). (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, V, 211; *GAL*, I, 46; *Suppl.*, I, 76-77; *GAS*, II, 415-417).

[65] *el-Ahtal (ö.92/710):* Emevî dönemi Hıristiyan Arap şâiri. Emevîlerle yakınlık kurmuştur. Divânı basılmıştır (1891, 1905, 1922, 1938). (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, V, 318; *GAL*, I, 50-52; *Suppl.*, I, 83-84; *GAS*, II, 318-321).

[66] *Cerîr (ö. 114/733):* Emevî dönemi şâirlerindendir. Hicivde özellikle de dönemin şâirleri el-Ahtal ve el-Ferezdak'ı hicvetmekle meşhurdur. Divânı basılmıştır (Muhammed İsmâ'îl es-Sâvî, Kahire, 1935). (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II, 111; *GAL*, I, 57-59; *Suppl.*, I, 86-87; *GAS*, II, 356-359).

[67] *el-Ferezdak (ö. 114/732)*: Hemmâm bin Gâlib bin Sa'sa'a bin Mucâşi' ed-

İkinci Kısım: İslâm Arapça edebiyatı: Emevîlerin devresi, İslâm zamanına ait ise de, devre-i mezkûre yalnız Araplar, Arapçayı [114] edebiyat lisanı olarak istimal etmeye devam ettiklerinden o devre millî Arapça edebiyatına aittir. Abbâsîler zamanından itibaren ırken gayr-i Arab olan müellifler ve bahusus Acemler, Arapça yazmaya başladılar. İşte bunun içindir ki o zamandan itibaren Arapça edebiyatı milliyetini kaybederek bütün milel-i İslâmiyye edebiyatı olmuştur. Derece-i sâniyede olarak Arapça ile beraber elsine-i sâire ve bahusus Acemce ve Türkçe, edebiyât-ı İslâmiyyeye idhâl olunmuştur.

Abbâsîlerin zamanına ait bu kısım iki devreyi ihtiva eder:

Birinci devre: Hicretin tahminen 400. senesine kadar devam ederek Arapça edebiyatının en parlağıdır. Zira hem Ebû Nuvâs[68] ve el-Mutenebbî[69] gibi meşhur şâirler, bu devrede yaşamış hem de şiirden başka edebiyât-ı Arabiyyeyi teşkil eden bütün grupların en eski ve mühim âsârı bu devrede telif ve bahusus ulûm-ı şer'iyye ve lügaviyyeden maada tercüme ianesiyle ulûm-ı tabîiyye ve riyaziyye dahi tedvin olunmuştur. [115]

*İkinci devre: İslâm edebiyatının inhitât devresi*dir. Her ne kadar Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî[70] ve *Kasîde-i burde*'nin muharriri el-

---

Dârimî et-Temîmî. Emevî dönemi medih ve hiciv şâirlerindendir. Daha çok hiciv şâiri olarak ün yapmıştır. Divânı, basılmıştır (Paris 1870, Münih, 1900, Mısır, Lübnan). Ferezdak'ın ayrıca *Nekâ'izu Cerîr ve'l-Ferezdak* adlı eseri de biri indeks olmak üzere üç cilt hâlinde 1905-1912'de Leiden'de basılmıştır. (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, IX, 96-97; *GAL*, I, 52-57; *Suppl.*, I, 84-85; *GAS*; II, 359-363).

[68] *Ebû Nuvâs (ö. 198/813):* Abbasî döneminin içki şâiri lâkabıyla ün yapmış meşhur şâiridir. Divânı, Viyana, Mısır ve Beyrut'ta basılmıştır. (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, II, 240-241; *GAL*, I, 75-76; *Suppl.*, I, 114-118; *GAS*, II, 543-550).

[69] *el-Mutenebbî (ö. 354/965):* Ebu't-Tayyib el-Mutenebbî, hikmet, hayat felsefesi ve savaş konulu şiirleriyle ün yapmıştır, Divân sahibidir. (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 110-111; *GAL*, I, 86-87; *Suppl.*, I, 130-142; *GAS*, II, 484-498).

[70] *Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî (ö. 449/1057): el-Luzûmiyyât* adlı eseriyle tanınan Arap filozof ve şâir. (Bkz. ez-Ziriklî, *a.g.e.*, I, 150-151).

Bûsîrî[71] gibi meşhur şuarâ ve fünûnda iştihar eden ulema yetişmiş ise de, umumiyet itibariyle bu devrenin ilmen ve irfânen derecesi, birinci devreden dûn ve kesret-i âsâr nokta-i nazarından derecesi ise efzûndur.

Üçüncü Kısım: Memâlik-i İslâmiyyenin edebiyât-ı husûsiyyesi: Abbâsîler, 1258 senesinde Moğollar tarafından Bağdat'tan tardolunduktan sonra memâlik-i İslâmiyyenin vahdet-i edebiyyesi kısmen hitam bulmuştur. O zamandan itibaren her bir memleket-i İslâmiyyede -evvelce Endülüs'te olduğu gibi- edebiyat, bir dereceye kadar müstakil bir sûrette inkişâf etmiştir.

Bu kısım üç devreyi havidir:

Birinci devre: Osmanlıların Mısır'ı fethettikleri zaman yani 1517 senesine kadar güzerân olan müddet: Bu devrede Arapça edebiyatının en mühim merkezi, Mısır idi. [116]

İkinci devre: Fransızların Mısır'a olan seferlerine yani 1798 senesine kadar geçen müddet: Bu devrede, Mısır'dan başka, İstanbul dahi âlem-i edebiyâtta mühim bir rükün olmaya başlamıştır.

Üçüncü devre: 1798'den zamân-ı hâzıra kadar devam eden müddet: Bu devrede elsine-i İfrenciyyeden Arapçaya yapılan tercümelerin faaliyeti yüzünden asıl Arapça edebiyatı tamamıyla inhitat etmiştir.

Arapça edebiyatının başlıca grupları ile her bir grubun en eski ve en mühim âsârı ber-vech-i zîr tadat olunur:

---

[71] *Ebû Abdillâh Şerefuddîn Muhammed bin Sa'îd bin Hammâd bin Muhsin el-Bûsîrî (ö. 695/1296?):* Hazreti Peygamber için yazdığı kasidelerle üne kavuşan Arap şâiri. Arap edebiyatında ünlü *el-Kevkebu'd-durriyye fî medhi hayri'l-beriyye* (Kasîdetu'l-burde) adlı 160 beyitlik kasidenin sahibidir. Bu kasidenin Arapça, Rusça, Berberce ve Türkçe gibi pek çok dilde yazılmış 90'ın üzerinde şerhi vardır. Kaside İngilizce, Fransızca, Almanca, Farsça, İtalyanca gibi birçok dile çevrilmiştir. Türkçede de çeşitli çevirileri vardır. (Bkz. Mahmut Kaya, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", *DİA*, VI, İstanbul 1992, 468-470.

1- Tefsîr-i şerîf: En eski ve en hacimli tefsirlerden biri ve aynı zamanda el-yevm mevcut olan en eski tefsir, et-Taberî'ninkidir (hicretin 310/923 senesinde vefat etmiştir).[72] En meşhur ve en büyük hüküm ve itibarı haiz olan tefsir, el-Kādî el-Beydâvî'nin (685/1286 senesinde vefat etmiştir) tefsiridir. [117] Kādî-yı müşârünileyh, ez-Zemahşerî'nin (538/1143 senesinde vefat etmiştir) tefsirini tadil ederek eserini telif etmiştir. Küçük hacimli tefsirlerin en ziyade müstamel olanı, el-Mahallî (864/1459 senesinde vefat etmiştir) ile es-Suyûtî'nin (911/1505 senesinde vefat etmiştir) *Tefsiru'l-Celâleyn* tesmiye olunan tefsiridir.

2- Hadîs-i şerîf (Tradition): En eski zamanlarda ehâdîs-i şerîfe, tesâmu' tarîkiyle naklolunmuştur. En evvel tahriren zapt edilmiş olan ehâdîs, sîret-i nebeviyyeye taalluk edenlerdir. Fıkha müteallik hadisler ile fetâvânın el-yevm mevcut olan en eski külliyesi, Mâlik ibn Enes (179/795 senesinde vefat etmiştir) tarafından *el-Muvatta'* namıyla kaleme alınan külliyedir. Bundan daha meşhur ve daha büyük hüküm ve itibarı haiz olan külliyât, *Sıhâh-ı erba'a* külliyelerdir ki câmi'leri, el-Buhârî (256/870 senesinde vefat etmiştir), Muslim (269/882 [261/875] senesinde vefat etmiştir), Ebû Dâvûd (275/888 senesinde vefat etmiştir), et-Tirmizî [118] (279/892 senesinde vefat etmiştir)'dir. *Sıhâh-ı erba'a*'da bulunan hadisler ile diğer hadislerin en mühimleri, el-Beğavî'nin (516/1122 senesinde vefat etmiştir) *Mesâbîhu's-sunne* kitabında cemolunmuştur. Alfabe sırasıyla tertip olunan ve kesîrü'l-istimâl olan külliye, bâlâda zikri sebkat eden es-Suyûtî'nin *el-Câmi'u's-sağîr* namındaki külliye[si]dir.

3- Fıkıh (Recht): Eimme-i erba'a yani Ebû Hanîfe (150/767 senesinde vefat etmiştir), Mâlik ibn Enes (179/795'te vefat etmiştir), eş-Şâfi'î (204/820'de vefat etmiştir), İbn Hanbel (241/855) fıkha müteallik âsâr bırakmamışlardır.

---

[72] et-Taberî'nin vefatı, metinde sehven hicri 330 olarak gösterilmiştir, düzeltme tarafımızdan yapılmıştır.

Hanefîlerin mühim fıkıh kitaplarının en eskisi, eş-Şeybânî'nin (189/804 senesinde vefat etmiştir) *el-Câmi'u'l-kebîr* namındaki eseridir. Ebû Yûsuf'un (182/798'de vefat etmiştir) *Kitâbu'l-harâc* nam eseri fevkalâde bir ehemmiyet-i târîhiyyeyi haiz olduğundan zikrolunmaya şâyândır. Malikîlerin en mühim fıkıh kitabı, [119] Ebû Zeyd el-Kayrevânî'nin (386/996 senesinde vefat etmiştir) *er-Risâle* nam eseridir. Şâfiîlerin mühim fıkıh kitaplarının en eskisi, eş-Şirâzî'nin (476/1083 senesinde vefat etmiştir) *et-Tenbîh;* ve en müstameli en-Nevevî'nin (676/1277'de vefat etmiştir) *Minhâcu't-tâlibîn* nam eseridir.

*4- **Kelâm (Dogmatik):*** Kelâmın münşii, el-Eş'arî'dir (324/936 senesinde vefat etmiştir).[73] Kelâmın en meşhur üstadı, el-Gazâlî (505/1111 senesinde vefat etmiştir) olup eserlerinin en meşhuru, *Tehâfutu'l-felâsife* ve *İhyâu'l-'ulûm*'dur. En ziyade müstamel akaid kitaplarının muharrirleri, en-Nesefî (537/1142'de vefat etmiştir) ve es-Senûsî'dir (892/1486'da vefat etmiştir).

*5- **Tasavvuf (Mystik):*** Eski tasavvuf kitaplarının en mühimleri, kısmen Fârisî lisanında ve kısmen Türkçede yazılmış olduklarından Arap edebiyatında tasavvuf o kadar büyük bir ehemmiyeti haiz değildir. [120]

*6- **Sîret-i Nebeviyye (Propheten biographie):*** El-yevm mevcut olan en eski sîret-i nebeviyye eseri, Muhammed bin İshâk'ın (151/768 senesinde vefat etmiştir) tahrir ve İbn Hişâm'ın (218/833 senesinde vefat etmiştir) tadil ettiği *es-Sîre* nam eserdir. Sîret-i nebeviyye ile ashâb-ı kirâmın terâcüm-i ahvâlini havi en eski kitap, İbn Sa'd'ın (230/845 senesinde vefat etmiştir) *et-Tabakât* nam eseridir.

*7- **Tarih (Geschichte):*** Tarih kitaplarının adedi fevkalâde çok olduğundan burada yalnız en mühimlerinin bir kısmını

[73] el-Eş'arî'nin vefatı metinde hicri 260 olarak gösterilmiştir, düzeltme tarafımızdan yapılmıştır.

zikrediyoruz. En eskisi, hem tarihin hem de eski Arapça nesir lisanının en mühim mahezlerinden birini teşkil eden et-Taberî tarihidir. et-Taberî'den sonra gelmiş el-Mes'ûdî (345/956 senesinde vefat etmiştir) tarihe müteallik müteaddit eserler yazmıştır. Muahhar zamanda yazılmış en mühim tarihler, İbnu'l-Esîr'in (630/1232 senesinde [121] vefat etmiştir) ve bahusus usûl ve fen dairesinde ileriye doğru atılmış mühim bir hatve teşkil eden İbn Haldûn'un (808/1406 senesinde vefat etmiştir) tarihleridir. Zikri sebkat eden umumî tarihlerden başka, muhtelif memleketlerin tarihleri ile hükümdarlarının terâcüm-i ahvâlini hâkî tevârih pek çoktur. Mısır tarihinden bahis el-Makrizî'nin (845/1441 senesinde vefat etmiştir) *el-Hitat* nam eseri ehemmiyet-i mahsûsayı haizdir.

8- Tarihe müteallik fünun: İlm-i ricâl yani hadislerin esânîdinde zikrolunan zevâtın tercüme-i hâlleri bu gruba dahildir. Bu mevzu hakkında yazılan başlıca eserler, İbn Esîr'in (630/1233 vefatı) *Usdu'l-gâbe* ve İbnu'l-Hacer'in (812/1409 vefatı) *el-İsâbe* kitaplarıdır. Başka türlü terâcüm-i ahvâl dahi cem ve tedvin olunmuştur. Alfabe sırasıyla tertip olunan bu gibi külliyelere *tezâkir* ve tarih sırasıyla tertip olunanlara da *tabakāt* denir.

Yâkût'un (626/1229 senesinde vefat [122] etmiştir) *İrşâdu'l-erîb* ve en-Nevevî'nin (676/1277 vefatı)[74] *Tehzîbu'l-esmâ'* âsârı tezâkire misaldir. *İrşâdu'l-erîb*'de ulemâ, şuarâ ve hattâtînin tercüme-i hâlleri zikrolunmuştur. İbn Hallikân'ın (681/1282 senesinde vefat etmiştir) *Vefeyâtu'l-a'yân*'ı tabakāta misaldir. Bu eserin müteaddit zeyilleri vardır. *Vefeyâtu'l-*

[74] Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahyâ en-Nevevî'nin vefâtı, yukarıda 676/1277 şeklinde gösterilmekle beraber burada sehven 631/1233 olarak gösterilmiştir. Ancak 631/1233, en-Nevevî'nin vefât tarihi değil, doğum tarihidir. Dolayısıyla metinde tarafımızdan düzeltme yapılmıştır. (en-Nevevî hakkında bkz. N. Heffening, "Nevevî" *İA*, IX, 222-223).

a'yân'da her fende şöhret bulmuş zevâtın esamisi mezkûrdur. Bundan başka bir fende şöhret bulmuş zevâtın esamisini havi müteaddit kitaplar daha vardır ki başlıcaları, İbn Kuteybe'nin (276/889 senesinde vefat etmiştir)[75] *Tabakâtu'ş-şu'arâ*'sı ile es-Suyûtî'nin *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn* ve İbn Ebî Useybi'a'nın (668/1270 senesinde vefat etmiştir) *Uyûnu'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ'* ve İbnu'l-Kıftî'nin (646/1248 senesinde vefat etmiştir) *Târîhu'l-hukemâ*'sı tıbba müteallik tabakât eserleridir.

Terâcüm-i ahvâl ve isimlerin eşkâli (hareke ve mana) nokta-i nazarından hâiz-i ehemmiyet bir nevi eser vardır ki ism-i hâslardan bahistir. En mühimi, es-Sem'ânî'nin (562/1166 senesinde vefat etmiştir) *el-Ensâb* nam kitabıdır. [123]

9- Coğrafya: En mühim coğrafya eseri, Yâkût'un *Mu'cemu'l-buldân* nam coğrafya lügatidir. Bu eser, yalnız coğrafya nokta-i nazarından değil, şehir isimlerinin imlâlarını zapt ve irâe ettiği için lisan nokta-i nazarından dahi hâiz-i ehemmiyettir. Alfabe sırasıyla tertip olunmayıp memleket itibariyle tertip olunan veya bir seyahati tasvir eden coğrafya kitaplarının en mühimleri, Leiden'de, de Goeje tarafından neşrolunmuş bir külliyede cemolunmuştur.

10- Şiir (Poesie): Her bir şâir divânından maada bir takım şiir külliyâtı vardır ki en eskisi, Ebû Temmâm'ın (230/844 senesinde vefat etmiştir) cemettiği *el-Hamâse* kitabıdır. En büyük hacimli iki külliye, es-Se'âlibî'nin[76] (429/1038 senesinde vefat etmiştir) *Yetîmetu'd-dehr* kitabı ile Ömer el-Bağdâdî'nin (1093/1682) *Hizânetu'l-edeb* kitabından ibarettir. Şiire müteallik fünûn [124] meyanında secide yazılan

[75] İbn Kuteybe'nin vefâtı, metinde sehven 213 olarak gösterilmiş, düzeltme tarafımızdan yapılmıştır. "Edeb" kısmında ise görüleceği üzere 276/889 olarak gösterilmiştir.

[76] Ebû Mansûr Abdulmelik b. Muhammed es-Se'âlibî'nin ismi metinde sehven es-Sa'lebî şeklinde kaydedilmiştir, düzeltme tarafımızdan yapılmıştır.

"makāmât" fenni hâiz-i ehemmiyettir. "Makāmât" fenni (kunstform) mucidi, el-Hemedânî (398/1007 senesinde vefât etmiştir) ve en büyük mümessili, el-Harîrî'dir (516/1122 senesinde vefât etmiştir). Bundan başka, avama mahsus hikâyât vardır ki en meşhuru, zikri geçen *Elf leyle ve leyle*'dir.

11- Edeb: Edeb, lügatte terbiye demektir. Fenn-i edeb; şiir, Arap rivâyâtı, durûb-ı emsâl, nevâdir ve tarihe müteallik terbiye bahislerini câmidir. Bu mevzulardan kâtibe yani münşîye lâzım olanlarını havi kitapların en mühimi, İbn Kuteybe'nin[77] (276/889 senesinde vefât etmiştir) *Edebu'l-kâtib* eseridir.

Arap rivâyâtıyla eş'ârının en hacimli ve hem târîh-i medeniyet ve hem de lisan nokta-i nazarından fevkalâde ehemmiyeti haiz "edeb" külliyesi, Ebu'l-Ferec el-Isfahânî'nin (356/967 senesinde vefât etmiştir) *el-Ağânî* eseridir. Her fenne taalluk eden "edeb" kitaplarının [125] en eskileri, el-Muberred'in (285/898 senesinde vefât etmiştir) *el-Kâmil* eseri ile İbn Abd Rabbihi'nin (328/940 senesinde vefât etmiştir) *el-İkdu'l-ferîd* eseridir. Muhtelif mevzular hakkında küçük risaleler yazan eski muharrirlerin en meşhuru, el-Câhız'dır (255/869 senesinde vefât etmiştir).

12- Sarf ve nahiv: Arap sarf ve nahvinin en eski iki merkezi, Basra ile Kûfe idi. Tetebbuât-ı sarfiyye ve nahviyyenin faaliyeti bilâhare Bağdat'a intikal etti. "Basra sarfiyyûnu"nun en meşhuru, Sîbeveyhî (181/797 senesinde vefât etmiştir) idi. *el-Kitâb* namındaki eseri, el-yevm mevcut olan bilcümle Arap sarf ve nahiv âsârının en eskisi ve son zamanlarda telif edilen âsârın esasıdır. Müteahhar "sarfiyyûn" Sîbeveyhî'nin sistemini tadil eylemişlerdir. En meşhuru, ez-Zemahşerî'dir ki *el-Mufassal* namında bir eser yazmıştır. Kûfe ulemâsı, sarf ve nahvin inkişâfı sahasında o kadar te-

[77] Metinde imlâ, "İbnu'l-Kuteybe" şeklinde gösterilmiştir, düzeltme tarafımızdan yapılmıştır.

meyyüz etmediklerinden âsârından hemen hiçbir şey kalmamıştır. [126]

13- Lügat: Arapça lügatlerin en eskileri el-yevm mevcut değildir. Lügate müteallik küçük risalelerin en eskileri ve en mühimleri, el-Asma'î (216/831 senesinde vefât etmiştir) tarafından kaleme alınmıştır. Arapça lügatlerinin en mühimleri, el-Cevherî'nin (392/1001 senesinde vefât etmiştir) *es-Sihâh* ve el-Fîrûzâbâdî'nin (817/1414 senesinde vefât etmiştir) *el-Kāmûsu'l-muhît* nam eserleridir. En büyük hacimli lügatler, İbn Manzûr'un (711/1311 senesinde vefât etmiştir) *Lisânu'l-Arab* nam lügati ile el-Murtezâ ez-Zebîdî (1205/1790 senesinde vefât etmiştir) tarafından telif olunmuş *Tâcu'l-'arûs* nam, *Kāmûs*'un şerhidir. Mezkûr umumî lügatlerden maada, bir takım hususî lügatler ve bahusus Kur'ân-ı Kerîm'e ve hadîs-i şerîfe mahsus lügatler vardır ki en meşhuru, İbnu'l-Esîr'in (606/1210 senesinde vefât etmiştir) [78] *Kitâbu'n-nihâye* nam eseridir.

14- Felsefe: Arap felsefesi, Yunan felsefesinden neş'et etmiş ve Yunan felsefesini Garb'a tanıttırmış olduğundan fevkalâde hâiz-i ehemmiyettir. [127] En meşhur İslâm feylesofları, el-Kindî (252/866 senesine doğru vefât etmiştir)[79], el-Fârâbî (339/950 senesinde vefât etmiştir), İbn Tufeyl (581/1185 senesinde vefât etmiştir), İbn Rüşd'dür (595/1198 senesinde vefât etmiştir). Hicretin IV. asrında felsefe ilmini tamîm etmeye bezl-i gayret eden İhvânu's-Safâ cemiyeti kesb-i şöhret etmiştir.

15- Tıp: En eski Arap tıp âsârı, Yunancadan tercüme edilmiştir. Mütercimlerin bazıları ve bahusus Kostâ bin

---

[78] Ebu's-se'âdât Mecduddîn el-Mubârek b. Esîruddîn Muhammed bin Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî'nin vefatı, metinde 544/1149 olarak gösterilmiş, düzeltme tarafımızdan yapılmıştır. (İbnü'l-Esîr hakkında bkz. Ali Osman Koçkuzu, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, XXI, 28-29).

[79] el-Kindî'nin vefatı, metinde 210/825 olarak gösterilmiştir, düzeltme tarafımızdan yapılmıştır.

Lûkâ (220/835 senesinde vefât etmiştir) ile Huneyn ibn İshâk Arapçaya kütüb-i tıbbiyye tercüme ettikleri gibi, Arapçada tıbbî eserler dahi telif etmişlerdir. En mühim Arapça tıp âsârından madut olan ve fenn-i mezkûrun Garb'da inkişâfı üzerine fevkalâde büyük bir tesir icra eden iki külliye vardır ki onlar da er-Râzî'nin (311/923 senesinde vefât etmiştir) *el-Hâvî* ve İbn Sînâ'nın [128] (428/1037 senesinde vefât etmiştir) *el-Kānûn fi't-tıb* nam eserleridir.

16- Kitâbiyât (Enzyhlopädie): Bu fende en ziyade yed-i tûlâ sahibi olanlar, İbnu'n-Nedîm (385/995 senesinde vefât etmiştir) ile Hacı Halife yani Kâtip Çelebi'dir (1068/1657'de vefât etmiştir). Birincisi *el-Fihrist* ve ikincisi *Keşfu'z-Zunûn* eserlerini yazmıştır. [129]

Altıncı Bâb

Asıl Sâmîce

ASIL SÂMÎCE

Elsine-i Sâmiyye, saydığımız tertip veçhile tarihe girmiştir. Elsine-i Sâmiyyeyi tekellüm eden akvâmdan her birinin, tertip sırasıyla tarihe girmesi keyfiyeti, bazen kendi kitâbelerinden bazen Akkadca ve Mısırca kitâbelerden veya *Ahd-i Atîk*'ten istidlâl olunur. Bâlâda zikrolunduğu veçhile Akkadca, kitâbeler marifetiyle tahminen kable'l-mîlâd 2500 senesinden beri malûmdur.

Kenanca el-yevm mevcut kitâbelerinin, kable'l-mîlâd 1000 senesinden evvel bir zamana ait olmasına rağmen Hammurabi'nin mensup olduğu Amurru kavminin dahi Kenânî bir kavim olduğu ba'îdü'l-ihtimâl değildir. Böyle ise Amurrulular yani Kenânîler, kable'l-mîlâd 2000 senesine doğru el-Cezîre'de ve Babilistan'da bulunmuş olsalar gerektir. Aramîlerin en eski izleri, [130] tahminen kable'l-mîlâd 1400 senesinde hatt-ı mıhî âsârında müşahede olunur. Kendi lisanlarının en eski âsârı ise daha yeni bir zamana yani bâlâda söylendiği gibi kable'l-mîlâd VIII. asra aittir.

Araplar hem hatt-ı mıhî âsârında hem de Amelek namıyla *Ahd-i Atîk*'te zikrolunurlarsa da, o eski zamandaki Araplar, Arabistan'ın hududu hâricine henüz çıkmamışlar idi.

Araplar kable'l-mîlâd V. asırdan itibaren Suriye ve Babilistan'a gitmeye başlamışlardır. Nabat memleketinin sekenesinin ekseriyetle Arap olduğunu bâlâda gördük. Hicretten itibaren Araplar, Asya ile Afrika'nın ve bir müddet sonra Avrupa'nın büyük bir kısmını istilâ etmişlerdir. Habeşlilerin tarihteki en eski izlerine yukarıda zikrolunduğu gibi kable'l-mîlâd IV. asra ait bir kitâbede tesadüf olunur.

Akvâm-ı Sâmiyyenin kable't-târîh bir zamanda bir kavim teşkil ederek bilâhare müteaddit gruba ayrıldığını ve her grubun lisanı, husûsî bir inkişâfa dûçâr olduğu, elsine-i Sâmiyyenin [131] yekdiğeriyle olan karâbetinden istintaç olunur. Asıl Sâmîceyi tekellüm eden mezkûr kavmin lisanında ihtimal ki küçük lehçe farkı bulunur idi.

Sâmîlerin yurtları ile yurtlarından hicret ettikleri vakit, takip ettikleri istikamet hakkında başlıca iki nazariye vardır.

Birinci Nazariye: Sâmîler, şimâlden yani Toros civarından cenûba doğru hicret ederek evvelemirde onların bir kısmı Mısır'a, diğer bir kısmı yani Akkadlıların Babilistan'a ve el-Cezîre'ye ve kısmen Suriye ve Filistin'e ve bilâhare Arapların Arabistan'a girdikleri ve sonra Habeşlilerin Arabistan'dan karşı yakaya geçtikleri farzolunur. Babilistan tarihinde bazı noktalar ile bir dereceye kadar Aramlıların en eski izlerinin şimalde bulunduğunu az çok gösterir. Hem âsâr-ı mıhîye ve hem de *Ahd-i Atîk* bu nazariyenin başlıca hüccetini teşkil ederler. [132]

İkinci Nazariye: Akvâm-ı Sâmiyyenin yurdu, Arabistan olduğu; ve belki iklim tebeddülâtı sebebiyle oradan hicret etmeye mecbur oldukları ve Habeşlilerden maada diğer Akvâm-ı Sâmiyyenin cenûbdan şimâle doğru hicret ettikleri ve Habeşlilerin doğrudan doğruya Yemen'den karşı yakaya geçtikleri nazariyesi, el-yevm en ziyade kabul olunan nazariyedir. Arapların Arabistan'dan hicret etmeleri, şüphesiz; ve Aramlıların aynı tarzda bedevî olarak Arabistan'dan çıkmaları ba'îdü'l-ihtimâl olmaması keyfiyeti, bu nazariye-

nin başlıca hüccetidir. Sâmîlerin Arabistan'a başka yerden gelip gelmedikleri meselesine gelince, onların başka yerlerden geldiklerini farz ettiren iki zan vardır:

Birinci Zan: Sâmîler, tarihî bir zamanda Arabistan'dan infikâk ettikleri ve fakat aslî vatanları, Mısr-ı ulyâ olduğu farz olunur. Elsine-i Sâmiyyenin Mısırca ve Afrika'nın bazı lisanları ile olan karâbeti, bu nazariyenin başlıca hüccetini teşkil eder. Sarf nokta-i nazarından Mısırca ve bahusus Eski Mısırca, Elsine-i Sâmiyyeye çok benzer. Lügat cihetinden ise karâbet bi'n-nisbe azdır. [133] Bunun sebebini Mısırcanın aslen Elsine-i Sâmiyyeden olduğu hâlde bilâhare uğradığı tebeddülât-ı savtiyye yüzünden kelimelerinin tamamıyla değişmiş olmasında aramalı.

Hâmîce (Hamitisch) denilen ve Elsine-i Sâmiyye ile bahusus sarf cihetinden cüz'î bir karâbeti olan elsine bunlardır:

Birinci grup: Şimâlî Afrika'da tekellüm olunan Berberce.

İkinci grup: Afrika'nın vasat-ı şarkîsinde tekellüm olunan Kuşîcedir. Hâmîcenin aslen elsine-i Sâmiyyeye ait olduğu muhtemel değildir. Hâmîce grubunun elsine-i Sâmiyye ile olan karâbeti elsine-i Sâmiyyenin, elsine-i Hâmiyye üzerine icra ettiği tesirâtın neticesinden neş'et eder.

İkinci Zan: Elsine-i Sâmiyye ile elsine-i Hindu-Germaniyye arasında bir karâbet var gibi görünüyor. Bu, gayet eski bir zamanda Hindu-Germenler ile Sâmîlerin aynı yerde bulunduklarına bir delil olabilir. Bu yer, Hindu-Germenlerin ikamet ettikleri yere göre Avrupa'nın cenûb-ı şarkîsinde yahut Asya'nın vasatında olsa gerektir.

KAYNAKÇA

Albrecht, K., *Neuhebräische Grammatik,* Münih 1913.

Baumstark, A., *Die Chrisltichen Literaturen des Orients,* I-II, Leipzig 1911.

Beer, G., *Hebräische Grammatik,* I-II, Leipzig 1916.

Belot, J. B., *Vocabulaire arabe-français,* 3. b., Beyrut 1911.

Bergsträsser, G., *Neuaramäische Märchen,* I-II. Leipzig 1915.

Brockelmann, C., *Geschichte der arabischen Litteratur,* I-II, Weimar-Berlin1898-1902.

---------, *Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen,*I-II, Berlin 1908, 1913.

---------, *Kurzgfasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen,* Berlin 1908.

---------, *Lexicon Syriacum,* Berlin 1895.

---------, *Semitische Sprachwissenschaft,* Leipzig 1906.

---------, *Syrische Grammatik,* 3. b., Berlin 1912.

Brünnow, R., *A Classified List of All Simple and Compound Cuneiform Ideographs,* Leiden 1887-1897.

Caspari, C., *A Grammar of The Arabic Language,* I-II, çeviren: W. Wright, 3. b., Leiden 1896-1898.

Chabot, J., *Les Languages et les littératures aramisches,* 1910.

Cornill, C. H., *Einleitung in die Kanonichen Bücher des Alten Testaments*, 7. b., 1913.

Dalman, G. H., *Aramäisch-neuhebräisches chald Wörterbuch zu Targum Talmud und Midrasch*, Frankfurt 1901.

---------, *Grammatik des jüdisch-palästinischen aramäisch*, 2. b., Leipzig 1905.

Delitzsch, Frd., *Assyrische Grammatik*, 2. b., Berlin 1906.

---------, *Assyrische Lesestücke*, 5.b., Leipzig 1912.

---------, *Assyrisches Handwörterbuch*, Leipzig 1896.

---------, *Grundzüge der Sumerischen Grammatik*, Leipzig 1914.

---------, *Kleine Sumerische Sprachlehre*, Leipzig 1914.

---------, *Sumerische Lesestücke*, baskıda, Leipzig.

---------, *Sumerisches Glossar*, Leipzig 1914.

Die Christlichen Literaturen Des Orients, Leipzig 1907.

Die Kultur der Gegenwart: Die Orientalischen Literaturen, (C. Bezold, H. Gunkel, Th. Nöldeke, M. J. de Goeje), Leipzig 1906.

Die Literaturen des Orients, Leipzig 1907.

Dillmann, A., *Grammatik der ätthiopischen Sprache*, Leipzig 1899.

---------, *Lexicon linguae Aethiopica*, Leipzig 1865.

Dozy, R. P. A., *Supplément aux dictionnaires Arabes*, I-II, Leiden 1881 .

Driver, S. R., *Introduction to the Literature of the Old Testament*, 7.b., Edinburhg 1898.

Duval, R., *Les Aucienucs Littératures Chretiennes*, 3. b., Paris 1907.

Gesenius, W., *Hebräische Grammatik*, tadil ve ikmal: E. Kautzsch 28. b., Leipzig 1909.

---------, *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch*, tadil: F. Buhl, 16. b., 1915.

Howell, M., *A Grammar of the Classic Arabic Language*, Allahabad 1880-1911.

Huart, C., *Littérature arabe,* Paris 1902.

Jastrow, M., *Dictionary of the Targumim the Talmud Babli and Jerushalmi and the Midrashic Literature,* New York 1886-1903.

Kautzsch, E., *Die Heilige Schrift des Alten Testaments,* 3. b., Tubingen 1909-1910.

Lane, E. W., *Arabic-English Lexicon,* I-IIIV, London 1863-1893.

Levy, J., *Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim,* Leipzig 1881.

---------, *Neuhebräisches und Chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim,* I-IV, Leipzig 1876-1889.

Lidzbarski, M., *Handbuch der nordsemitischen Epigraphik,* I-II, Weimar 1898.

Margolis, M. L., *Lehrbuch der aramäischen Sprache des babylonischen Talmuds,* Münih 1910.

Meissner, B., *Die Keilschrift,* Leipzig 1913.

---------, *Kurzgefasste Assyrische Grammatik,* Leipzig 1907.

---------, *Seltene Assyrische Jokeogramme,* Berlin 1906-1909.

Meyer, Ed., *Geschichte des Altertums,* (c. 1, kısım, 2), 3.b., Stuttgart 1912.

Muss-Arnolt, W., *Assyrisch-Englisch-Deutsches Handwörterbuch,* Berlin 1905.

Nöldeke, Th., *Die semitischen Sprachen,* 2.b., Leipzig 1899.

---------, *Kurzgefasste Syrische Grammatik,* 2. b., Leipzig 1898.

---------, *Mandäische Grammatik,* Halle 1875.

Paine-Smith, J., *Thesaurus Syriacus,* I-II, 1879, 1897

Pedro de Alcala, *İspanyolca Arapça Lügat*

Pflugk-Harttung, J. von, *Weltgeschichte, Geschichte des Orients* (C. Bezold, C. Brockelmann), Berlin.

Präetorius, F., *Grammatica Aethiopica,* Leipzig 1886.

Schiffer, S., *Die Aramäer,* Leipzig 1911.

Socin, A., *Arabische Grammatik,* tadil: C. Brockelmann, 7.b., Berlin 1913.

Steuernagel, C., *Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testamen,*1912.

Strack, H. L., *Einleitung in der Talmud,* 4. b., Leipzig 1908.

----------, *Grammatik des Biblisch-Aramäischen,* 5. b., Münih 1911.

----------, *Hebräische Grammatik,* 10.b., Münih 1911.

Ungnad, A., *Babylonisch-Assyrische Grammatik,* Münih 1907.

----------, *Syrische Grammatik,* Münih 1913.

Weber, O., *Die Literatur der Babylonier und Assyrer,* Leipzig 1907.

Winckler, H, *Auszug aus der vorderasiatischen Geschichte,* Leipzig 1905.

Winter, Z., A. Wuensche, *Die Jüdiche Litteratur seit alt Schluss des Kanons,* I-III, 1894-1896.

DOĞULU KAYNAKLAR

Beğavî, el-, *Mesâbîhu's-sunne.*

Bûsîrî, el-, *Kasîde-i burde.*

Cevherî, el-, *es-Sıhâh.*

Ebû Temmâm, *el-Hamâse.*

Ebû Yûsuf, *Kitâbu'l-harâc.*

Ebû Zeyd el-Kayrevânî, *er-Risâle.*

Ebu'l-Ferec el-Isfahânî, *el-Ağânî.*

Elf leyle ve leyle.

Fîrûzâbâdî, el-, *el-Kâmûsu'l-muhît.*

Gazâlî, el-, *İhyâu'l-'ulûm.*

Gazâlî, el-, *Tehâfutu'l-felâsife.*

Hacı Halife (Katip Çelebi), *Keşfu'z-zunûn.*

İbn Abdurabbihi, *el-'Ikdu'l-ferîd.*

İbn Ebî Useybi'a, *Uyûnu'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ'.*

İbn Esîr, *Usdu'l-gâbe.*

İbn Hallikân, *Vefeyâtu'l-a'yân.*

İbn Kuteybe, *Edebu'l-kâtib.*

İbn Kuteybe, *Tabakâtu'ş-şu'arâ'*.
İbn Kuzmân, *Dîvân.*
İbn Manzûr, *Lisanu'l-Arab.*
İbn Sa'd, *et-Tabakât.*
İbn Sînâ, *el-Kânûn fit-tıb.*
İbnu'l-Esîr, *Kitâbu'n-nihâye.*
İbnu'l-Hacer, *el-İsâbe.*
İbnu'l-Kıftî, *Târîhu'l-hukemâ'*.
İbnu'n-Nedîm, *el-Fihrist.*
Mahallî, el-, es-Suyûtî, *Tefsiru'l-Celâleyn.*
Makrizî, el-, *el-Hitat.*
Mâlik ibn Enes, *el-Muvatta'*.
Muberred el-, *el-Kâmil.*
Muhammed bin İshâk, *es-Sîre, tadîl:* İbn Hişâm.
Murtezâ, el-, ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'arûs.*
Nevevî, en-, *Minhâcu't-tâlibîn.*
Nevevî, en-, *Tehzîbu'l-esmâ'*.
Ömer el-Bağdâdî, *Hizânetu'l-edeb.*
Râzî, er-, *el-Hâvî.*
Se'âlibî, es-, *Yetîmetu'd-dehr.*
Sem'ânî, es-, *el-Ensâb.*
Sîbeveyhi, *el-Kitâb.*
Suyûtî, es-, *el-Câmi'u's-sağîr.*
Suyûtî, es-, *Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn.*
Şeybânî, eş-, *el-Câmi'u'l-kebîr.*
Şirâzî, eş-, *et-Tenbîh.*
Şirbînî, eş-, *Hezzu'l-kuhûf.*
Yâkût, *İrşâdu'l-erîb.*
Yâkût, *Mu'cemu'l-buldân.*
Zemahşerî, ez-, *el-Mufassal.*

BİBLİYOGRAFYA VE KISALTMALAR

Abbûdî, Henri S., *Mu'cemu'l-hadâreti's-Sâmiyye*, yy. 1988.

Abdulmecîd Âbidîn, *el-Medhal ilâ dirâseti'n-nahvi'l-Arabiyyî alâ dav'i'l-luğâti's-Sâmiyye*, Kahire 1951.

Abdurrahmân Eyyûb, *el-Arabiyye ve lehecâtuhâ*, Kahire 1968.

Adıvar, Abdülhak Adnan, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943.

el-Akîkî, Necîb, *el-Musteşrikūn*, I-III, 4.bs., Kahire.

Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, Ankara 1998.

Alî Cevâd, *el-Mufassal fî târîhi'l-Arab kable'l-İslâm*, I-X, 2.bs., Beyrut 1976-1978.

Aydın, Edip: "Süryanî Dili ve Edebiyatına Genel Bir Bakış", çev. Osman Deniztekin, *Varlık*, Nisan 1997, sayı 1075, ss. 28-32.

Aylân, Seyyid Suleymân, *en-Nahvu'l-mukāren beyne'l-Arabiyye ve'l-İbriyye*, Kahire 2002.

Aynî, Mehmed Ali, *Dârulfünun Tarihi*, İstanbul 1927.

Ba'lbekî, Remzî Munîr, *el-Kitâbetu'l-Arabiyye ve's-Sâmiyye*, Beyrut 1981.

Ba'lbekî, Remzî Munîr, *Fıkhu'l-Arabiyyeti'l-mukārenu: Dirâsât fî asvâti'l-Arabiyye ve sarfihâ ve nahvihâ alâ dav'i'l-luğâti's-Sâmiyye*, Beyrut 1999.

Bar Savm, İgnatius Efrem I, *Kitâb el-Lu'lu' el-mensûr fî târîhi'l-*

ulûm ve'l-âdâbi's-Suryâniyye, 4.bs., Hollanda 1987.

Baumstark, Anton, *Geschichte der Syrischen litteratur*, Bonn 1922.

Bedevî, Abdurrahmân, *Mevsû'atu'l-musteşrikîn*, 3.bs., Beyrut 1993.

Bergsträsser, Gotthelf, *Hunain Ibn Ishāk: und seine schule*, Leiden 1913.

Bergsträsser, G., *Neuaramäishe Märchen, I-II*, Leipzig 1915.

Bergsträsser, G., *Sprachatlas von Syrien und Palästina*, Leipzig 1915.

Bergsträsser, G.,*Glossar des neuaramäischen dialekts von Ma'lûla*, Leipzig 1921.

Bergsträsser, G., *Zum arabishen Dialekt von Damaskus*, Hannover 1924.

Bergsträsser, Gotthelf, *Einführung in die semitischen Sprachen*, München 1928, İng. Çev. Peter T. Daniels, *Introduction to the Semitic Languages: Text Specimens and Grammatical Sketches*, 2.bs., Eisenbrauns 1983.

Bergsträsser, G., *Türk Fonetiği*, çev. M.Şükrü Akkaya, İstanbul 1936.

Bergsträsser, [G.], *Usûl nakdi'n-nusûs ve neşri'l-kutub*, haz. M. Hamdî el-Bekrî, [Kahire] 1969.

Bergsträsser, [G.], *et-Tatavvuru'n-nahvî li'l-luğati'l-Arabiyye*, haz. Ramazân Abduttevvâb, Kahire 1982.

Berrû, Tevfîk, *Târîhu'l-Arab el-kadîm*, 2.bs., Dımaşk-Beyrut 1996.

Bidwell, Robin, *Travellers in Arabia*, UK 1994.

Bottero, Jean, *The First Semitic Empire*, Londra 1967.

Bottero, Jean; Marie-Joseph Stéve, *Evvel Zaman İçinde Mezopotamya*, çev. Anita Tather, İstanbul 2002.

Bozgöz, Faruk, "Dil-Toplum İlişkisi ve Ari Polemiğinde Dil ve Sami Dilleri", *Ekev Akademi Dergisi*, yıl 8, sayı 20, 2004, ss.277-294.

Braude, Benjamin, Bernard Lewis (ed.), *Christians and Jews in*

the Otoman Empire I-II, New York-Londra 1982.

Brockelmann, C., *Fıkhu'l-luğâti's-Sâmiyye*, Ar. çev. Ramazân Abduttevvâb, Riyad 1977.

Brockelmann, C., *Geschichte der Arabischen Litteratur (:GAL)*, I-II, Leiden 1943-1949.

Brockelmann, C., *Supplementband (:Suppl.)*, I-III, Leiden 1937-1942.

Brockelmann, C., *Târîhu'l-edebi'l-Arabî, I-X*, Ar. çev. muhtelif heyetler, X. cilt 1999.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri, I-III*, İstanbul 1342; Ayrıca A.e.: haz. Mustafa Tatçı, Cemal Kurnaz, Ankara (Bizim Büro Yayınları) 2000, 2003.

Caferoğlu, Ahmed, *Türk Dili Tarihi, I-II*, 3.bs., İstanbul 1984.

Chabot, J.-B.: *Littérature Syriaque*, Librairie Bloud-Gay, 1934.

Costaz, L., S-J., *Grammaire Syriaque*, Beyrut ty.

Çelik, Mehmet: *Süryanca Dil Bilgisi*, Fırat Üniversitesi, Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Dil ve Edebiyat Şubesi Yayınları, ty.

Çelik, Mehmet: *Süryanî Tarihi (I)*, Ankara 1996.

Çetin, Nihad M., *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973.

Daniel, Norman, *The Arabs and Mediaeval Europe*, Londra 1975.

Demirayak, Kenan, *Abbâsi Edebiyatı Tarihi*, Erzurum 1998.

Demirayak, Kenan, M.Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 2.bs., Erzurum 1995.

DİA: bkz. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi,

Dick, Ignace, *What is the Christian Orient?*, İng. Çev. C.Gerard Guertin, USA, 1967.

Dilâçar, A., *Dil, Diller ve Dilcilik*, Ankara 1968.

Dilemre, Saim Ali, *Genel Lengüistik*, İstanbul 1939.

Dinçol, Ali M., *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, İstanbul 1970.

ed-Dominikî, el-Eb Mermercî, *el-Mu'cemiyyetu'l-Arabiyye fi dav'i'l-elsuniyyeti's-Sâmiyye*, Kudüs 1937.

Drijvers, H.J.W., *Old Syriac (Edessean) Inscriptions*, Leiden

1972.

Driver, G.R., *Semitic Writing from Pictograph to Alphabet*, Londra 1976.

EB: bkz. *Encyclopaedia Britannica.*

Ebûnâ, el-Eb Elbir (Albert), *Edebu'l-luğati'l-Ârâmiyye*, 2.bs., Beyrut 1996.

Eddî Şîr, *Kitâb el-Elfâz el-Fârisiyye el-muarrebe*, Beyrut 1908.

EI²: bkz. *The Encyclopaedia of Islam.*

Er, Rahmi, *Modern Mısır Romanı (1914-1944)*, Ankara 1997.

Faulmann, Carl, *Yazı Kitabı*, çev. Itır Arda, İstanbul 2001.

Fischen, W., *Semitic and Oriental Studies*, California 1951.

Furat, Ahmet Subhi: "Arap Edebiyatında İlk Ansiklopedik Eserler", *İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, cilt. VII, No:1-2, İstanbul 1978, ss. 299-309.

Furat, Ahmet Subhi, *Arap Edebiyatı Tarihi I*, İstanbul 1996.

Fück, Johann, *Die Arabischen Studien in Europa*, Leipzig 1955.

Fück, Johann W., *el-Arabiyye: Dirâsât fi'l-luğa ve'l-lehecât ve'l-esâlîb*, Ar.çev. Abdulhalîm en-Neccâr, Kahire 1951.

GAL: bkz. Brockelmann.

Galanti, Avram: "İbranî Lisanının İnkişâfına Arapçanın Muâveneti", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, yıl 1, sayı 4, Eylül 1332 (1916), 412-422.

Galanti, Avram: "Türkiye ve Elsine-i Sâmiyye", *Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, yıl 1, sayı 6, Kânûn-ı sânî 1332 (1917), 567-581.

Galanti, Avram, *Hammurabi Kanunu*, İstanbul 1925.

Galanti, Avram, *Küçük Türk Tetebbular*, İstanbul 1925.

Galanti Avram, *Hitit Kanunu*, İstanbul 1931.

Galanti, Avram, *Türkler ve Yahudiler*, 3.bs., İstanbul 1995.

Galanti, Avram, *Üç Sâmî Kanun Koyucu*, haz. Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul 2002.

GAS: bkz. Sezgin, Fuat.

Gesenius, *Hebrew Grammar*, ed. E. Kautzsch, İng. Ed. A.E. Cowley, New York 1910.

Goldziher, Ignace, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel, Rahmi Er, Ankara 1993.

Grayzel, Solomon, *A History of The Jews*, 5.bs., Philadelphia, 1952.

Hamîd Abdulkādir, *el-Umemu's-Sâmiyye: masâdiru târîhihâ ve hadâretihâ*, Kahire ty.

Hanîfe el-Hatîb, *el-İbriyyûn; luğa ve târîh*, Sayda 1995.

Hitti, Philip, *Târîhu'l-Arab*, 9.bs. Ar. çev. Edward Corci, Cebrâîl Cebbûr, Beyrut 1994.

Hospers, J.H., *A Basic Bibliography for the Study of the Semitic*, Leiden 1973.*İA: bkz. İslam Ansiklopedisi.*

İbn en-Nedîm, *Kitâb el-Fihrist*, haz. Rıza Teceddud, Tahran 1971.

İbrâhîm Enîs, *Fi'l-lehecâti'l-Arabiyye*, Kahire 1965.

İslâm Ansiklopedisi (:İA), I-XIII, İstanbul 1950-1985.

İsmail Paşa, *Hediyyetu'l-ârifîn, I-II*, Haz. Kilisli Rifat Bilge, 3. bs., Ankara 1951.

İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn, I-II*, Haz. Kilisli Rifat Bilge, 2. bs., İstanbul 1971.

Jastrow, Marcus, *A Dictionary of the Targumim, The Talmud Babli and Yerushalmi, and the Midrashic Literature*, New York 1996.

Jean, Georges, *Yazı: İnsanlığın Belleği*, çev. Nami Başer, İstanbul 2002.

Johnstone, T. M., *Eastern Arabian Dialect Studies*, Londra 1967.

Katip Çelebi, *Keşfu'z-Zunûn, I-II*, 2.bs., haz. Şerafettin Yaltkaya, Kilisli Rifat Bilge, İstanbul 1971.

Kehhâle, Ömer Rızâ, *Mu'cemu'l-mu'ellifîn, I-XV*, Beyrut.

Koç, Mustafa, "Babilden Bâleybelene: İlk Yapma Dil, İlk Kutsal Dil" *Kutadgubilig*, sayı 5, Mart 2004, ss.211-240.

Kramer, S.N., *Tarih Sumer'de Başlar*, çev. Muazzez İlmiye Çığ, Ankara 1998.

Küçükkalay, Hüseyin, *Kur'ân Dili Arapça*, Konya 1969.

Landau, Jacob M., *Modern Arap Edebiyatı Tarihi*, çev. Bedrettin Aytaç, Ankara 2002.

Lewis, Bernard, P.M.Holt (ed.), *Historians of the Middle East*, Londra 1962.

Littmann, Enno, *Semitic Inscriptions*, Leiden 1914.

Macuch, Rudolf, *Geschichte der späp-und neusyrischen Literatur*, Berlin-New York 1976.

el-Matlibî, Gâlib Fâdıl, *Fi'l-asvâti'l-luğaviyye*, Bağdat 1984.

Meissner, Bruno, *Babylonien und Assyrien*, Heidelberg 1920.

Mez, Adam, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti*, çev. Salih Şaban, İstanbul 2000.

Moscati, Sabatino, *Ancient Semitic Civilizations*, New York 1960.

Moscati, Sabatino, *The Semites in Ancient History*, Cardiff 1959.

Moscati, Sabatino (ed.), *An Introduction to The Comperative Grammar of The Semitic Languages*, Wiesbaden 1964.

Muhammed Bahr Abdulhamîd, "el-Edebu'l-İbrî fi'l-Endelus", *Havliyyât Kulliyeti'l-âdâb, Câmiat Ayn şems*, XV, 1975-1978, Kahire, ss. 121-137.

Murâd Kâmil-M.H. el-Bekrî *Târîhu'l-edebi's-Suryânî: min neş'etih ile'l-fethi'l-İslâmî*, Mısır 1949.

Nicholson, R. A., *A Literary History of The Arabs*, Cambridge 1962.

Nöldeke, Th., *el-Luğâtu's-Sâmiyye*, Ar.çev. Ramazân Abduttevvâb, Kahire 1963.

O'Leary, De Lacy, *How Greek Science Passed to the Arabs*, Londra 1979.

O'Leary, De Lacy, *Comperative Grammar of the Semitic Languages*, 2.bs., Amsterdam 1969

O'Leary, De Lacy, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev. Yaşar Kutluay, İstanbul 2003.

Onat, Naim Hazım, *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu I*, İstanbul 1944.

Onat, Naim Hazım, *Arapçanın Türk Diliyle Kuruluşu II*, İstanbul 1951.

(Onat), Naim Hazım, *Türk Dilinin Sami Dillerle Münasebeti*, İstanbul 1934.

Onat, Naim Hazım, "Türk Dilinin Sami Dillerle Münasebeti", *Türk Dili Belleten*, XIV, İstanbul 1935, ss. 1-103.

Özdem, Ragıp, *Dil Türeyişi Teorilerine Toplu Bir Bakış*, Ankara 1944.

Özege, M. Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu I-V*, İstanbul 1979.Rabin, Chaim, *Ancient West-Arabian*, Londra 1951.

er-Râfiî, Mustafâ Sâdık, *Târîh âdâbi'l-Arab, I-III*, 4.bs., Beyrut 1974.

Ramazân Abduttevvâb, "Asvâtu'l-luğati'l-Arabiyye dirâse mukārene bi'l-luğâti's-Sâmiyye", *Havliyyât Kulliyeti'l-âdâb, Câmiat Ayn şems*, cilt XXVI, 1978-1979, Kahire, ss. 1-20.

Ramazân Abduttevvâb, *Fusûl fî fikhi'l-luğa*, 6.bs., Kahire 1999.

Ramazân Abduttevvâb, *el-Luğatu'l-İbriyye: kavâ'id ve nusûs ve mukārenât*, Kahire 1977.

Ramazân Abduttevvâb, *Nusûs mine'l-luğâti's-Sâmiyye*, Kahire 1979.

Ramazân Abduttevvâb, "Ebniyetu'l-fi'l fi'l-luğati's-Sâmiyye", *Mecellet Kulliyeti'l-luğati'l-Arabiyye*, sayı 4, Riyad 1974, ss. 55-68.

Ribhî Kemâl, *el-Luğatu'l-İbriyye*, 2.bs., Beyrut 1992.

Ribhî Kemâl, *et-Tezâd fî dav'i'l-luğâti's-Sâmiyye*, Beyrut 1972.

Robinson, Theodore H., *Syriac Grammar*, 4.bs., ed. L.H. Brockington, Oxford 1962.

Rosenthal, Erwin I. J., *Studia Semitica I-II*, Cambridge 1971.

Rosenthal, Franz, *The Classical Heritage in Islam*, İng. çev. Emile-Jenny Marmorstein, London 1975.

Rosenthal, Franz, *A Grammar of the Biblical Aramaic*, 3.bs.,

Wiesbaden 1968.

es-Sâmerrâî, İbrâhîm: *Dirâsât fi'l-lugateyn: es-Suryâniyye ve'l-Arabiyye*, Beyrut-Amman 1985.

Schramm, Gene M., *The Semitic Languages: An Overview*, Paris 1970.

Segal, Judah Benzion, *Edessa [Urfa]*, çev. Ahmet Arslan, İstanbul 2002.

Segal, M.H., *A Grammar of Mishnaic Hebrew*, 2.bs., Oxford 1970.

Sellûm, Dâvûd, *Dirâsâtu'l-lehecâti'l-Arabiyye el-kadîme*, Lahor 1976.

Sezgin, Fuat, *Geschichte Der Arabischen Shriftums (:GAS), I-X*, Leiden, 1967-2000.

Shahid, Irfan, *Byzantium and the Semitic Orient Before the Rise of Islam*, Londra 1988.

Suppl.: Supplementband, bkz. Brockelmann.

Susa, Ahmet, *Tarihte Araplar ve Yahudiler*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul 2002. Şerefuddîn, Ahmed Huseyn, *Lehecâtu'l-Yemen; kadîmen ve hadîsen*, 1970.

TA: Bkz. *Türk Ansiklopedisi*.

Tanrıverdi, Eyyüp, "Süryanî Dili", *Süryanîler ve Süryanilik* (bk. aş. Taşğın), Ankara 2005, II, ss. 1-10.

Tanrıverdi, Eyyüp, "Ana Hatlarıyla Süryanî Edebiyatının Tarihî Gelişimi", *Süryanîler ve Süryanilik* (bkz. aş.: Taşğın), Ankara 2005, II, ss. 13-40.

Taşğın, Ahmet, Eyyüp Tanrıverdi, Canan Seyfeli, *Süryaniler ve Süryanilik, I-IV*, Ankara 2005.

Tekin, Talat, "İbrani Yazısı ile Türkçe" *Tarih ve Toplum*, 1984, sayı I, İstanbul, ss. 19-21.

Tekin, Talat, "Süryani Alfabesi ile Türkçe Kitabeler" *Tarih ve Toplum*, 1984, sayı II, İstanbul, ss. 19-21.

The Encyclopedia Americana, I-XXIX, international edition, New York, ty.

The Encyclopaedia of Islam (:EI²), I-X, new edition, Leiden

1986-2000.

Thomas, O. Lambdin, *Introduction to Biblical Hebrew*, 12.bs., Great Britain 1996.

Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (:DİA), I-XXIX, İstanbul-Ankara 1988-2004.

Ullendorff, Edward, *Comparative Semitics*, Paris, ty.

Ullendorff, Edward, *The Semitic Languages of Ethiopia*, Londra 1954.

Uzunoğlu, M. Vecihi, "Türkiye'de Arap Dili Alanında Yapılan Yüksek Lisans ve Doktora Tezleri (1956-2002)", *Nüsha*, yıl III, sayı 8, kış 2003, ss. 7-31.

Ülken, Hilmi Ziya, *Yahudi Meselesi*, İstanbul 1944.

Üçok, Necip, *Genel Dilbilim*, Ankara 1947.

Vendryes, J., *el-Luğa*, Ar. çev. Abdulhamîd ed-Devâhilî, Muhammed el-Kassâs, Kahire ty.

Vööbus, Arthur, *Syriac and Arabic documents*, Stockholm 1960.

Watt, W. Montgomery, *A History of Islamic Spain*, Edinburg 1965.

Weingreen, J., *A Practical Grammar for Classical Hebrew*, 2.bs., Oxford-New York 1959.

Welfenson, İsrail, *Târîhu'l-Yehûd fî bilâdi'l-Arab fi'l-câhiliyye ve sadri'l-İslâm*, Paris 2004.

Welfenson, İ., *Târîhu'l-lugâti's-Sâmiyye*, Beyrut 1929.

Wright, W., *A Grammar of the Arabic Language*, 3.bs., ed. W. R. Smith-M.J. de Goeje, Cambridge 1981.

Wright, William, *A Short History of Syriac Litterature*, Amsterdam 1966.

Wright, William, *Lectures on the Comperative Grammar of the Semitic Languages*, Cambridge 1890.

Yazıcı, Hüseyin, *Göç Edebiyatı*, İstanbul 2002.

Yazıcı, Hüseyin, *The Short Story In Modern Arabic Literature*, Mısır 2004.

Zâkiye Muhammed Ruşdî, "Târihu'l-edebi's-Suryânî mine'l-

asri'l-İslâmî ile'l-asri'l-hâzır", *Havliyyât Kulliyeti'l-Âdâb: Câmiat Ayn Şems*, c. XIII, 1973, s. 279-366.

Zâzâ, Hasen, *es-Sâmiyyûn ve luğâtuhum*, 2.bs., Dımaşk 1990.

ez-Ziriklî, Hayreddîn, *el-A'lâm*, 2.bs., I-X, Kahire ty.

ANSİKLOPEDİ MADDELERİ:

A.M.H. "Genizah/Cairo genizah", *EJ*, VII, 403-407.

Ahsan, M. Manazır, "Buhl, Frantz", *DİA*, VI, İstanbul 1992, 377-378.

"Aramî Dil ve Diyelekler", *Türk Ansiklopedisi (:TA)*, III, 219-223.

Baliç, İsmail, "Geschichte des Arabischen Schrifttums", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, 37-38.

Ben Cheneb, M.-P. Cachia, "al-Shirbînî", *EI²*, IX, 483.

"Ben Sira, wisdom of", *EJ*, IV, 550-553.

Brockelmann, [C.], "Arabistan/Edebiyat", *İA*, I, 523-540.

Browman, Raymond A., "Syriac Language and Literature", *The Encyclopaedia Americana*, International edition, New York, XXVI, 193-197.

C. H. MR. "Semitic Languages", *EJ*, XIV, 1149-1157.

Çetin, Nihad M., "Arap/Yazı-Dil-Edebiyat", *DİA*, III, 1991 İstanbul, 276-309.

"Driver, Samuel Rolles", *EA*, IX, 337.

Durmuş, İsmail -Philip Sadgrove, "Lane, Edward William", *DİA*, XXVII, Ankara 2003, 99-100.

Durmuş, İsmail, Philip Sadgrove, "Lane, Edward William", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, 99-100.

Dursun, Davut, "Goeje, Michael Jan de", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, 98-99.

E.AU, "Hermann Gunkel", *EB*, X, 1036.

E.Y.K. "Aramaic", *EJ*, III, 259-287.

EA: Bkz. *The Encyclopedia Americana.*

EJ: Bkz. *Encyclopaedia Judaica.*

Encyclopaedia Judaica, I-XVII, Jarusalem.

Erdem S., "Alcala, Pedro de", *DİA*, II, İstanbul 1989, 350-352.

Eren, H., "Sâmî Diller", *TA*, XXVIII, Ankara 1980, 95-96.

Eyice, S., "Huart, Clémant Imbault", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, 262-264.

George Ricker Berry, "Semitic Languages", *EA*, XXIV, 548-552.

George Ricker Berry, "Semitic Nations", *EA*, XXIV, 552-555.

George, E. Duckworth, "Plautus, Titus Maccius", *EA*, XXII, 241.

"Hebrew Grammar", *EJ*, VIII, 78-175.

"Hebrew Literature, Modern", *EJ*, VIII, 175-214.

Heffening, N., "Nevevî" *İA*, IX, 222-223.

Kallek, Cengiz, "Bergstrasser, Gotthelf", *DİA*, V, İstanbul 1992, 497-498.

Kanar, Mehmet, "Geschichte Der Arabischen Litteratur", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, 35-37.

"Kautzsch, Emil Friedrich", *EA*, XVI, 322

Kaya, Mahmut, "Bûsîrî, Muhammed b. Saîd", *DİA*, VI, İstanbul 1992, 468-470.

Koçkuzu, Ali Osman, "İbnü'l-Esîr", *DİA*, XXI, İstanbul 2000, 28-29.

Kratschkowsky, Ign., "Arabistan/Modern Arap Edebiyatı", *İA*, I, 540-549.

Lu., W., "Semitic Languages", *EB*, XX, 1969, 208-211.

M.A.-Y.HA, "Winckler, Hugo", *EJ*, XVI, 537.

"Margolis, Max Leopold", *EA*, XVIII, 281.

"Meyer, Eduard", *EA*, XIX, 2.

Özdemir, Mehmet, "Dozy, Reinhart Pieter Anne", *DİA*, IX, İstanbul 1994, 513-514.

Seybold, C. F. -Fehim Bajtaktareviç, "İbn Kuzmân", *İA*, V/II, 763-766.

Tülücü, S., "Belot, Jean-Baptiste", *DİA*, V, İstanbul 1992, 426-427.

Ulutürk, Veli, "Binbir Gece", *DİA*, VI, İstanbul 1992, 180-181.
"Winter, Jacob", *EJ*, XVI, 552.
Yüce, Nuri, "Brockelmann, Carl", *DİA*, VI, İstanbul 1992, 335-336.
Z.G., "Steuernagel, Carl", *EJ*, XV, 401.

ÇEVİRİMİÇİ:

http://runeberg.org/nefca/0428.html (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/b/baumstark_a.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/b/bezold_k.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/c/caspari_c_p.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/c/cornill_k_h.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/d/dalmann_g.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/d/delitzsch_fri.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/d/dillmann_a.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/g/gesenius_w.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/g/gunkel_h.shtml (26.07.2005)
http://www.bautz.de/bbkl/l/lidzbarski.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/m/meyer_e.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/n/noeldeke_t.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/p/praetorius_f.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/s/s4/steuernagel_c.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/s/s4/strack_h_l.shtml (26.06.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/s/socin_a.shtml (26.07.2005).
http://www.bautz.de/bbkl/w/wellhausen.shtml (26.07.2005).
http://www.ccel.org/s/schaff/encyc/encyc12/htm/ii.xxvi.xv.htm (26.07.2005).
http://www.jewishencyclopedia.com (26.07.2005)
http://www.jewishencyclopedia.com/view.jsp?artid=170&letter=J&search=jastrow (26.07.2005)

DİĞER KISALTMALAR

A.e. : aynı eser
a.g.e. : adı geçen eser
Ar. : Arapça
aş. : aşağı
b. : bin (ibn)
bkz. : bakınız
bs. : baskı
çev. : çeviren
ed. : editör
haz. : hazırlayan
İng. : İngilizce
M.Ö. : milâttan önce
M.S. : milâttan sonra
ö. : ölümü
s. : sayfa
ty. : basım tarihi yok
yy. : basım yeri yok

İNDEKS

'İkdu'l-ferîd, el-, 124

A

A Classified List of All Simple and Compound Cuneiform Ideographs, 25
A Grammar of the arabic language, 105
A Grammar of The Arabic Language, 106
A Grammar of the Classic Arabic Language, 106
A'şâ, *el-*, 117
Abbasîler, 118, 119
Acem, 71, 85, 86
Acemce, 118
Acemistan, 22, 24
Adad-nirari, 23
Afrika, 108, 113, 130, 131
Agade, 22
Ağânî, el-, 124
Ahamenîd, 34, 35, 72
Ahd-i Atîk, 54, 55, 57, 60, 61, 73, 79, 85, 129, 130
Ahd-i Cedîd, 55, 85
Ahîkâr, 72
Ahlwardt, 117
Ahtal, *el-*, 117
Akkadca, 9, 10, 19, 22, 24, 26, 30, 34, 35, 38, 40, 41, 43, 47, 48, 62, 127, 129
Aksûm, 98
Albrecht, 53, 133
Alcala, 110, 135
Allahabad, 106
Alman, 16, 17, 21, 25, 47, 49, 52, 53, 58, 62, 84, 97, 105
Almanca, 105, 106, 116, 119
Amarna, 23, 40, 42, 47
Amelek, 129
Amerikalılar, 42
Amerikan, 89
Amharca, 99
Amos, 60
Amurru, 129
An Arabic-English Lexicon, 106, 107
Anadolu, 35
Antakya, 66, 75
Antara, 116
Antonio de Nebrija, 110
Arabic-English Lexikon, 106

Arabis :he Grammatik, 106
Arabistan, 23, 86, 95, 96, 103, 108, 111, 112, 129, 130, 131
Aramäisch-neuhebräisches chald Wörterbuch zu Targum Talmud und Midrasch, 62
Aramca, 49. 51, 55, 61, 65, 66, 67, 69, 71, 73, 77, 79, 80, 81, 84, 89
Arami, 106
Aramice, 16, 25, 47
Arap, 16, 17, 25, 48, 53, 66, 86, 105, 106, 107, 111, 116, 117, 119, 121, 124, 125, 126, 130
Arapça, 47, 53, 58, 72, 84, 85, 86, 87, 91, 93, 95, 98, 102, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 115, 116, 118, 119, 120, 122, 125, 126, 135
Aristo, 86
Arnolt, 43
Arte para ligeramente saber la lengua araviga, 110
Arzava, 35
Asma'î, *el-*, 125
Assarhaddon, 23
Assuan, 71
Assur-ahe-idina, 23
Assur-nasır-apil, 23
Assyrische Grammatik, 43
Assyrische Lesestücke, 25
Assyrisch-Englisch-Deutsches Handwörterbuch, 43
Assyrisches Handwörterbuch, 43
Asur, 16, 17, 25, 34, 37, 42
Asur-bani-apil, 23, 42
Asurca, 16
Asurî, 25, 26
Asurice, 97
Asuristan, 21, 23, 24, 34, 37, 39, 42, 66
Asuroloji, 25, 62
Asvân, 71
Asya, 40, 108, 130, 131
Auszug aus der vorderasiatischen Geschichte, 21
Avrupa, 65, 110, 130, 131
Azrâ, 57, 59, 71

B

Babil, 16, 22, 23, 24, 25, 33, 34, 37, 43, 48
Babilî Talmudu, 80
Babilî, 25, 26, 35
Babilîler, 24
Babilistan, 21, 22, 23, 24, 30, 37, 38, 39, 42, 47, 58, 59, 61, 66, 80, 129, 130
Babylonisch-Assyrische Grammatik, 43
Bağdat, 66, 112, 119, 124
Bah'a, 77
Bahr-ı sefîd, 22, 23
Bânet Su'âd, 117
Bar Behlûl, 86
Basra, 124
Baumstark, 84
Beer, 53, 133
Beğavî, *el-*, 120
Behistūn, 72
Behişt Kitâbesi, 72
Belot, 106, 133
Beni İsrail, 51, 58, 60, 67
Berberce, 119, 131
Bergsträsser, 53, 77, 133
Berlin, 8, 17, 18, 25, 42, 43, 83, 106, 110, 116, 133, 134, 135
Beşîr, *el-*, 106
Beyrut, 106, 112
Bezold, 8, 17, 18, 134, 135
Bisūtūn, 72
Bizans, 85, 86
Boğazköy, 35, 42
British Museum, 17, 42, 105
Brockelmann, 8, 16, 18, 83, 106, 115, 133, 135
Brünnow, 25, 133

Buhârî, *el-*, 120
Buhl, 62, 134
Buhtunnasr, 23, 24, 73
Bûsîrî, *el-*, 119, 136
Byblos, 50

C

Câhız, *el-*, 124
Câmi'u'l-kebîr, el-, 121
Câmi'u's-sağîr, el-, 120
Caspari, 105, 106, 133
Cebel-i Sînâ, 67
Cebel-i Şarkî, 69, 77
Cemal Sezgin, 116
Cenûbî Arapça, 95
Cerîr, 117
Cevherî, *el-*, 125
Cezayir, 112
Cezîre, *el-*, 35, 71, 89, 112, 129, 130
Chabot, 65, 133
Chaldäer, 24
Chaldäisches Wörterbuch über die Targumim, 62
College de France, 84
Corneille, 111
Cubba'dîn, 77
Cuble, 50
Cunduh bin Hucr el-Kindî, 116
Cyrus-kurus, 24

D

Dalman, 62, 79, 134
Dânyâl, 60
Dara, 72
Darius, 72
Dâvud, 59, 120
de Goeje, 17, 106, 123
de la Torre, 110
Deborâ Manzûmesi, 60
Delitzsch, 25, 26, 43, 134
Derenbourg, 117
Deuteronomium, 58, 59
Dictionarium Latino-hispanicum et hispanico latinum, 110
Dictionary of the Targumim the Talmud Babli and Jerushalmi and the Midrashic Literature, 62
Die Aramäer, 65
Die Chrisltichen Literaturen des Orients, 84
Die Christlichen Literaturen Des Orients, 84
Die Heilige Schrift des Alten Testaments, 54
Die Jüdiche Litteratur seit alt Schluss des Kanons, 54
Die Keilschrift, 26
Die Kultur der Gegenwart, 8, 17
Die Literatur der Babylonier und Assyrer, 37
Die Literaturen des Orients, 84
Die Orientalischen Literaturen, 8, 17
Die semitischen Sprachen, 16
Dillmann, 97, 134
Dozy, 17, 105, 107, 134
Driver, 54
Duval, 84, 134

E

Ebû Bekr bin Kuzmân, 110
Ebû Hanîfe, 121
Ebû Hiba Evrak Mahzeni, 42
Ebû Hiba, 42
Ebû Nuvâs, 118
Ebû Temmâm, 123
Ebû Yûsuf, 121
Ebû Zeyd el-Kayrevânî, 121
Ebu'l-'Alâ' el-Ma'arrî, 119
Ebu'l-Ferec, 85, 87, 124
Ecole Nationale des Langues Orientales Vivantes, 116
Edebu'l-kâtib, 124
Edessa, 85
Edinburgh, 54
Efrem, 85

Einleitung in der Talmud, 79
Einleitung in die Kanonichen Bücher des Alten Testaments, 54
Elam, 24, 34
Elamca, 34, 35
Elamlılar, 42
Elf leyle ve leyle, 109, 124, 136
Elōhīm, 57
Elohist, 57, 58, 59
Emevîler, 117
Emherice, 97
Emsâl-ı Süleymân, 60
Endülüs, 107, 110, 119
Ensâb, el-, 123
Eremyâ, 60
Ermenice, 16, 35
Ermenistan, 89
Eski Kahramanlar, 59
Ester, 59
Eş'arî, *el-*, 121
Eşmūn āzār, 50
Eugidu, 38
Eyûb, 60

F

Falaşa, 98
Fârâbî, *el-*, 125
Farisîler, 24
Fars, 35, 116
Farsça, 34, 35, 47, 53, 105, 116, 119
Fellîhî, 89
Fenike, 16
Fenikece, 50, 51, 52
Fenikelilere, 48
Ferezdak, 117, 118
Ferezdak, *el-*, 118
Fihrist, el-, 126
Filistin, 47, 59, 61, 62, 69, 73, 75, 77, 80, 106, 112, 130
Fîrûzâbâdî, *el-*, 125
Frankfurt, 62, 134
Fransız, 65, 84, 106, 107, 116
Fransızca, 106, 119
Fransızlar, 42
Fransızların, 119

G

Ga'az, 98, 99
Gazâlî, *el-*, 121
Germen, 35
Geschichte der arabischen Litteratur, 115
Geschichte der Arabischen Litterature, 16
Geschichte des Altertums, 21, 135
Geschichte des Orients, 18
Gesenius, 52, 62, 134
Gılgameş Destanı, 37
Gılgameş, 38
Gırnata, 110
Gornill, 54, 134
Göttingen, 16, 110
Grammatica Aethiopica, 97
Grammatik der ätthiopischen Sprache, 97
Grammatik des Biblisch-Aramäischen, 71
Grammatik des jüdisch-palästinischen aramäisch, 79
Gregorius Barhebraeus, 85
Grundriss der vergleichenden Grammatik der semitischen Sprachen, 16
Grundzüge der Sumerischen Grammatik, 26
Gudea, 22
Gunkel, 8, 17
Günzburg, 110

H

Habeş, 17, 97
Habeşçe, 16, 17, 93, 97, 98, 99, 105
Hacı Halife, 126
Hadramevt, 112
Haggây, 60
Hâkimler, 59, 60
Halep, 112

Halle, 81
Hamâ, 66
Hamâse, el-, 123
Hâmî, 16
Hâmîce, 131
Hammurabi, 22, 33, 39, 42, 47, 129
Handbuch der nordsemitischen Epigraphik, 47
Harîrî, *el-*, 124
Harran, 86
Hassân bin Sâbit, 117
Hattice, 66
Hattiler, 35
Hâvî, el-, 126
Havrân, 66, 103
Hazkiyâl, 60
Hazreti Eyûb, 60
Hebräische Grammatik, 52, 53
Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch, 62
Hemezânî, *el-*, 124
Hezzu'l-kuhûf bi şerhi kasîdeti Ebî Şâdûf, 109
Hezzu'l-kuhûf, 109, 110, 137
Hıristiyan, 55, 56, 69, 75, 81, 84, 98
Hıristiyanlık, 84, 106
Hicaz, 108
Hicr, *el-*, 67
Himyer, 95
Himyerice, 52
Himyerliler, 95
Hindu, 35, 131
Hindu-Germen, 24
History de musulman de espagne, 107
Hitat, el-, 122
Hizânetu'l-edeb, 124
Hoşa', 60
Howelt, 106, 134
Huart, 116, 135
Huneyn ibn İshâk, 86, 126
Hurûc, 59
Hümâyûnnâme, 87

I

Introduction to the Literature of The Old Testament, 54
Introduction to the Talmud, 53
Irak, 25, 81, 89, 112
Isfahânî, *el-*, 124

İ

İahwē, 57
İbn Ebî Useybi'a, 123
İbn Esîr, 122
İbn Haldûn, 122
İbn Hallikân, 123
İbn Hanbel, 121
İbn Hişâm, 121
İbn Kuteybe, 123, 136
İbn Kuzmân, 110
İbn Manzûr, 125
İbn Rüşd, 126
İbn Sa'd, 122
İbn Tufeyl, 125
İbnu'l-Esîr, 122, 125
İbnu'l-Hacer, 122
İbnu'l-Kıftî, 123
İbnu'l-Kuteybe, 124
İbnu'n-Nedîm, 126
İbrani, 97
İbranice, 16, 21, 25, 47, 52, 53, 54, 79
İbranîce, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 59, 60, 61, 73, 80, 81, 85
İhvânu's-safâ, 126
İhyâu'l-'ulûm, 121
İmruulkays, 103, 116
İngiliz Müzehanesi, 42
İngiliz, 42, 54, 105, 106
İngilizce, 116, 119
İngilizler, 42
İran, 23, 24
İrşâdu'l-erîb, 122
Isâbe, el-, 122
İsâbetu'l-ağrâz fî zikril-a'râz, 110
İshâk, 121
İslam Ansiklopedisi, 16

İslâm, 16, 17, 58, 62, 85, 103, 106, 113, 116, 118, 119, 125
İspanyol, 110
İspanyolca Arapça Lügat, 111
İspanyolca, 110, 135
İsrail, 58
İstanbul Müzehanesi, 50, 52
İstanbul, 50, 116, 119
İşayâ, 60
İşû Bar Alî, 86
İtalyanca, 113, 119

J

Jahwe, 57
Jahwist, 57, 58, 59
Jastrow, 62, 135
Jonatan, 80
Journal of the American Oriental Society, 79

K

Ka'b bin Zuheyr, 117
Ka'b, 117
Kâdı el-Beydâvî, *el-*, 120
Kâhinler, 57, 58, 59
Kahire, 16, 55, 109, 111, 112, 117
Kaldi, 24
Kalmu, 66
Kalumu, 51
Kâmil, el-, 105, 124, 137
Kâmûs, 125
Kâmûsu'l-muhît, el-, 107, 125, 136
Kânûn fit-tıb, el-, 126
Karasu, 66
Kartacya, 51
Kasîde-i burde, 119
Kaştalca, 110
Kaşuca, 41
Kaşular, 23
Katabân, 95
Katip Çelebi, 126
Kattâ bin Lûkâ, 126
Kautzsch, 52, 53, 54, 134, 135
Keldânî, 17, 24
Keldanice, 52
Kelîle ve Dimne, 87, 105
Kenan, 97
Kenanca, 47, 48, 49, 51, 55, 66, 67, 93, 129
Kenânî, 47, 48, 50, 129
Keşfu'z-zunûn, 126
Kevkebu'd-durriyye fî medhi hayri'l-beriyye, el-, 119
Keyhusrev, 24, 35, 73
Kıptî, 112
Kiel, 16
Kindî, *el-*, 125
Kitâb-ı Mukaddes, 25, 54, 69, 71, 75, 80, 85, 86, 98
Kitâb-ı Mülûk, 59
Kitâbu'l-harâc, 121
Kitâbu'n-nihâye, 125
Kleine Sumerische Sprachlehre, 26
Koyuncuk, 42
Kuds-ı şerîf, 51, 59, 61, 73, 112
Kûfe, 124
Kur'ân-ı Kerîm, 62, 108, 117, 125
Kurzgefasste Assyrische Grammatik, 43
Kurzgefasste Syrische Grammatik, 83
Kurzgfasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen, 17

L

Lagaş, 22, 42
Lane, 106, 107, 135
Latin, 111, 113
Latince, 21, 49, 106, 110
Lebîd, 117
Lehrbuch der aramäischen Sprache des babylonischen Talmuds, 79
Lehrbuch der Einleitung in das Alte Testament, 54

Leiden, 25, 106, 107, 115, 116, 117, 118, 123, 133, 134
Leipzig, 16, 17, 21, 26, 37, 43, 53, 62, 65, 77, 79, 83, 84, 97
les Aucienucs Littératures Chretiennes, 84
Les Languages et les littératures aramisches, 65
Levililer, 59
Levy, 62, 135
Lexicon linguae Aethiopica, 97
Lexicon Syriacum, 83
Lidzbarski, 47, 49, 135
Lihyân, 103
Lisânu'l-Arab, 125
Littérature arabe, 116
Lokman, 72
Londra, 107
Louvre Müzehanesi, 51
Lübnan, 106, 118

M

Ma'lûla, 77, 84
Madba, 51
Mağrib, 107
Mahallî, *el-*, 120
Main, 62, 95
Makabelerin, 59
Makrizî, *el-*, 122
Malâhiyâ, 60
Mâlik ibn Enes, 120, 121
Mâlikîler, 121
Malta, 113
Maltizler, 113
Mandaice, 16
Mandäische Grammatik, 81
Mandayîce, 69, 81
Mandaylılar, 81
Mardin, 106, 112
Margolis, 79, 135
Marsilya, 51
Medîne-i Münevvere, 66, 67
Medyalılar, 24
Mehrî, 96
Meissner, 25, 26, 43, 135
Mekke-i Mükerreme, 112
Merakeş, 112
Mes'ûdî, *el-*, 122
Mesâbîhu's-sunne, 120
Meyer, 21
Mezârnîr, 60
Mısır, 16, 21, 23, 37, 40, 47, 48, 106, 109, 110, 111, 112, 116, 117, 118, 119, 122, 130
Mısırca, 16, 21, 129, 131
Midraşlar, 61
Mîhâ, 60
Mimra, 87
Minhâcu't-tâlibîn, 121
Mîşâ', 51
Mişnâ, 61, 80
Mitanni, 35
Mitannice, 35, 40
Moğol, 65, 119
Molière, 111
Mu'cemu'l-buldân, 123
Muberred, *el-*, 105, 124, 137
Mufassal, el-, 125
Muhammed Kandil el-Baklî, 110
Muhammed Osmân Celâl bin Yûsuf, 111
Muhammed, 117, 121
Mukayyer, 22
Murtezâ ez-Zebîdî, *el-*, 125
Muss, 43
Musul, 42, 89, 106, 112
Mutenebbî, *el-*, 118
Muvatta'', el-, 120
Münih, 43, 53, 71, 79, 83, 118, 133, 135, 136
Müslim, 120

N

Nabat, 68, 130
Nabatca, 49, 68, 84, 104
Nâbiğa, en-, 116
Nabu-kudur-usur, 23
Nâhom, 60
Nebukadnezar, 23
Necid, 108, 112

Nekâ'izu Cerîr ve 'l-Ferezdak, 118
Nemâre, en-, 103
Nesefî, en-, 121
Nesturî, 85, 89
Nesturîler, 84
Neuaramäische Märchen, 77
Neuhebräische Grammatik, 53
Neuhebräisches und Chaldäisches Wörterbuch über die Talmudim und Midraschim, 62
Nevevî, en-, 121, 122
New York, 62, 135
Niffer Evrak Mahzeni, 42
Niffer, 22, 42
Ninive, 23
Ninova, 23, 42
Ninûa, 23
Nippur, 22, 42
Nîrâb, 66
Nohemiyâ, 59
Normanlar, 113
Nöldeke, 8, 16, 17, 81, 83, 97, 134, 135

O

Onkelos, 80
Osmân Celâl, 111
Osmanlıların, 119

Ö

Ömer bin Ebî Rebî'a, 117
Ömer bin Ebî Rebîa, 117
Ömer el-Bağdâdî, 124

P

Paine, 83, 135
Palmyra, 67
Panamu, 66
Paris, 51, 84, 107, 116, 118, 134, 135
Paul de Lagarde, 110
Peşito, 85
Petersburg, 110
Petra, 66
Pflugk-Harttung, 17
Plautus, 51
Poenulus, 51
Polonya, 47
Poole, 107
Prätorius, 97, 135
Punice, 51, 52

R

Racine, 111
Ramazân Abduttevvâb, 115
Râzî, er-, 126
Risâle, er-, 121
Rivâyetu's-sukelâ, 111
Roma, 51, 59
Romalılar, 59
Rusça, 49, 119
Rut, 59

S

Safâ, 103
Sahrâ, 113
Salmanassar, 23
Samaria, 73
Sâmî, 7-10, 16, 24-26, 47, 50, 52, 79, 97, 99, 105, 107, 140
Sâmîce, 67, 127, 129
Samirîce, 52, 69, 73
Sâmûîl, 59
Sanherib, 23
Sanskritçe, 97, 105
Sardanapal, 23
Sargani-sarri, 22
Sargon, 22, 23
Sarru-ken, 23
Saydâ, 112
Schiffer, 65, 135
Schwally, 16
Sebâ, 95
Sebâca, 98
Sebâlılar, 95
Seltene Assyrische Jokeogramme, 25

Sem'ânî, es-, 123
Semitische Sprachwissenschaft, 17
Semûd, 103
Senûsî, es-, 121
Ser'ata Mangeşt, 98
Seyyid Ya'kûb Bekr, 115
Sıfatiyâ, 60
Sıhâh, es-, 107, 125, 136
Sıhâh-ı erba'a, 120
Sîbeveyhî, 124
Sînâ, 112, 126
Sînâca, 68
Sin-ahe-erba, 23
Sindban, 72
Sippar, 42
Sîrâ, 55, 60
Sîre, es-, 121
Siyâsetu'l-Hidiviyye fi'l-ekâlimi'l-bahriyye, es-, 111
Smith, 83, 106, 135
Socin, 106, 135
Sokotra, 96
Sokotrî, 96
Steuernagel, 53, 135
Strack, 53, 71, 79, 136
Stuttgart, 21
Sulman-asaredu, 23
Sumerische Lesestücke, 26
Sumerisches Glossar, 26
Supplément aux dictionnaires Arabes, 107
Supplément aux dictionnaires Arabes, 107
Supplementbant, 110, 115
Suriye, 35, 48, 61, 62, 67, 77, 106, 112, 130
Susa, 34, 39, 42
Suyûtî, es-, 120, 123
Süleymânî, 98
Sümer, 25
Sümerce, 22, 26, 27, 29, 30, 41
Sümerliler, 22
Süryanî Kilisesi, 85
Süryani, 65, 84, 105
Süryanî, 85
Süryanîce, 16, 49, 52, 65, 68, 69, 72, 75, 83, 84, 85, 86, 87, 104
Syrische Grammatik, 83

Ş

Şâfi'î, eş-, 121
Şahâverî, 96
Şâm-ı şerîf, 66, 103, 112
Şem'el, 65
Şerhu'l-Kasîdeti'l-lâmiyye, 110
Şeybânî, eş-, 121
Şiloâh Kitâbesi, 51
Şimâlî Arapça, 103
Şirâzî, eş-, 121
Şirbînî, eş-, 109, 110, 137
Şomeron, 73
Şōmerōn, 73

T

Tabakât, et-, 122
Tabakâtu'n-nahviyyîn ve'l-lugaviyyîn, 123
Tabakâtu'ş-şu'arâ, 123
Taberî, *et-*, 120, 122
Tâcu'l-'arûs, 107, 125, 137
Takdîs Kanunu, 59
Talavera, 110
Tanca, 112
Tarhu'l-meder li halli'l-âlâ'î ve'd-durer fi'l-va'z, 110
Târîhu'l-hukemâ, 123
Tedmür, 67
Tedmürce, 49
Tefsîru'l-Celâleyn, 120
Tehâfutu'l-felâsife, 121
Tehzîbu'l-esmâ', 123
Telloh Evrak Mahzeni, 42
Telloh, 22, 42
Tellu'l-Amarna, 40
Tenbîh, et-, 121
Tesniye, 58, 59
Tevrât, 16, 57, 58, 61, 62, 73, 80, 105
Teymâ, 66

Thesaurus Syriacus, 83
Tiglatpileser, 23
Tigranya, 99
Tigre, 99
Tigrina, 99
Tirmizî, *et-*, 120
Toros, 23, 130
Trablusgarb, 112
Tubingen, 55
Tuhfetu'l-fenniyye fî lugateyi'l-Arab ve'l-Ferensiyye, *et-*, 111
Tukulti-apil-esara, 23
Tukurleti-apil-esara, 23
Tuleytula, 110
Tunus, 112
Tûr, *et-*, 89
Turabdin, 106
Turanî, 89
Tûr-i Sînâ, 67, 75
Türkçe, 16, 47, 53, 58, 116, 118, 119

U

Ugniyetu'l-Agânî, 60
Umân, 112
Ungnad, 43, 83, 136
Ur, 22
Urartice, 35
Urartu, 35
Urfa, 65, 85
Urmiye, 89
Usdu'l-gâbe, 122
Uyûnu'l-enbâ' fî tabakâti'l-etibbâ', 123

V

Vâdî Mûsâ, 66
Vâiz, 60
Vefeyâtu'l-a'yân, 123
Viyana, 53, 117, 118
Vocabulaire arabe-français, 106
Vocabulista aravigo en letra castellana, 110

W

Weber, 37, 136
Wellhausen, 58
Weltgeschichte, 17, 135
Winckler, 21
Winter, 54, 136
Wright, 105, 106, 133
Wünsche, 54, 136

Y

Yahudi, 25, 58, 62, 69, 79, 80
Yakubî, 84, 85
Yâkût, 122, 123
Yehuda, 58
Yemen, 130
Yeni Eflatunî, 86
Yeruşalmî Talmudu, 80
Yeruşalmî, 80
Yesû'îler, 98
Yeşû', 57, 58
Yetîmetu'd-dehr, 124
Yezidîler, 65
Yunan, 49, 59, 85, 86, 125
Yunanca, 16, 67, 75, 85, 86
Yunanîler, 48, 59
Yunanistan, 48

Z

Zâkir, 66, 67
Zebûr, 60
Zekeriyâ, 60
Zemahşerî, ez-, 120, 125
Zincirli, 51, 66, 67
Zuheyr, 116, 117

SÂMÎ DİLLERİ TARİHİ

Gotthelf Bergsträsser

Alman doğubilimci ve dilbilimci G. Bergsträsser'in İstanbul'da Dârülfünûn Edebiyat Fakültesi'nde ders verdiği sırada *Sâmî Dilleri Tarihi* (Elsine-i Sâmiyye Tarihi) adıyla hazırladığı bu eser, Türkiye'de ve Türkçe yazılmış bilinen ilk Sâmî dilleri ve edebiyatları tarihidir. G. Bergsträsser, *Einführung in die semitischen Sprachen* adıyla yayınladığı eserini de Sâmî dillerine giriş düzeyinde bir eser olarak tasarlamıştır. Batı'da Sâmî dilleri çalışmaları alanında temel kaynak kabul edilen bu eser; Proto-Sâmîce, Akkadca, İbranîce, Aramîce, Güney Arapçası-Habeşçe ve Kuzey Arapçası ana başlıklarına ayrılmış, bütün alt başlıkların sonunda çevirileriyle beraber örnek metinlere yer verilmiştir.

www.ankakitabevi.com

ISBN 975-9044-18-8

12.T

44183